

SUOMALAISEN LAKIMIESYHDISTYKSEN JULKAISUJA

A-sarja n:o 154

Hannu Tapani Klami

JUS FINNONICUM

**Ruotsalaisen maakuntaoikeuden
omaksumisesta Suomessa**

**SUOMALAISEN LAKIMIESYHDISTYKSEN
JULKAISUJA
A-sarja n:o 154**

SUOMALAISEN LAKIMIESYHDISTYKSEN JULKAISUJA
A-sarja n:o 154

HANNU TAPANI KLAMI

JUS FINNONICUM

**Ruotsalaisen maakuntaoikeuden
omaksumisesta Suomessa**

Mit deutscher Zusammenfassung

JUS FINNONICUM

Über die Rezeption des schwedischen
Landschaftsrechts in Finland

AKATEEMINEN KIRJAKAUPPA
JAKAJA

JUS FINNONICUM

**Ruotsalaisen maakuntaolkeuden
omaksumisesta Suomessa**

KIRJOITTANUT

HANNU TAPANI KLAMI

SUOMALAINEN LAKIMIESYHDISTYS

Vammala 1981, Vammalan Kirjapaino Oy

ISBN 951-855-046-8 nid.

ISBN 951-855-047-6 sid.

ISSN 0356-7206 (painettu)

ISBN 978-951-855-621-6 (PDF)

ISSN 2814-8053 (verkkojulkaisu)

ESIPUHE

Ratkaisemattomat ongelmat ovat usein kiehtoneet minua. Ratkaisemattomuus voi olla objektiivista tai (inter-)subjektiivista: ehkä kukaan ei kykene ratkaisemaan ongelmaa, tai ehkä toistaiseksi joku tai ei kukaan ole kyennyt ratkaisemaan ongelmaa. Probleemitutkijan on tietysti otettava lukuun se mahdollisuus, että hän ei toisten mielestä ole onnistunut tuomaan mitään oleellisesti uutta itse ratkaistuksi luulemansa ongelman käsittelemiseen.

Millainen oli Suomen varhaiskeskiaikainen oikeus — vai riittikö tähän syrjäiseen maankolkkaan oikeutta laisinkaan? Tämä ongelma on kiinnostanut minua kauan. Pidin siitä koeluennon Turun Yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan edessä 1972, kun hain roomalaisen oikeuden ja oikeushistorian professuuria. Päästyäni ehdolle siihen ja yleisen oikeustieteen ja kansainvälisen yksityisoikeudenkin professuuriin hylkäsin alkuperäisen tutkimusalani ja valitsin nimityksen oikeusteorian virkaan. Silti jatkoin oikeushistoriallisia töitani, mm. tämän työn materiaalin keruuta. Vuonna 1977 julkaisin käsitykseni asiassa lyhyessä muodossa toimittamassani kokoomateoksessa »Oikeushistoriallisia tutkielmia I» (Turku 1977). Viranhakusyistä ja muutenkin innostuin äskettäin palaamaan asiaan. Tällöin on huomattava, että lähdepoimintani ovat lähes 10 vuoden ajalta, enkä ole uudistanut vanhaa materiaaliani. En ole myöskään missään vaiheessa tarkistanut julkaistujen keskiaikaislähteiden *käsikirjoitusasua* — tämä laiminlyönti selittyy siitä, että en ole uskonut tämän vaivalloisen toimen tuovan mitään merkittävää uutta tuloksiini, koska moni asiakirja on säilynyt vain vidimationa.

Sekundaarikirjallisuuden käytöstä on sanottava muutamia sanoja. En pidä — ainakaan enää viran saatuani — tarpeellisena osoittaa ns. lukeneisuuttani viittaamalla kirjallisuuteen vain osoittaakseni, että olen jotain lukenut (ainakin bibliografioita). Siteeraan yleensä tutkijoita, joiden kanssa keskustelen tai joiden tuloksien varaan nojaan — enkä juuri

muita. Tämän aiheeni osalta on todettava, että lukuisissa paikallishistorioissa — niin Suomessa kuin osin Ruotsissakin — on sivuttu aiheeseeni liittyviä lähteitä tavallaan velvollisuuden pakosta, lyhyesti, mitään perusteltua uutta esittämättä. En ole viitsinyt viittailla tähän hieman väheksymääni tutkimusantiin systemaattisesti.

Toinen lähdekirjallisuutta koskeva seikka, joka paistaa heti asiantuntijan silmään, on ruotsalaisia oloja koskevan tutkimuksen jättäminen vähälle. Olen näet erittäin varovainen, kun kysymys on ilman suoranaista lähdepohjaa tehtävistä päätelmistä oikeusoloista toisiin. Ruotsi ei ole Suomi — ei nyt eikä varsinkaan varhaiskeskiajalla.

Olen pyrkinyt säilyttämään vanhojen asiakirjojen kirjoitustavan mm. nimien kohdalla, mutta paikoitellen olen — epäjohdonmukaisuuden uhalakin — mm. juristilukijoita ajatellen — esittänyt nimien tavanomaisen, »normalisoidun» asun.

Myönnän mielihyvin — tai oikeastaan mielipahoin — että en ole keskiajan tutkimuksen alueella mikään akateeminen spesialisti. Mutta en aio murehtia sitäkään, jos työtäni lukevat todelliset asiantuntijat lyövät minuun leiman »amatööri» tai »dilettantti». Molemmat sanat näet viittaavat rakastamiseen, eikä tutkijalle hänen lyhyen elämänsä aikana ole mikään tärkeämpää kuin että hän kykenee rakastamaan myös lähteitään ja aihettaan — muun ohella. Perin hauskaa on minun ollut tutkia, mikä oli *legum nostrarum status* 1300-luvun alussa. Hauskuus jatkuu ainakin niin kauan kuin leipä ei ole kiinni tuloksien löytymisestä tai löytymättä jäämisestä, kuten kirjoitettaessa ankaran ammatillisesti.

Professori Lars Björne on lukenut käsikirjoitukseni — kuten tavallista, erittäin pätevin kommentein. Vaikean sanelun on kirjoittanut suurenmoisesti puhtaaksi toimistos sihteeri Sirkka Huikko — kuten niin monesti ennenkin. Professori Veikko Litzen — keskiajan tutkimuksen todellinen ammattimies — on ystävällisesti lukenut kirjani vedoksen. Kiitos!

Kun tätä työtä on tehty, on perheeni kauan kärsinyt laiminlyöntejä isän taholta — anteeksi ja suurkiitos!

Turussa, heinäkuulla 1981 — vedoksen viimeinen luenta lokakuulla 1981.

H. T. K.

SISÄLLYSLUETTELO

ESIPUHE	V
SISÄLLYSLUETTELO	VII
KIRJALLISUUTTA	IX
JOHDANTO	1
I luku. HISTORIOGRAFINEN KATSAUS	10
Porthan	10
Romantiikan aika	11
Yrjö-Koskinen	14
Fontell	15
Voionmaa	16
Hausen ja Hultman	19
Hemmer	20
1930-lukua	26
Jaakkolan jus finnonicum	27
Kaarlo Blomstedt	30
Aulis Oja	32
Pirinen	34
Ahlbäck	39
Gunvor Kerkkonen	40
Ylikangas	42
Välitilinpäätös	43
II luku. SUOMEN VARHAISKESKIAIKAINEN »TUOMIOISTUINLAI- TOS»	45
Ylemmän tuomiovallan käyttö	46
Karjalan tuomioistuinlaitos	57
Paikallistuomarit — kotoisia vai vieraita?	64
Tuomarit, heidän taustansa ja tuomioistuinlaitoksesta tehtävät pää- telmät	80
III luku. KIINTEISTÖRIIDAT JA KIINTEISTÖNKAUPAT	87
Ulvilassa tehty ruotsalaista kiinteistöä koskeva kauppa	88
Kiinteistönluovutuksen muodosta Suomessa	99

IV luku. ERINÄISIÄ RESEPTIO-ONGELMIA	118
Syytinkiä 1319?	118
Naisen asema Suomessa	118
Vesialueiden omistuksesta	121
V luku. SIIRTYMINEN MAANLAIN AIKAAN: JOHTOPÄÄTÖKSIÄ ..	128
ZUSAMMENFASSUNG	133

KIRJALLISUUTTA

Ahlbäck, Olav, Legifer Iuris Finnonici, HttF 1961 s. 81 ss.

— » — Medeltida utmarksrätt i Finland, Saga och Sed 1962 s. ss 22.

— » — Fastar och förskälaman i Finland före landslagens tid, HttF 1966 s. 99 ss.

Anthoni, Erik, Kring ett överlåtelsebrev av år 1353, HttF 1966 s. 120 ss.

— » — Finlands medeltida frälse och 1500-talsadel, Helsingfors 1970.

Blomstedt, Kaarlo, Karjalan ja muun Suomen myöhäiskeskiaikaisista laamaneista, Hist. Aik. 1941 s. 198 ss.

— » — Vieläkin sananen keskiaikaisesta laamannilaitoksestamme, Hist. Aik. 1942 s. 91 ss.

— » — Suomessa keskiajalla ja 1500-luvulla käytetyt lakikirjat, Hist. Aik. 1943 s. 116 ss.

Blomstedt, Yrjö, artikkelit Domare, Häradshövding ja Lagman (Finland) teoksessa Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, p. III p. 151 pp, VII p. 252 p, X p. 151 pp.

— » — arv. Holmbäck & Wessén, Magnus Erikssons landslag (1962), LM 1963 s. 152 ss.

Cederlöf, Johannes, Det finländska prästerskapets ekonomiska ställning intill sjuttonde seklet. Helsingfors 1934.

Fontell, A. G., Om »svenska och finska rätten», Helsingfors 1883.

Hemmer, Ragnar, Några blad ur den svenska rättens äldre historia i Finland, JFT 1931 s. 315 ss.

— » — Ett lagmansval i Finland år 1386, JFT 1939 s. 331 ss.

— » — Om karaktären hos Finlands rättsordning vid slutet av 1300-talets förra hälft, JFT 1941 s. 56 ss.

— » — Lagmän i Karelen under medeltiden, JFT 1941 s. 239 ss.

— » — Ännu några ord om lagmansinstitutionen i Viborgs slottslän under medeltiden, JFT 1942 s. 130 ss.

— » — Svensk rätt i Karelen under medeltiden, JFT 1942 s. 439 ss.

— » — Ännu i frågan om karaktären hos Finlands rättsordning vid slutet av 1300-talets förra hälft, JFT 1943 s. 121 ss.

— » — Slutord i frågan om karaktären hos Finlands rättsordning vid slutet av 1300-talets förra hälft, JFT 1944 s. 55 ss.

— » — Var den svenska rätt, som gällde i finska trakter i Finland under 1300-talets förra hälft, endast en ståndsrätt?, JFT 1945 s. 307 ss.

- » — Om det finska och svenska elementet i Finlands medeltida rättsordning, HttF 1961 s. 103 ss.
- » — Magnus Erikssons landslags tillämpning i Finland, JFT 1963 s. 84 ss.
- » — Några spörsmål angående svensk rätt i Finland under 1300-talets förre hälft, JFT 1965 s. 211 ss.
- » — Ännu om fastar och förskälamän i Finland före landslagens tid, JFT 1967 s. 221 ss.
- Hultman, O. F.*, Finlandssvenskarnas härkomst, Finsk Tidskrift 1921 s. 3 ss.
- Jaakkola, Jalmari*, Suomen oikeus, jus finnicum, Hist. Aik. 1940 s. 19 ss.
- » — Eräistä vanhemman oikeushistoriamme kysymyksistä — vielä vähän »suomalaisesta oikeudesta», jus finnicum, Hist. Aik. 1942 s. 81 ss.
- » — Loppusananen ns. »Suomen oikeudesta», jus finnicum, Hist. Aik. 1943 s. 157 ss.
- » — Suomen varhaiskeskiaika, 2. painos, Helsinki 1958.
- Jutikkala, Eino*, Luentoja Suomen valtiojärjestyksen historiasta, Hämeenlinna 1972.
- Kerkkonen, Gunvor*, Västnyländsk kustbebyggelse, Helsingfors 1947.
- » — Spår av Helsingerrätt i Finland, JFT 1966 s. 114 ss.
- Liljenstrand, Axel*, Om Helsingelagens ålder och betydelse för lagskipningen i Finland under äldsta tider. JFT 1866 s. 1 ss.
- Oja, Aulis*, Keskiaikaisen »Etelä-Suomen» asutus ja aluejaot, Helsinki 1955.
- Osmonsalo, Erkki*, Hämeen keskiaikainen tuomarilaitos, julkaisussa Hämeenmaa I: Juhlajulkaisu valtioneuvos J. R. Danielson-Kalmarin täyttäessä 75 vuotta, 1928, s. 78 ss.
- Pirinen, Kauko*, artikkeli Finlands rättssedvänjor, teoksessa Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, p. 271 pp.
- » — Kymmenysverotus Suomessa ennen kirkkoreduktiota. Helsinki 1962.
- Suvanto, Seppo*, Satakunnan historia II, Pori 1973.
- Virtanen, E. A.*, Kansanomaisen ja hallinnollisen oikeuslaitoksen rajoilta, Suomen kulttuurihistoria I, Jyväskylä 1933 s. 355 ss.
- Voionmaa, Väinö*, Suomalaisia keskiajan tutkimuksia, Porvoo 1912.
- Ylikangas, Heikki*, Henkirikos keskiajan lopun ja uuden ajan alun Suomessa, Oikeustiede-Jurisprudentia VIII/1976.
- Yrjö-Koskinen (Yrjö)*, Tutkimus maanomistusseikoista Suomenmaassa keskiaikana, Dekaanin kutsukirjoitus, Helsinki 1881.
- » — Suomen kansan historia, 2. painos, Helsinki 1881.
- » — Suomenmaan keskiaikaisesta aatelistosta, Hist. Ark. VIII.
- Yrjö-Koskinen, Y. K.*, Suomalaisten heimojen yhteiskunta-järjestyksestä pakanuuden loppuaikoina, Jyväskylä 1890.
- Muu kirjallisuus nooteissa.

Lähdejulkaisuja ym.:

Finlands medeltidsurkunder, samlade och i tryck utgifna af Finlands Statsarkiv genom *Reinh. Hausen*, I—VIII, Helsingfors 1910—1935. (FMU)

Diplomatarium Svecanum (DS). Collegit et edidit J. G. Liljegren (et al.), Stockholm 1829—.

Registrum ecclesiae Aboensis eller Åbo domkyrkas svartbok, i tryck utg. af... *Reinh. Hausen*, Helsingfors 1890 (SvB).

Collin, H. S. & Schlyter, C. J. (edd.), Samling af Sweriges gamla lagar I—XII, Stockholm & Lund 1827—1869.

Åke Holmbäck & Elias Wessén, Svenska landskapslagar tolkade och förklarade för nutidens svenskar I—IV. Stockholm & Uppsala 1933—1946.

Åke Holmbäck & Elias Wessén, Magnus Erikssons Landslag i nusvensk tolkning, Lund 1962.

M. Hammarström, Glossarium till Finlands och Sveriges latinska medeltidsurkunder, Helsingfors 1925.

Aikakauskirjoja:

Hist. Aik. = Historiallinen aikakauskirja

HTfF = Historisk Tidskrift (Finland)

JFT = Tidskrift, utgiven av Juridiska Föreningen i Finland

LM = Lakimies

JOHDANTO

Historiantutkijan tärkeimpiä ominaisuuksia on terve vaatimattomuus lähdeaineiston edessä: monet asiat, joista haluaisimme saada tietoja, ovat peruuttamattomasti hävinneet tietämisemme ulkopuolelle niistä kertovien lähteiden mukana. Suomalaisten — sillä Suomesta emme ilman melkoista anakroniaa voi vielä puhua — yhteiskunta- ja oikeusolot ennen Ruotsin vallan aikaa kuuluvat asioihin, joista emme juuri mitään tiedä. Kun tutkimuksemme kysymyksenasetteluja on ruotsalaisen oikeuden omaksuminen »valloitetussa» Suomessa keskiaikana, emme voi ottaa tarkastelun lähtökohdaksi sinänsä luonnollista kysymystä, millaisen yhteiskunta- ja oikeusjärjestyksen Ruotsin valta on ehkä modifioiden tunkenut tieltään. Vähien lähdetietojen liiallista pingottamista on vältettävä. Vain rajoitetusti voidaan soveltaa myös ns. vertailevaa menetelmää: tiedot muualla, olkoonkin samanheimoisten kansojen ja alueiden keskuudessa noudatetusta oikeudesta eivät kerro meille, millaista yhteiskunta- ja oikeustilaa Suomen alueella ja Suomen kansojen keskuudessa voidaan pitää *todennäköisenä*. Tällaiset tiedot tarjoavat vain erään *mahdollisen* vaihtoehdon. Toisaalta historiallisen kokemuksen rajoitettu universaalisuus on välttämättömänä edellytyksenä sille, että yleensä voimme kirjoittaa historiallista tutkimusta, jossa on muutakin kuin toisinnettuja lähdetietoja. Niinpä tässäkin tutkimuksessa joudutaan turvautumaan huomattavassa määrin yleisluontoisiin päättelyihin, joskin pyrin varomaan yritystä rekonstruoida Suomen yhteiskunta- ja oikeusoloja sillä tavoin kuin esimerkiksi Y. K. Yrjö-Koskinen¹ ja R. A. Wrede² 1800-luvun lopussa tekivät: myöhään muistiin merkityistä kansanrunoista ja oikeussananlaskuista, muita suomalais-ugrilaisia kansoja koskevista eri ajoilta olevista tiedoista ja mielikuvituksesta muodostui heillä suomalai-

¹ Y. K. Yrjö-Koskinen, Suomalaisten heimojen yhteiskuntajärjestyksestä pakanuuden loppuaikoina, Jyväskylä 1890, etenkin s. 178 ss.

² R. A. Wrede, Drag af fornfinst rättsliv, TfR 1896 s. 353 ss.

sen oikeuselämän kiintoisa kuvaus, jota on vaikea osoittaa juuri vääräksikään, parempien tietojen puuttuessa, mutta ainoa, mikä siitä voidaan sanoa on, että kysymyksessä on anakronistinen tilkkutäkki.

Valtiollista vallankäyttöä ei Suomessa ennen Ruotsin valtaa esiintynyt, eikä edes ristiretkien kausi³ merkinnyt sitä, että ruotsalaiset olisivat sijoittaneet Suomeen heti oman kiinteän valtiollisen vallan järjestelmänsä. Alueellista yhteistoimintaa ja epäilemättä myös jonkinlaista oikeudenkäyttöä on Suomessa tietenkin esiintynyt. Oliko sitten *pitäjä* ainoa ja spontaanisesti syntynyt alueellisen yhteistoiminnan muoto? Pitäjän alkuperästä on esitetty erilaisia käsityksiä.⁴ Yhden käsityksen mukaan pitäjänmuodostuskin on tavallaan peräisin jo valloituksen ajalta. Tällöin voidaan viitata siihen, että pitäjä vastaisi aluekokonaisuutta, joka antoi vieraalte valloittajalle panttivangin tai kestitystä. Karjalassa esiintyvät Ruotsin puolella sanat *gislalag* ja Venäjän Karjalan puolella sana *pogosta*. Suomessa esiintyy sana *kihlakunta* — Viron puolella *kihelkond*. Voitaisiin ajatella, että kihla on suomennettu väännös skandinaavisesta *gisslan*-sanasta, joka tarkoittaa panttivankia. *Pogosta* puolestaan juontuu venäläisestä sanasta *pagostit*, *kestitä*. Oliko valloittaja sitten ryhtynyt vaatimaan tiettyjä aluekohtaisia kestityksiä ja panttivankeja, jotka takasivat verotusoikeuden rauhanomaisen käytön? Pikemmin olisin taipuvainen ajattelemaan, että vaikka näillä sanoilla näyttääkin olevan yhteyttä jonkinlaiseen panttijärjestelmään, on luonnollista, että mahdollisina »sopimuspuolina» esiintyivät juuri jo olemassa olevat ja jossain määrin järjestäytyneet pitäjäyhteisöt, joita siis ei luotu valloituksen tarkoituksperiä silmälläpitäen. Tähän suuntaan viittaa myös se, että kihlakuntajärjestelmän ollessa Virossa jo verrattain kehittynyt ei siellä esiintynyt sen kaltaista vierasta herruutta, joka olisi motivoinut tällaisen järjestelmän. Vaikka Virossa käytiin kärkejä kihelkondittain, ei ilmeisestikään Suomessa ollut muodostunut johdonmukaista järjestelmää, jonka mukaan pitäjä olisi ollut käräjäpiiri. Pitäjänkäräjiä tosin esiintyy, mutta myös muunlaatuista tuomiovallan käyttöä: kuten myöhemmin tulee selvitettäväksi, ei Ruotsin vallan aikana esiintynyt tapa pitää erikseen käräjiä suomalaisen ja ruotsalaisen oikeuden alueella ole hevin sovitettavissa

³ Ristiretkistä ks. *Jalmari Jaakkola*, Suomen varhaiskeskiaika, Helsinki 1958 s. 54 ss; *Ragnar Rosen*, »Kolmas ristiretki Suomeen», Hist. Aik. 1945 s. 1 ss. ym.

⁴ Ks. esim. *Eino Jutikkala*, Luentoja Suomen valtiojärjestyksen historiasta, Hämeenlinna 1972 s. 7 ss.

sellaiseen ajatuksenkulkuun, että jo varhaisista ajoista lähtien olisi muodostunut kiinteitä alueellisia käräjäpiirejä.

Voidaan olettaa, että Suomessa esiintyi jo paljon ennen Ruotsin vallan aikaa myös alueellista yhteistoimintaa, joka kohdistui laajempiinkin henkilöpiireihin kuin niihin, jotka olivat yhteisten asioiden hoidon takia jatkuvasti yhteydessä keskenään. Tällainen yhteistoiminta liittyi ennen muuta ryöstöretkiin ja puolustautumiseen, ja tällaisissa yhteyksissä esiintyivät tietenkin paikalliset ylimykset ja päälliköt. Tällaisen yhteistoiminnan institutionaalinen luonne on kuitenkin kyseenalainen. Se, että esim. Egilin Saga kertoo kainuulaisten kuninkaasta Faravidista, ei osoita, että kysymyksessä olisi ollut varsinainen monarkkinen instituutio: kronikoitsija on yleensä taipuvainen käyttämään vieraista olosuhteista omaan käsitemaailmaansa viittaavia rinnastelmityksiä. Luultavimmin päälliköt valittiin silloin tiettyä yritystä varten erikseen. Tämän kanssa ei ole ristiriidassa se, että esimerkiksi Hämeessä sijaitsee asutukseen liittyvä varsin yhtenäinen linnoitusjärjestelmä, kun sen sijaan heti Satakunnan rajan takana, kuten Jutikkala on oikein korostanut, linnat muuttuvat syrjäseutujen pakolinnoiksi. Jutikkala huomauttaa, että maantieteelliset ja strategiset seikat ovat ratkaisseet linnojen sijainnin ja muodon. Häme turvautui linnoituksiin Novgorodia vastaan, mutta Satakunta ei syrjäisen sijaintinsa vuoksi ollut samalla tavalla uhanalainen.⁵

Kuitenkin Suomen muinaismaakuntien nimien varhainen esiintyminen osoittaa, että jonkinlaista alueellista yhteistoimintaa on esiintynyt. Ovatko muinaismaakuntien nimet Kainuu, Suomi, Häme ja Karjala alkuaan heimojen vai alueiden nimiä, on ehkä tutkimuksellisesti hedelmätön kysymys, sillä ne viittaavat eri yhteyksissä kumpaankin asiaan.

Kun tietoja järjestäytyneestä yhteiskunnallisesta ja oikeudellisesta yhteistoiminnasta puuttuu, lieenee metodologisesti viisainta olettaa, että tällainen yhteistoiminta, sikäli kuin sellaista esiintyy, oli luonteeltaan varsin satunnaista, ehkä sattumanvaraistakin. Edellytyksiä kiinteiden oikeussäännösten muotoutumiselle ei juuri ollut, mikä ei suinkaan tarkoita sitä, etteikö ihmisillä olisi ollut vakaumuksellisia ja tapaan perustuvia käsityksiä *oikeudellisista asioista*. Mutta oikeudenhoito, silloin kun se ei perustu *organisoiutuun valtaan*, muodostuu lähes väistämättä enemmän tai vähemmän satunnaiseksi: riitojen sattuessa oikeus on keskustelua ja todistelua eikä annettujen ja asetettujen sääntöjen seuraamista. Sen

⁵ Jutikkala, Luentoja s. 10 ss.

kanssa ei ole ristiriidassa, että Suomen sana käräjät on alkuperäinen eikä väännös mistään ruotsalaisesta termistä; oikeudenhoitoa on esiintynyt ilman kiinteää lakia ja tuomareita; vertauksen vuoksi on todettava, että esim. sanat laki ja tuomari ovat ruotsin kielestä peräisin.

Ei voi sanoa, että valtiollisen järjestelmän syntymättömyys Suomessa ennen Ruotsin vallan aikaa olisi osoitus suomalaisten heimojen kyvyttömyydestä luoda yhteiskunnallisia laitoksia. Valtiollisen järjestelmän syntyminen edellyttää tiettyä kehitysvaihetta ihmisen ja luonnon välisessä suhteessa: esiintyy *tarvetta vallankäyttöön* tarkoituksessa määrittää ihmisten keskinäisiä suhteita verrattuna luontoon ja tuotantotapaan. Harvaan asutuilla alueilla ei tuotannontekijöiden, ennen muuta maan niukuus ollut vielä senlaatuinen, että se olisi edellyttänyt vallan käyttöä ja hallitsevien ja hallittujen välisten suhteiden pukemista oikeudelliseen institutionaaliseen muotoon. Yksinkertaiset konfliktit voitiin ratkaista satunnaisen yhteistoiminnan ja konsensuksen tietä. Ruotsalainen siirtolaisuus Suomessa, väkiluvun kasvu, asutuksen vakiintuminen ja valtiollisen vallan syntyminen ovat toisiinsa yhteydessä olevia ilmiöitä. Kysymyksenasetelu: tapahtuiko Suomen valloitus ruotsalaisten toimesta rauhanomaisesti vai sotilaallisesti? on näin ollen jossain määrin virheellinen.

Ristiretkiteoria merkitsee ajattelutapaa, jonka mukaan ruotsalaiset olisivat tuoneet Suomeen miekan voimalla valtiovallan ja kristinuskon. Tämä teoria oli 1800-luvulla täysin vallitseva, ja vielä nytkin ollaan taipuvaisia ajattelemaan, että Suomi oli pakanuuden aikana valtiollinen tyhjiö, joka huusi täyttämistään, jonka sitten ruotsalaiset puolentoista vuosisadan aikana vähitellen suorittivat. Tässä ajattelutavassa on kuitenkin eräs problemaattinen piirre: myöhemmälle ajalle ominainen ajatus valtiosta nähdään positiivisena kehityspiirteenä, joka oli tarpeen väkisin tuoda kehittymättömään maahan.

Perusongelmana on tässä kuitenkin, miten Suomen ns. valloitus saattoi tapahtua ilman että se olisi merkinnyt maan täydellistä alistamista esim. maaorjuuden kaltaisiin olosuhteisiin. Lähemmäksi asiayhteyksien oivaltamista osuu ehkä sen vuoksi toinen teoria, joka korostaa valloituksen rauhanomaista luonnetta.⁶ Huolimatta siitä, että kiistattomasti esiintyy ruotsalaisten Suomeen suorittamia sota- ja ryöstöretkiä — usein eufemistisesti ristiretkiksi kutsuttuja — Suomen liittyminen Ruotsin vallan alaisuuteen ilmensi yhtäältä taloussuhteista johtuvaa vallankäytön institutio-

⁶ Jaakkola, Suomen varhaiskeskiaika, Helsinki 1958 s. 54 ss.

nalisoitumisen tarvetta, toisaalta ilmensi sitä, että ruotsalaisilla »valloittajilla» ei ollut varsinaista intressiä eikä oikeastaan sotilaallisia mahdollisuuksiakaan pitää yllä valtiollista ylivaltaa Suomen alueella. Harvaan asutussa Suomessa ei ollut tarvetta imperialistisen politiikan harjoittamiseen: ruotsalainen siirtolaisuus Suomeen saattoi tapahtua pääasiassa rauhanomaista tietä, koska elintilaa oli. Ruotsalaiset siirtolaiset eivät tunkeneet tieltään suomalaisasutusta, vaan sopeutuivat siihen: kuten jäljempänä esitetään, ruotsalaisasutus tapahtui pääasiassa sellaisille rannikon alueille, joilla suomalaisastus ei ollut vielä vakiintunut, mistä syystä ns. ruotsalainen oikeus, *kirkollisverojen* suorittamista koskeva, merkitsi verovelvollisille juuri sen kaltaisia helpotuksia, jotka uudisasutukseen osittain heikompiarvoisilla maa-alueilla tuotantotavan johdosta välttämättä liittyivät. Ruotsalainen vallankäyttö Suomessa oli pitkälle 1300-luvulle saakka ensi sijaisesti kirkollista ja kristinuskon vakiinnuttamiseen liittyvää, minkä ohella luonnollisesti esiintyi sotilaallista yhteistoimintaa taistelussa idän venäläisvaltaa vastaan.

Suomen valloitusta ei voi selittää ruotsalaisen imperialismiin termein. Imperialismi edellyttää näet aina *taloudellista selitystekijää*. Siihen saat-
taa tietenkin liittyä myös kansallinen tai ideologinen justifikaatio. Mutta pelkkä oman vallan kasvattaminen tai esimerkiksi kristinuskon levittäminen ei riitä selitykseksi imperialistiselle toiminnalle, ellei voida osoittaa, että siitä myös oli saatavissa jotain oleellista taloudellista *hyötyä*. Suomen valloituksen kohdalla näin ei ollut asianlaita. Niinpä valloituskin jäi pitkäksi aikaa puolitiehen, eikä Suomen siirtyminen Ruotsin vallan alaisuuteen tapahtunut niinkään alistamisen kuin rauhanomaisen liittymisen tietä. Tässä suhteessa näkemykseni ovat varsin lähellä Jalmari Jaakkolan esittämiä käsityksiä siitä, että Suomi liittyi Ruotsin yhteyteen pääasiassa rauhanomaisten tekijöiden tietä eikä Ruotsin saavuttamien sotilaallisten menestysten seuraamuksena. Näyttää nimittäin siltä, että — huolimatta siitä, että ns. ristiretket eri aikalaiskronikoissa (mm. Eerikin) saavat hengelliseen säätyyn kuuluneiden laatijoidensa⁷ ja näiden käyttäjien aikalaaisesikuvien vaikutuksesta aivan ylikorostetun aseman — Suomessa tapahtui kirkon ja suomalais-ruotsalaisen sotilaallisen yhteistoiminnan (venäläisvaaraa vastaan) yhteisvaikutuksena hiljainen, sanoin-sinko orgaaninen siirtyminen Ruotsin vallan yhteyteen, mitä edisti omalta

⁷ Tässä yhteydessä riittää viittaus Jaakkolan väitöskirjaan Pyhän Eerikin legendasta (1921).

osaltaan myös ruotsalainen asutustoiminta Suomessa. Paavillinen bulla »Gravis admodum» vuodelta 1171 tai 1172 (FMU 24) kertoo, että suomalaiset vihollisen sotajoukon uhatessa lupaavat säilyttää kristinuskon ja hartaasti pyytävät saarnamiehiä ja kristillisen lain selittäjiä, mutta kieltävät uskon sen jälkeen, kun sotajoukko on vetäytynyt, halveksien ja ankarasti vainoten saarnamiehiä. Ruotsalaisten — niin kirkon kuin maallisen vallankin, tuli tämän vuoksi varoa pakanoiden petoksia ja juonia ja menetellä siten, että ruotsalaiset saisivat haltuunsa heidän linnoituksensa ja muutoinkin riittävät takeet siitä, että yhteistoiminta ei loppuisi välittömän vaaran mukana. Ruotsalainen valtiollinen valta ei ollut siis vakiintunut, ja näyttää siltä, että suomalaiset käyttivät kristinuskoon alistumista verukkena avun saannille vaaran uhatessa. Viisitoista vuotta Erik Pyhän ns. ensimmäisen ristiretken jälkeen ei ilmeisestikään mitään valloitusta vielä ollut toteutunut. Kysymys siitä, mikä oli Ruotsin kuninkaan oikeus Suomeen, oli epäselvä pitkälti senkin jälkeen, kun periaatteessa oli jo selvää, että Suomi on kristinuskolle voitettua aluetta ja Ruotsin kirkon alaisuudessa. Vaikka paavi vuonna 1216 julistikin (FMU 52), että Ruotsin kuningas oli saanut oikeuden maahan, jonka hänen edeltäjänsä olivat pakanoilta pois voittaneet, ei tämä näytä merkinneen sitä, että kuningas olisi saanut oikeuden Suomen verottamiseen. Sillä vasta noin 100 vuotta myöhemmin piispainkronikan mukaan piispa Bero luovutti suomalaisilta saatavan veron kuninkaalle: tähän saakka ilmeisesti lähinnä kirkko oli edustanut Suomessa pysyvää valtiollista valtaa, kun sen sijaan maallisen vallan käyttö lienee liittynyt sotilaallisen toiminnan, puolustautumisen tai hyökkäyksen, tarpeiden vaatimuksiin.

Kristinuskon omaksuminen Suomessa ei varmaankaan tapahtunut ilman tiettyä väkivallan käyttöä. Tässä yhteydessä esiintynyttä väkivaltaa ei tosin sovi muutta mutkitta rinnastaa valloituksen väkivaltaiseen luonteeseen. Muinaissuomalaisessa yhteiskunnassa ei ollut kehittynyt selaista ylimysvaltaa, joka olisi säilyttänyt kristinuskoon kääntynyttä poliittisen johtajanasemansa. Missä määrin pakanuuden ajan johtajuus on perustunut sakraaleihin seikkoihin, on erittäin ongelmallista. Varsinais-Suomessa esiintyviä moisioita on pidetty pakanuuden ajan päällikköjen tiloina, ja kun ne keskiajan lähteissä esiintyen kuuluvat yleensä kirkolle, on tätä pidetty osoituksena siitä, että kirkko olisi konfiskoinut suomalaisen päälliköiden maaomistukset eräänlaisena rangaistuksena näiden uppinniskaisuudesta kristinuskoa kohtaan. Tätä ei voida pitää osoituksena siitä, että kristinuskon omaksuminen olisi ollut varsinainen sotilaallinen

operaatio; varsin luonnollista on, että johtajuuteen liittyneet omistukset ovat siirtyneet uuden pysyvän vallan käyttäjille. Pakanallinen ylimystö oli varmaankin siinä määrin satunnaiseen hallitsemisperusteeseen nojaavaa, että ei ollut suinkaan itsestään selvää, että varsin vähän kansasta eroavien päällikkösukujen edustajat olisivat siirtyneet uuden vallan aikaiseen ylimystöön. (Lähdetietoihin ei olettamani tosin perustu: sellaisia ei ole.)

Kirkon merkityksen korostaminen Suomen Ruotsin vallan alaisuuteen siirtymisessä ei suinkaan merkitse ylettömän idealistiseen selityspäätelmään turvautumista. Päinvastoin se selittää, miksi muutos tapahtui niin hitaasti ja lopultakin niin kitkattomasti kuin kävi. Ei ollut *taloudellisen* imperialismin sanelemaa lähetystehtävää. Puhtaasti *kansallinen* imperialismi oli puolestaan keskiaikaiselle ajattelutavalle sangen vieras. Myöskään ei Ruotsi ollut tietystä poliittisesta yhtenäisyydestään huolimatta mitenkään lujin sitein yhteenniihattu kansalaisvaltio: vielä Folkungien aikana käytiin verisiä sisällissotia, puhumattakaan ristiriitaisista asenteista unionikuninkaisiin.

Edellä esitetyt seikat määrittävät perusasennoitumistani tutkimuksen kohteena olevaan peruskysymykseen, ruotsalaisen oikeuden tunkeutumiseen Suomeen. Voidaan kysyä, miten todennäköisenä on pidettävä niitä lähteitä, joiden on väitetty kertovan ruotsalaisen *oikeuden valloitusretkestä* Suomeen. Kun ei Ruotsissakaan, ns. emämaassa, ollut saavutettu oikeudellista yhtenäisyyttä eri maakuntien kesken, miten todennäköisenä voidaan sitten lähdetietojen arvioinnissa pitää sitä, että *joku monista maakuntaoikeuksista* olisi kirkon ja valtiovallan toimenpitein saatettu *voimaan* Suomessa? Ja kysyttävä on myös, miksi, mistä intresseistä käsin näin olisi menetelty ja miten. Kun tutkimus ei ole mikään salapoliisiromaani, joka huipentuu lopputulokseensa, lieenee sopivaa jo alkuun paljastaa ne keskeiset tutkimustulokset, joihin olen päätenyt. Suomalaisten ja ruotsalaisten oikeuskäsitysten tiettyä vastakohtaisuutta on pidettävä lähteiden valossa varsin todennäköisenä: se, että lähteet puhuvat yhtäältä suomalaisesta, toisaalta ruotsalaisesta oikeudesta, ei viittaa pelkästään kirkollisveroihin, vaan myös oikeudellisiin ja oikeushallinnollisiin eroihin. Mitään johdonmukaista ruotsalaisen oikeuden reseptipolitiikkaa ei Suomessa 1300-luvun alussa ole tavattavissa. Oikeudenhoitoon osallistuvat henkilöt vaikuttivat — yhdessä kärjäkansan kanssa — kulloinkin käytettyjen oikeusperiaatteiden sisältöön, mikä oli omiaan antamaan sovel-

letulle oikeudelle tavallaan hieman satunnaisen luonteen: keskiaikaiselle oikeusajattelulle muutoin ominaista vastakohtaisasetelmaa keskusvallan asettaman, usein vain moraalisisina maksimeina ilmenevän säädännäis-oikeuden ja kansan oikeuskäsitysten välillä ei Suomessa tästä syystä pääs-
syt sanottavasti muodostumaan. Ruotsalaisen oikeuden reseptiota Suo-
messä tietenkin esiintyy, yhtäältä ruotsalaissyntyisten tuomarien, ruotsa-
laisperäisen siirtolaisväestön ja ennen muuta kirkon toimesta, kirkon vai-
kutuksen keskittyessä luonnollisesti ennen kaikkea sellaisille alueille,
joilla kirkonmiehillä oli asemastaan johtuen tietynlainen monopoli. Eri-
tyisesti tämä koskee tärkeimpiä kirjallisia lähteitä, ennen muuta *kiinteis-
tön kauppasopimuksia*, joiden laatimisessa kirjurit, usein lähinnä kirkon-
miehet, hyödynsivät Ruotsista peräisin olevia ja sikäläistä oikeustilaa vas-
taavia *asiakirjakaavioita*. Kuitenkaan *kiinteä* ruotsalainen tuomioistuin-
organisaatio ei Suomessa vakiintunut alioikeustasolla ennen maanlakien
aikaa, vaikka lähteissä ymmärrettävästi esiintyy laamanneja, alilaaman-
neja, tuomareita ja muita ruotsalaiseen vaikutukseen viittaavia toimihen-
kilöitä. Ruotsin- ja latinankielisiin asiakirjoihin oli löydettävä soveliaat
merkitysvastineet, jotka useimmiten lienevätkin myös vastanneet sitä,
miten asianomaiset itse asemansa lähinnä käsittivät. Lähteet ovat kieltä-
mättä yksipuolisia, niin asiakohteisiinsa (kiinteistöt), laatijoihinsa (lähinnä
kirkonmiehet) kuin säilymisperusteeseensakin (tänä aikana kirkon intres-
sit) nähden. Tähän ongelmaan meidän on usein jatkossa palattava.

Tutkimustulokseni ei kuitenkaan ole mielestäni täydellinen *ignoramus*,
alistuminen vaikenneiden lähteiden edessä. Emme voi osoittaa ruotsalai-
sen oikeuden laajamittaista reseptiota Suomessa ennen ruotsalaisen oikeu-
dellisen keskusvallan vähittäistä valtaantumista niin Suomessa kuin Ruot-
sissakin; toisaalta nationalistinen käsitys kiinteytyneestä suomalaisesta
tavanomaisoikeudesta ei lähteiden valossa siis myöskään ole perusteltu.
Oikeus on ontologiselta luonteeltaan *säännön ja käyttäytymisen* välistä
vuorovaikutussuhdetta.⁸ Sääntösidonnaisuus ja välittömästi oikeudelli-
seen kokemukseen ankkuroitunut vallankäyttö voivat eri oikeuskulttuu-
reissa olla eri tavoin painotettuja. Suomalaisissa oloissa oli luonnollista,
että lyhytjännitteinen *oikeuskokemus*, käyttäytymispuoli, ei vielä päässyt
laajalti pukeutumaan *abstraktien* sääntöjen muotoon ennenkuin tuota
säännönmuodostusta tukemaan oli asettunut yhteiskunnallisten olojen
välttämättömäksi tekemä kiinteytynyt valtiollinen valta.

⁸ *Klami, Anti-Legalism, Turku 1980 s. 11 ss.*

Tässä yhteydessä on huomattava, että eräitä käsitteitä joudutaan käyttämään kaksoismerkityksessä. Puhumme Suomesta ja Ruotsista, laista ja oikeudesta jne. Nykyisessä historia- ja oikeustieteen kielessä näillä käsitteillä on vakiintunut merkityksensä, mikä ei ilmeisestikään ole sama kuin se merkitys, joka esim. keskiaikaisten lähteiden tulkinnassa olisi annettava Suomelle, Itämaalle, laille, oikeudelle tai vastaaville latinalaisille ilmauksille. Tämä seikka saattaa olla paikoitellen epäselvyyden — todellisen tai ainakin kuvitellun — lähteenä. Tyydyn tässä yleisluontoiseen metodologiseen huomautukseen, joka osaltaan liittyy lähdepohjaankin. Kun lähde puhuu Suomesta tms., on tietenkin lähtökohtana kielenkäytön *autenttinen* tulkinta. Usein sitä ei kuitenkaan saavuteta, koska ao. käsitteet olivat käyttäjilleenkin melko hämäriä (karttojen ja tarkkojen rajojen puuttuessa keskiaikainen alueajattelu poikkesi nykyisestä ratkaisevasti). Tässä ei sitä paitsi ole edes tarpeen pohtia »Suomen» ulottuvuuksia tarkemmin (kysymystä on pohtinut mm. Aulis Oja väitöskirjassaan 1955): lähdeaineiston säilyminen asettaa ratkaisevia rajoituksia. Tiedämme jotakin eteläisen Suomen rintamaiden oikeusoloista, joten ei ole tarpeen miettiä, miten pitkälle pohjoiseen »Suomi» ulottui. Kysymys näiden lähdetietojen alueellisesta ulottuvuudesta jää tutkimukseni ulkopuolelle.

Lähteiden tutkinnassa on myös varottava mutkatonta lähtemistä tiettyjen termien *yleismerkityksestä*. Lag (lex) viittaa pikemminkin kirjoitettuun oikeusnormiin kuin rätt (ius) — mutta periaatteessa on tapaus kerrallaan arvioitava, onko käytetyn termin valinnalla edes viitteellistä merkitystä tähän eroon nähden.

Lähdepohja on yksinkertainen:

- kiinteistöoikeustoimia, mukaan lukien myötävaikuttavia henkilöitä koskevia tietoja — nämä ovat lähteiden pääosa
- sekalaisia tuomioistuinten päätöstietoja (usein yhteydessä kiinteistötoimiin)

Seuraavassa katsomme, miten eri auktorit lähteisiin asennoituvat. Tavallaan voi sanoa, että lähtökohtana tässä tutkimuksessa *eivät ole primärlähteet*, vaan niille annetut *tulkinnat*; sillä kysymys on historiallisen prosessin periaatteessa *kokonaisvaltaisesta* käsittämisestä, jota ei hevin voi rakentaa yksinomaan »induktiivisesti» yksittäisistä lähdetiedoista käsin.⁹

⁹ Ks. tästä metodisesta asenteesta *Klami*, *Confessiones methodologicae*, Turku 1981.

I LUKU

HISTORIOGRAFINEN KATSAUS

Kunakin ajan ihmiset kirjoittavat historian itselleen (Croce). On luonnollista kertoa nytkin tarkasteltavan aiheen käsittelyä tutkimuskirjallisuudessa silmällä pitäen tutkijoiden kulttuuripiiriin liittyviä julkilausumattomia ja myös tiedostettuja perusedellyttämyksiä. Näin ymmärrettynä historiografinen katsaus ei ole pelkästään koriste, vaan myös palvelee tutkijan oman kannanmuodostuksen itsekritiikin perusteita.

Porthan

Suomen historiantutkimuksen isänä voidaan pitää *H. G. Porthania*, joka ensimmäisenä pyrki varsinaisten lähteiden systemaattisen tutkimisen ja kriittisen julkaisemisen avulla paneutumaan nimenomaan *suomalaisten* kansallisuutta koskeneisiin kysymyksiin. Mutta vaikka hänen lähtökohtansa olivatkin saksalaiseen göttingeniläiseen romanttiseen koulukuntaan liittyviä, hän oli yleisesti ottaen päätelmissään hyvin varovainen. Kannanottonsa nyt tarkasteltavaan kysymykseen hän esitti kommentaarissaan Paavali Juustenin Suomen piispainkronikkaan.¹ Hänen käytössään olivat lähinnä vain Turun tuomiokirkon registratuuraan, ns. Mustaan Kirjaan sisältyneet lähteet. Hän havaitsi, että lähteissä puhuttiin käsitteestä jus svecicum, jus helsingonicum, jus finnonicum ja jus carelicum. Varhaisimmat lähteet ruotsalaisen ja karjalaisen oikeuden osalta olivat hänellä vuodelta 1331 ja suomalaisen oikeuden osalta vasta vuodelta 1369. Hän katsoi, että nämä nimitykset ilmensivät veron suoritusperusteen mukaan määräytyviä tarkasti rajattuja alueita. Helsinglandin oikeus ja Ruotsin oikeus, jotka hänen mielestään olivat samansisältöisiä,

¹ *H. G. Porthan, Opera selecta, Helsingfors 1859 s. 260 ss.*

ilmensivät Suomen ruotsalaisen asujaimiston tuotantotapaa, maalliset ja kirkolliset verot kun oli suoritettava tämän veronlaskujärjestelmän mukaan lähinnä karjatalouden tuotteissa. Suomalaisen oikeuden verot — lukuunottamatta karjalaista oikeutta, joka poikkesi muusta suomalaisesta oikeudesta — oli suoritettava viljatuotteissa, kun sen sijaan karjalaisen oikeuden mukainen savuvero oli maksettava nahkoina. Päälähteenä oli tällöin Maunu-kuninkaan kirje 14. 9. 1331 (SvB 66). Mutta hän ulotti päätelmänsä pitemmälle: koska kirkollisveron suoritustapa Helsinglandin ja ruotsalaisen oikeuden mukaan oli sama, oli ilmeistä, että Suomen ruotsalaisväestö oli pääasiassa peräisin Helsinglandista, ja todennäköistä oli myös, että nämä olivat ruotsin kielisiä ja sovelsivat myös oikeussuhteisiinsa Helsinglandin lakia. Jo Porthanin käyttämissä lähteissä oli mainintoja, että suomalaisen ja ruotsalaisen oikeuden alueella pidettiin *erilisiä käräjiä*. Havaitsemme tässä päätelmätyypin: suomalainen ja ruotsalainen oikeus ilmentävät yhtäältä erilaisia tuotantotapoja, kaskiviljelyä yhtäällä, karjataloutta toisaalla, mutta myös kansallista, kielellistä, hallinnollista kuin samaten myös aineellis-oikeudellista rajanvetoa maan suomalaisen ja ruotsalaisen väestönosan kesken. Näiden seikkojen identifikaatiota Porthan ei mitenkään perustellut. Vasta täsmällisempi asutus- ja nimistöhistoriallinen tutkimus yhdistettynä uuden ajan alun tilikirjojen tarkkaan analyysiin on voinut paljastaa, että suoraviivainen samastaminen näiden asioiden välillä ei ole perusteltavissa.

Romantiikan aika

Kun sanottavasti uusia asiakirjoja, joilla olisi ollut välitön todistusvoima suomalaisen ja ruotsalaisen oikeuden sisältöön nähden, ei lähivuosikymmeninä löytynyt, ei ollutkaan ihmeteltävää, että Porthanin kanta säilyi kauan vallitsevana käsityksenä niin suomalaisessa kuin ruotsalaisessakin tutkimuksessa. *Gabriel Rein*,² *W. G. Lagus*³ ja *J. J. Nordström*⁴ pitivät todennäköisenä, että oikeudellisissa asioissa olisi sovellettu keski-aikana muutoinkin yleisesti noudatettua kansalaisuusperiaatetta: maahanmuuttaneet ruotsalaiset siirtolaiset pitivät omat oikeustapansa, suomalai-

² *Gabriel Rein*, *Föreläsningar öfver Finlands historia*, Helsingfors 1839 s. 160.

³ *W. G. Lagus*, *Om finska lagöfversättningar*, Helsingfors 1863 s. 1 ss.

⁴ *J. J. Nordström*, *Bidrag till den svenska samhälls-författnings historia I*, Helsingfors 1839 s. XVI.

set taas omansa. Nordström katsoi, että vieläpä silloinkin, kun suomalaiset ja ruotsalaiset elivät saman pitäjän piirissä, kansallisuuserosta johtuvalla oikeudellisella erottelulla oli merkitystä, jopa uuden yleisen lain 1442 tultua kiistatta voimaan. Nordström korosti, että käytettävissä olevien lähteiden perusteella ei voitu ratkaista, minkä luontoista oli lähteissä nimeltä mainittu suomalainen tai karjalainen oikeus: hän totesi, että vaikka Kaarle IX oli 20.12.1608 julistanut pyrkimyksenä olevan paitsi muiden maanäärien myös Suomen lakikirjojen julkaisemisen painosta, kunhan luotettavat käsikirjoitukset olisivat löytyneet, ei mitään tällaista lakikirjaa voitu osoittaa, ei myöskään mitään siihen viittaavaa lähdetietoa. Niinpä Nordström päätyi, tosin varsin varovaisesti, oletamaan, että Ruotsin valloituksen vakiinnuttua Suomessa ryhdyttiin soveltamaan jotain ruotsalaista lakikirjaa, mutta siitä, mikä lakikirja olisi ollut kysymyksessä, ei mitään varmoja tietoja voitu esittää.

Käsitykset olivat kuitenkin kulkemassa siihen suuntaan, että Suomessa oli valloituksen jälkeen sovellettava jotakin ruotsalaista lakia. Tämän käsityksen toi julki A. Liljenstrand 1866 korostaessaan, että mitään näyttöä alkuperäisestä kehittyneestä suomalaisesta oikeusjärjestyksestä ei ole olemassa.⁵ Jotakin paikallista oikeudenhoitoa on tosin esiintynyt, mihin sanat käräjä ja kihlakunta viittaavat; kihlakunnan osalta Liljenstrand katsoo kysymyksessä olevan panttivankien (gisslan) antamisesta johtuvan aluemäärityksen. Mutta hän olettaa, että suomalainen oikeuselämä oli hyvin alkeellisella tasolla; asutuksen hajanaisuudesta johtuen metsästyksestä ja kalastuksesta elantonsa saavilla perheillä ei ollut paljoakaan yhteyttä keskenään, eikä sellaisissa olosuhteissa paljon juridiikkaa tarvittu. Fyysinen voima ja yksinkertainen vaistojen ohjaama käsitys omasta ja vieraasta riitti oikeusnormeiksi. Toisaalta ei myöskään ole osoitettavissa, että ruotsalainen keskusvalta olisi pyrkinyt tietoisesti, pakotoimin, tuomaan maahan omia lakejaan: ruotsalaisilla oli omat maakuntalakinsa, ja he kunnioittivat myös vallatussa maassa sen omia perintätapoja, eivätkä lähteet kerro mitään pakkotoimin toteutetusta reseptiosta: jos sellaista olisi tapahtunut, se ei olisi voinut kadota jäljettömiin. Suomalainen ja ruotsalainen oikeus eivät ilmennä hänen mukaansa itenäisiä oikeudenhoitoalueita: hän katsoo mahdolltomaksi, että saman pitäjän eri osissa olisi voinut olla voimassa eri lakeja ja tuomiopiirejä, vaan

⁵ Axel Liljenstrand, Om Helsingelagens ålder och betydelse för lagskipningen i Finland under äldsta tider, JFT 1866 s. 155.

kysymys on tällöin vain *yksittäisistä* oikeudellisista perintätavoista. Erityisesti Liljenstrand katsoo, että Helsinglandin laki ei voinut tulla Suomessa sovellettavaksi senkään vuoksi, että se on kodifioitu vasta hyvin myöhään, hänen mukaansa vuoden 1320 jälkeen ja ennen vuotta 1347, jolloin Maunu Eerikinpojan maanlaki jo oli Örebrossa käsiteltävänä. Silti Liljenstrand ei katso, että suomalainen oikeuskulttuuri olisi voinut jäädä eloon valloituksen jälkeen: uusi uskonoppi ja ruotsalaisen kulttuurin ylivoimainen taso vaikuttivat, että koko oikeuselämä vähitellen pukeutui ruotsalaiseen asuun. Tällöin hän korostaa erityisesti *kirkon* merkitystä yksinkertaisissa oikeudellisissa oloissa: kun otetaan huomioon kanonisen oikeuden laaja siviilioikeudellinen ulottuvuus, on ymmärrettävää, että se yhdistettynä paikallisiin oikeustapoihin riitti täyttämään yksinkertaisen oikeuselämän tarpeet. Toisaalta, kun 1200-luvulla ruotsalainen maallinen hallinto voitti Suomessa jalansijaa, oli luonnollista, että Ruotsista tuleva päällikkö toi mukanaan sen lainpidon, minkä hän oli omassa oikeuspiirissään sattunut saamaan. Erityisesti tässä yhteydessä on mainittava Upplannin laki siitä syystä, että se oli saanut hallitsijalta 1296 virallisen vahvistuksen ja siten myöskin suuremman auktoriteetin ja merkityksen kuin muut maakuntalait.

Liljenstrandin käsityksistä näkyy hänen oikeushistorialliselle tutkijan-toiminnalleen ominainen peruspiirre: terveeseen järkeen viittaavia kriittisiä näkökohtia saattelevat löyhät hypoteesit, taustanaan yksityiskohtaisen lähdetutkimuksen laiminlyönti, joka näkyy myös hänen monissa muissa töissään, esimerkiksi »Om Finlands jordnaturer» ja »De nordiska byggningabalkarne». (Jälkimmäisessä työssä havaittavaa kiitettävää pyrkimystä saattaa rakennuskaaren säänökset yhteyteen viljelysalojen kehityksen kanssa ei nyt tarkasteltavassa artikkelissa lainkaan esiinny.)

Eräät tutkijat alkoivat Liljenstrandin esityksen jälkeen olla hieman varovaisempia päätelmien teossa vero-olosuhteisiin viittaavista »oikeus»-nimityksistä varsinaisiin oikeusoloihin nähden. Tosin vielä C. G. Styffe⁶ piti luonnollisena, että Norrlannista tai niinkuin sitä silloin kutsuttiin, Helsinglandista tulevat siirtolaiset olivat tuoneet mukanaan omat oikeustapansa ja -periaatteensa. Mutta erilaisten käräjien käytön Styffe selittää lähinnä kielellisiin olosuhteisiin viittaamalla: varsinaisista oikeudellisista eroista ei ole nimittäin tietoa. Toisaalta Styffe huomauttaa, että asiakirjoissa esiintyvät lähdetiedot viittaavat Ruotsin Norrlannissa vallin-

⁶ C. G. Styffe, Skandinavien under unionstiden, Stockholm 1880 s. 322.

neisiin olosuhteisiin: käräjäpiirit eivät ole hundareita, vaan pitäjiä, joilla on laamanninsa tai »tuomarinsa» eikä kihlakunnantuomaria. Maakunta-käräjien ohella esiintyy myös pitäjänkäräjiä aivan kuin Norrlandissa. 1400—1500-luvun taitteessa yleinen maanlaki näyttää tulleen voimaan Suomessa: Helsinglandin oikeudesta ei enää puhuta, ja maa jakaantuu kihlakuntiin, jolloin alituomareita kutsutaan kihlakunnantuomareiksi.

Suomalainen kansallistunne alkoi vähitellen 1800-luvun lopulle tullessa voittaa jalansijaa myös suomalaisessa historiantutkimuksessa, joka siihen asti oli varsin pitkälle taipunut ihannoimaan menneen unionin aikaa ja korostamaan ruotsalaisen vaikutuksen positiivisuutta suomalaisessa yhteiskuntakehityksessä. Tämä osuu yhteen suomalaisen ja ruotsalaisen kansanosan poliittisten vastakohtaisuuksien kärjistymisen kanssa, ja varsin luonnollista on, että kaikki tämä heijastuu myös aihettamme koskevaan historiankirjoitukseen. Jatkossa havaitsemme, miten pääasiassa suomalaiset tutkijat korostavat Suomen keskiaikaisen oikeuden kotoista luonnetta, kun sen sijaan ruotsinkieliseen kansanosaan kuuluvat tutkijat painottavat ruotsalaisista vaikutteista kertovia lähdetietoja. Kiistatta tilanne onkin se, että ruotsalaisesta vaikutuksesta Suomen oikeuteen on hieman lähdetietoja, kun sen sijaan lähteet lähes tyystin vaikenivat vanhakantaisen suomalais-kansallisen oikeuden sisällöstä.

Yrjö-Koskinen

Suomalaisen puolueen johtomiehiin kuulunut Y. S. Forsman, aateloituna Yrjö-Koskinen, asettui varsin varovaiselle kannalle. 1870- ja 1880-luvun taitteessa julkaisemissaan tutkielmissa⁷ hän asettui jyrkästi sille kannalle, että suomalaisesta ja ruotsalaisesta lähteet eivät viittaa mihinkään muuhun kuin *verotusolosuhteisiin*. (Yrjö-Koskinen mainitsee tosin poikkeukselta näyttävän maininnan »Jachobus Andrisson, legifer parcium orientalium iuris finnonici» vuodelta 1347, jossa ius näyttää tarkoittavan laki-piiriä, mutta jättää avoimeksi kysymyksen, onko tämä tarkoittanut jonkinlaista oikeudenhoidollista erilaisuutta.) »Ruotsalainen valloitus» ei näy vaikuttaneen hänen mielestään »aivan jyrkkiä muutoksia kansamme

⁷ Y. S. Forsman (Koskinen), Suomen kansan historia, Helsinki 1881 s. 60 ss; Tutkimus maanomistusseikoista Suomenmaassa keskiaikana, Helsinki 1881 s. 10 ss; Suomenmaan keskiaikaisesta aatelistosta. Historiallinen Arkisto IV (1884) s. 955.

yhteiskunnalliseen elämään»: syynä on yksinkertaisesti se, että yhteiskunnalliset olot Suomessa ja Ruotsissa olivat samanlaisia, ja käräjärahvaan osallisuus päätöksiin antoi aina kotimaiselle oikeuskäsitykselle ratkaisevan merkityksen, vaikka ne valloittajakansasta jossain kohdin olisivatkin vierailta tuntuneet. Sillä maakunnat olivat *oikeusitsehallinnollisia* tuomiopiirejä kuten Ruotsissa: tämän käsityksensä tueksi hän viittaa eräisiin asiakirjoihin, joissa kiinteistönkauppoja selitetään suoritettun maakunnan lakien mukaan (ottamatta huomioon, että kysymyksessä ovat todennäköisesti kaavajäljitelmät). Yrjö-Koskinen viittaa tässä yhteydessä myös asiakirjojen kansallisiin maakuntasinetteihin. Maakunnilla ei kuitenkaan ollut omia laamanneja, jotka olisivat tuominneet tiettyssä oikeuspiirissä varsinaisia laamannin tuomioita, vaan lähinnä kuninkaan tuomioita. Ennen maanlakien aikaa ei alituomarin virkoja (muka) olisi, vaan Suomessa tavattava kihlakuntalaitos on ruotsalaista perua, ei jäänne alkupe- räisestä kihlakuntalaitoksesta.

Fontell

A. G. Fontellin⁸ tutkimus »Om 'svenska och finska rätten'» (väitöskirja 1883) oli huomattava edistysaskel suomalaisen ja ruotsalaisen kirkollis-vero-oikeuden tutkimushistoriassa. Hän käytti näet hyväkseen 1500-luvun tilikirjoja ja pyrki suorittamaan myös asutushistoriallista tutkimusta oikeuksien levinneisyydestä. Hän katsoi, että oikeuksia koskevilla tiedoilla oli asutushistoriallinen todistusvoima. Hän havaitsi, että oli tehtävä ero kymmenysverotuksen ja papille suoritettavan ruokalisäveron välillä. Hän totesi, että ruokalisää suoritettiin ruotsalaisen oikeuden mukaan (voiverona) laajemmalla alueella kuin ruotsalaisen oikeuden voikymmenyksii. Lähtökohtana oli kuitenkin, että kymmenysverotus on vanhempi, ja ruotsalainen kymmenysverotusoikeus ilmentää varhaiskeskiajan ruotsalaisen asutuksen rajoja. 1200-luvun lopun suomalaisasutuksia ovat puolestaan ne kylät, jotka suomalaisen oikeuden mukaan suoritavat viljana niin kymmenykset kuin ruokalisänkin. Entä ne kylät, jotka suorittivat viljakymmenykset suomalaisen oikeuden mukaan, mutta ruokalisänsä voissa ruotsalaisen oikeuden mukaan? Hän olettaa, että tämä

⁸ A. G. Fontell, Om »svenska och finska rätten», Helsingfors 1883, etenkin ss. 17–40.

veronkantotapa on kruunun intressien sanelema. Voi olisi tämän mukaan ollut kätevämpi ja käyttökelpoisempi sekä kruunulle tuottavampi verotapa kuin traditionaalinen ruis. Kirkko seurasi kruunun esimerkkiä: näin 1300-luvulta lähtien perustetut suomalaiset uudiskylät ilmentävät ruotsalaisen ruokalisäoikeuden käyttöönottoa yli kansallisuusrajojen. Fontellin asutushistorialliset näkökohdat ovat kuitenkin kysymyksenalaisia: voiko pelkästään veronsaajan intressi määrittää verotavaran, ja miksi ruotsalaista oikeutta esiintyy suomalaisen oikeuden kanssa samoissa pitäjissä nimenomaan rannikoilla ja laitamailla? Sovelletaviin oikeusnormeihin nähden Fontell oli erittäin varovainen.

Fontellin tutkimus oli tietynlainen virstanpylväs, sillä sen jälkeen suomalaisen ja ruotsalaisen oikeuden levinneisyyden asutushistoriallinen todistusvoima eriytyy tavallaan spesiaalikysymykseksi, johon tässä tutkimuksessa vain hajahuomiointi puututaan. Yleisesti ottaen Fontellin teoriat olivat meillä vallitsevina aina Aulis Ojan ja Kauko Pirisen analyysihin saakka.

Voionmaa

Väinö Voionmaa oli niin tutkijana kuin poliitikkonakin sekä sosialisti että patriootti: hänen peruskäsityksensä oli, että yhteiskunnallis-taloudelliset olot määrittivät sovellettavaa oikeutta, mutta hän asettui 1912 kritikoimaan tutkimuksessa siihen saakka varsin yksiselitteisesti vallinnutta käsitystä ruotsalaisen oikeuden saavuttamasta valta-asemasta.⁹ Hän painotti suomalaisen oikeuslaitoksen kotimaisia piirteitä. Lähtökohtana hänellä oli suomalaisen ja ruotsalaisen vero-oikeuden ilmentämä taloudellisten olojen erilaisuus. Ruotsalaisessa oikeudessa maksettiin piispalle voita, suomalaisessa oikeudessa viljaa, Hämeen ja Karjalan oikeudessa turkiksia. Ruotsalainen ja suomalainen oikeus ilmensivät erilaisia kansallisia taloustapoja: ruotsalaisella alueella oli karjanhoitoon perustuva peltoviljelys kai vakiintunut jo ensimmäisiä kymmenyksiä määrittäessä, jolloin vero oli luonnollisesti maksettava väestön tärkeimmästä omaisuudesta eli karjasta. Suomalaisella kaskitalousalueella ei ollut paljon karjaa, mutta runsaasti viljaa: siksi ensimmäiset kymmenykset maksettiin

⁹ Väinö Voionmaa, Suomalaisia keskiajan tutkimuksia, Porvoo 1912, etenkin ss. 172—184 ja ss. 230—246.

viljassa. Erotus riippui siitä, mitä tavaraa kultakin alueelta oli saatavissa. Ruotsalaisen oikeuden ruokalisäveron laajenemisen kymmenysveroon verrattuna Voionmaa selittää siten, että uutistaloilla ei ollut tilaisuutta esi-isäin laaja-aaiseen kaskiviljelykseen, vaan niiden täytyi perustaa taloutensa kotipeltoihin ja karjaan ja maksaa veronsa voissa.

Asutustoiminnan edistymisen myötä suomalaisen ja ruotsalaisen oikeuden välinen ero vähitellen kadotti kansallisen perusliittymänsä: tilat säilyivät tietyssä oikeuspiirissä omistajanvaihdoksistaan huolimatta, jolloin alkujaan kansallinen järjestelmä vähintään kiintyi maahan muutuen alue- ja maajärjestelmäksi, jolla ei enää ollut mitään tekemistä kansallisuuksien kanssa. Mutta oikeudenhoito oli alkujaan Voionmaan mielestä kansalliseen perustaan liittyvä. Tätä ilmentävät hänen mukaansa suomalaiselle ja ruotsalaiselle oikeudelle pidetyt erilliset käräjät, perinnäistapa, joka oli säilynyt uuden ajan alkuun saakka, vaikka sovellettiin samaa lakia, ja käräjäpaikkaki oli sama. Tämän ilmiön pohja on kuitenkin oikeuden heimokunnallisessa luonteessa: keskiajan oikeus oli vielä sääty- ja luokkaoikeutta. Tämä ei koske pelkästään Suomeen Ruotsista muuttaneita siirtolaisia, vaan myös etenkin lounaisen Suomen suomalaisia: heillä oli vielä 1300-luvun alkupuolella yleinen, kansalliselle pohjalle järjestetty oikeudenkäyttö. Tämän väitteensä tueksi Voionmaa viittaa laamanni- ja tuomarilaitokseen. Ensimmäiset laamannit olivat linnanpäälliköistä riippuvia linnanpäällikön edustaessa kuninkaan tuomiovaltaa eli ylempää oikeusastetta. Suomessa 1300-luvulla tavattavia laamanneja ei voi rinnastaa täysin myöhempiin valtakunnallisiin laamanneihin. He ovat olleet paikallisia virkamiehiä ja kotimaan miehiä. He toimivat paikallis-tuomarien tapaan etenkin välittäen kiinteän omaisuuden luovutusta.

Voionmaan keskeinen väittämä on, että Suomessa oli 1344 tienoilla *kaksi laamannia*, joista toisen virkapiirinä oli ruotsalaisen, toisen suomalaisen oikeuden alueet. Täysin johdonmukaiseksi ei Voionmaa lähdetietojaan saa, sillä ruotsalainen laamanni Bero 1324—1345 esiintyy samanaikaisesti kuin Ingo Djäkn Uudenmaan laamannina. Virka on hänen mielestään voinut vuorotella. Käsitystään Suomen kahdesta laamannikunnasta Voionmaa perustelee viittaamalla Södermannin lain käsikirjoitukseen Codex B, jossa on tieto, jonka mukaan Turun hiippakunnassa olisi kaksi laamannikuntaa. (Tätä käsikirjoituskohdan lähdetietoa voidaan pitää myös erehdykseen perustavana, sillä toisessa lähes samanaikaisessa käsikirjoituksessa sitä ei ole.) Vasta 1362, jolloin Suomen laamannille annettiin oikeus osallistua Ruotsin kuninkaan vaaliin, selitettiin, että Suo-

mi on yksi laamannikunta. Laamannina on tällöin Nils Turesson Bjelke, korkea ruotsalainen ylimys. Toisaalta jo 10 vuotta aikaisemmin on Matthias Kogg niminen mies ollut »itämaitten alilaamanni». Voionmaa näkee, että Suomessa vasta Maunu Eerikinpojan maanlaki päätti heimokunnallisen oikeudenkäytön ja aloitti valtakunnallisen. Kotimaisiksi väitettyjen laamannien ohella Voionmaa löytää lähteistä kotimaisia tuomareita. Näitä esiintyy ennen muuta maanluovutusten kaupanvahvistajien puhemiehinä, proloqutoreina. Nämä tuomarit Voionmaa selittää kansanomaisiksi, paikkakunnan johtohenkilöiksi, talonpoikaisiksi miehiksi. Heidän virka-alanaan on pitäjä, joka siis oli käräjäpiiri. Myöhemmän keskiajan käräjät pidettiin valtion muodostamissa hallintopitäjissä, mutta varhaisemmalla keskiajalla vanhoissa emäpitäjissä. Asiaan ei vaikuta, että käräjäkuntana saattaa esiintyä kirkkokunta, laivakunta, pitäjäyhdistelmä tai pelkästään pitäjä. Maallinen oikeuspitäjä ja kirkollinen pitäjä lankeavat yhteen niin Suomessa kuin Ahvenanmaallakin, jonka oikeushallinnollisia oloja Voionmaa myös erikseen oli tutkinut.

Voionmaa katsoo, että paitsi Ahvenanmaalla¹⁰ ja Lounais-Suomen suomalaisella ja ruotsalaisella alueella sekä Uudellamaalla oli myös muilla maakunnilla tuomareiksi nimitettyjä maakunnallisia virkamiehiä. Lähteissä esiintyy 1300-luvun viimeisellä neljänneksellä useita 'Hämeen tuomareita», Satakunnan tuomari tai läntisen Uudenmaan tuomari. Nämä katoavat kuitenkin myöhempien kihlakunnantuomarien tieltä. Poikkeuksena on Karjalan alue, joilla ruotsalainen oikeuslaitos näyttää koko keskiajan läpi pysyneen tuntemattomana. Lähteissä on mainintoja kupiaiksi nimitetyistä henkilöistä, jotka viittaavat talonpoikaiseen johtajaan. Juvan kappelin alueella esiintyy 1442 Pietari Utriainen niminen tuomari. Nämä kansanomaiset talonpoikaistuomarit Voionmaa selittää jäännöksiksi varhaisesta heimokuntaisesta oikeudenhoidosta, joka siis Karjalassa ei syrjäytynyt keskiajalla vielä ruotsalaisperäisen instanssijaon tieltä.

Voionmaan tärkein lisä keskusteluun Suomen keskiaikaisesta oikeudesta on epäilemättä huomion kiinnittäminen *tuomarilaitoksen* analyysiin. Tässä yhteydessä on jo pantava merkille, että jokseenkin samoja lähdetietoja tuomarijärjestelmästä on Gunvor Kerkkonen 1969¹¹ pitänyt osoituksena Helsinglandin lain tuomarijärjestelmän omaksumisesta Suo-

¹⁰ jota Voionmaa käsittelee erikseen tutkielmassa Studier i Ålands medeltidshistoria, Finska Fornminnesföreningens tidskrift XXVII: 2, Helsingfors 1913.

¹¹ Gunvor Kerkkonen, Spår av Helsingerrätt i Finland, JFT 1969 s. 114 ss.

messa; liiallista huomiota ei tosin sovi kiinnittää kiinteistönluovutusasiakirjojen käyttämään tituluuriin, koska niiden kaavat oli todennäköisesti muualta saatu. Sitä paitsi Voionmaa oletti proloquutorit muitta mutkitta tuomareiksi.

Hausen ja Hultman

Tavallaan uuden indisioryhmän toi keskusteluun *Reinhold Hausen*, joka 1916¹² viittasi kiinteistönkaupan kiinnemiesjärjestelmästä (fastar) lähteistä saataviin tietoihin — tosin jo Lehmann oli 1888 asiasta julkaisemassaan tutkielmassa muitta mutkitta käsitellyt suomalaisia asiakirjoja ruotsalaisen oikeuden todistuskappaleina. Hausen nimittäin esitti, että Ahvenanmaalla ennen vuotta 1381 esiintyi aina 8 fastaa, kuten Helsinginlannin laki myös vaati, kun sen sijaan Upplannin laki ja muut Svealait vaativat 12 todistajaa; vuoden 1381 jälkeen viimeistään Ahvenanmaalla ilmeisesti maanlain vaikutuksesta ryhdyttiin säännöllisesti käyttämään 12 kaupanvahvistajaa. Suomalaisilla alueilla ennen vuotta 1381 katsoo Hausen osoittaneensa, että todistajien lukumäärä on yleensä 12, paitsi muutamissa tapauksissa Taivassalossa ja Vehmaalla ja Hirvensalossa, joiden voidaan olettaa osittain olleen ruotsinkielisiä alueita. Ainoa ruotsinkieliseltä seudulta säilynyt asiakirja — Paraisilta — kertoo 8 fastasta. Vaikka tarkempi analyysi osoittaneekin, että suomalaisen ja ruotsalaisen oikeuden välillä ei voi tehdä eroa kiinteistönkaupan asiakirjoista ilmenevien muotovaatimusten perusteella, oli tärkeää, että mainittuun lähderyhmään kiinnitettiin huomiota, koskapa juuri kiinteistönkaupat ovat lähes ainoita oikeustoimia, joista meille on tutkittavalta ajanjaksolta tietoja säilynyt. Hausenin viittaamaan hypoteesiin tarttui 1921 *O. F. Hultman*,¹³ vastustaessaan T. Karstenin esittämää kantaa siitä, että Suomen ruotsinkielinen siirtolaisuus olisi peräisin etelästä eli itägermaanisista heimoista eikä lännestä eli Ruotsista. Hultman puolustaa voimakkaasti käsitystä Suomen ruotsalaisasutuksen ruotsalaisesta alkuperästä (kylläkin kiistatomin perustein). Hänellä esiintyy erittäin tärkeä metodologinen huomautus: ryhdyttäessä punnitsemaan asiakirjalähteiden todistusvoimaa on esi-

¹² *Reinhold Hausen*, *Ur Ålands forntid* I, Åland IV, Helsingfors 1916 s. 74.

¹³ *O. F. Hultman*, *Finlandsvenskarnas härkomst*, *Finsk Tidskrift* 1921 s. 3 ss, etenkin s. 54 ss.

kysymyksenä, missä määrin asiakirjat ovat sisällöltään sellaisia, että ne yleensä saattaisivat heijastaa merkityksellisiä oikeudellisia eroavuuksia. Tätä oivallusta Hultman ei enemmälti kehittele, vaan tyytyy muutamin esimerkein viittaamaan siihen, että keskiaikaisissa lähteissä »oikeus» saattaa merkitä muutakin kuin verotustapaa: Rodarätten tarkoittaa Roslagenin oikeutta, Lundaerätten Lundin kaupunkioikeutta ja norjalainen Rostatingsrätten Rostatingetin laamannikunnassa voimassa olevaa oikeutta. Vastaavalla tavalla jos Helsingonicum viittaa juuri Helsingelandin »maan» lakiin eikä pelkkään verotusjärjestelmään.

Hemmer

Ragnar Hemmerin elämäntyöstä varsin huomattava osa koostuu suomalaisen ja ruotsalaisen oikeuden suhteen pohtimisesta. Hän julkaisi aiheesta suuren joukon tutkielmia ja kävi myös vilkasta polemiikkaa suomenkielisten tutkijoiden puolella lähinnä Jalmari Jaakkolan, Kaarlo Blomstedtin, Aulis Ojan ja Kauko Pirisen kanssa; mutta kritiikiltä eivät säästyneet myöskään ne ruotsinkieliset tutkijat, jotka olivat yhdessä tai useammassa yksityiskohdassa Hemmerin kanssa eri mieltä: viimeiset poleemiset kirjoituksensa hän vaihtoi Olav Ahlbäckin kanssa. Hemmerin asiaa koskevat artikkelit ajoittuvat vuosien 1931 ja 1967 välille.¹⁴ Ne eivät ole kaikissa suhteissa samalla kannalla, mutta peruslinja on niissä yhteinen: jo varhaisimmat suomalaisesta oikeudesta kertovat lähteet osoittavat vahvaa ruotsalaisen oikeuden vaikutusta. Jos kohta lähteet mainitsevatkin, että oli eroja suomalaisen ja ruotsalaisen oikeuden välillä, niin myös suomalaiseksi kutsuttu oikeus oli lähteiden mukaan lähinnä ruotsalaista oikeutta. Hemmerin mukaan ei kotimaisesta Suomen heimo-oikeudesta ole mitään tietoja, eikä sellaista niin muodoin sovi apriorisin perustein olettaakaan. Vaikka Hemmer myöntääkin — tosin eri tutkielmissaan

¹⁴ Några blad ur den svenska rättens äldre historia i Finland, JFT 1931; Om karaktären hos Finlands rättsordning vid slutet av 1300-talets förra hälft, JFT 1941; Ännu i frågan om karaktären hos Finlands rättsordning vid slutet av 1300-talets förra hälft, JFT 1943; Slutord i frågan om karaktären hos Finlands rättsordning vid slutet av 1300-talets förra hälft, JFT 1945; Om det finska och svenska elementet i Finlands medeltida rättsordning, HTfF 1961; Några spörsmål angående svensk rätt i Finland under 1300-talets förra hälft, JFT 1965; Ännu om fastar och förskelaman i Finland före landslagens tid, JFT 1967 ym.

asiaa eri lailla painottaen — että paikallisella tavanomaisella oikeudella on suomalaisalueilla saattanut olla jokin merkitys, hänen teesinsä on yksinkertainen: niin *jus finnonicum* kuin *jus svecicum*kin ovat ruotsalaista maakuntaoikeutta, paikoittain ehkä tosin eri maakuntalakien ilmentymiä. Hemmerin kohdalla ei yhtenäisen selostuksen esittäminen hänen käsityksistään käy tilasyistä päinsä: käsittelen siksi Hemmerin mielipiteitä yksittäisiä lähdekohtia analysoitaessa. Jonkinlainen yleisluonnehdinta on kuitenkin tarpeen.

Hemmer oli saanut positivistisen historioitsijakoulutuksen, jonka ytimenä oli se, että oli otettava lähtökohdaksi lähteet eikä yleisluontoisia hypoteesejä. Niinpä hän tarkasteli asiaa ehkä ensimmäisenä nimenomaan asiakirja-aineistosta kokonaisuutena käsin. Tällöin päämateriaalin muodostivat kiinteistön kauppakirjat, asiakirjaryhmä, joka osoittaa erittäin kiistatonta ruotsalaisten mallien soveltamista. Tutkiessaan näitä hän ei kuitenkaan aina kiinnittänyt huomiota siihen, että asiakirjat saattaisivat olla tältä erityiseltä osin nimenomaan ruotsalaisten kaavojen mukaisia ilman että kaavakäytäntö sallisi oikeudellisissa käsityksissä muutoin vallinneiden eroavuuksien esiinpääsyn. Täten Hemmer tuli ehkä lukeneeksi lähteistään »ulos» liiaksi ruotsalaiseen vaikutukseen viittaavia seikkoja.

Tämän ohella hän ei voinut irtautua ruotsalaisen sivistyksen ihannointia koskevista peruskäsityksistään, jotka yksinkertaistaen tarkoittivat sitä, että sivistyneempi ruotsalainen oikeus jo varsin varhain oli, siunaukseksi Suomelle, syrjäyttänyt tieltään alkukantaisen suomalaisen oikeuden. Hän katsoi, että Helsinglandin oikeuden — verotusoikeuden — alueina olivat Uudenmaan rannikkoalueet, Varsinais-Suomen saaristo sekä rantapitäjät, kun sen sijaan Varsinais-Suomen sisäosissa, sekä alisessa Satakunnassa sovellettiin suomalaista oikeutta, karjalaista oikeutta taas maan itäosissa. Voionmaahan liittyen hän katsoi tämän ilmentävän *pidemmälle ehtineen* ruotsalaisen karjatalouden ja *heikommin edistyneen* suomalaisen viljanviljelyn välistä eroa: verottaja halusi pikemmin voita, mutta suomalaisilla alueilla, kaskiviljelyseuduilla oli pakko tyytyä viljaan. Nimitykset »Ruotsin oikeus» ja »Helsinglandin oikeus» eivät ilmennä sitä, että tällainen verotusjärjestelmä olisi ollut käytössä Helsinglandissa (vaikka silloinkin olisi oletettava, että ko. järjestelmän alaisuuteen kuuluvat henkilöt muutenkin noudattaisivat ao. alueen oikeussääntöjä). Verotusjärjestelmä on itsenäinen, alueellisista olosuhteista riippuva oikeudellinen tuote, mutta se on saanut nimensä sen mukaan, että se on säädetty väestölle, joka nou-

datti Helsinglandin oikeutta.^{14a} Tässä suhteessa Hemmer nojaa mm. Hultmanin käsityksiin. Hemmer kiinnittää suurta huomiota niihin kiinteistökauppa-asiakirjoihin, jotka viittaavat »maakunnan lakeihin», *leges terrae*. Kun näissä asiakirjoissa esiintyy milloin 8, milloin 12 fastaa, eli ruotsalainen kaupantekomuoto, voidaan todeta, että kaupanvahvistajajärjestelmän perusydin oli »maakunnissa» joka tapauksessa ruotsalainen.¹⁵ Tuomarijärjestelmän osalta Hemmer jo 1931 poikkesi Voionmaan käsityksestä. Ensinnäkään eivät hänen mielestään *laamannikunnat* olleet jakaantuneet sen perusteella, sovellettiinko suomalaista vai ruotsalaista (verotus)oikeutta. Ei voida olettaa, että Suomessa toimineet laamannit olisivat (niinkuin Yrjö-Koskinen oli aikanaan jo olettanut) olleet vain eräänlaisia linnanvoutien apulaisia kuninkaan tuomiovallan käytössä. Laamannit käyttivät samalla tavalla tuomiovaltaa kuin Ruotsissakin. Suomen laamanni-instituutio on täten osoitettavissa alkuperältään ruotsalaiseksi. Voionmaan käsityksen lähteissä esiintyvien *pitäjäntuomarien* kansallisesta luonteesta Hemmer kiistää. Hän katsoo, että jo nimitys »tuomari» puhuu sen puolesta, että heidät on rinnastettava Ruotsin pienempien tuomiopiirien tuomarivallan käyttäjiin. Pitäjänkäräjiä on esiintynyt myös Helsinglandissa.¹⁶

Lisäksi Hemmer¹⁷ viittaa erinäisiin vesioikeudellisiin tuomioihin, kuten kirjeeseen 1. 9. 1347, jossa kuningas selittää, että jokainen saa rakentaa jokeen sen mukaan mitä hän omistaa maalla, kuitenkin niin, että laivaväylää ei supisteta eikä kalastusta estetä. Periaate perustuu hänen mukaansa Helsingelagenin määräykseen, jonka mukaan se, joka omistaa maan, omistaa myös veden. Viitatessaan näiden kuninkaallisiin ratkaisuihin Hemmer jättää kokonaan huomiotta sen, että ne on jo tästä syystä »ruotsalaisittain» annettu: hän vain sanoo, että ruotsalaista vesioikeutta sovellettiin Suomessa jo 1300-luvun alkupuoliskolla.

Tulemme sitten keskeiskysymykseen: mitä »suomalainen oikeus» voi oikein tarkoittaa? Hemmer korostaa, että Helsinglandin oikeus siten kuin Hultman sen on tulkinnut aivan oikein viittaa juuri sanotun maakunnan oikeuteen. Mutta vastaavaa päätelmää ei voi tehdä suomalaisen oikeuden osalta: ei voi olettaa, että ruotsalaiset valloittajat olisivat suos-

^{14a} Hemmer, JFT 1931 s. 316 ss.

¹⁵ Hemmer, JFT 1931 s. 338 ss.

¹⁶ Hemmer, JFT 1931 s. 326 ss.

¹⁷ Hemmer, JFT 1931 s. 341 ss.

tuneet käyttämään tällaista nimitystä oikeusohjeista, *joita he eivät tunnustaneet* ja joiden sijaan he yrittivät saattaa toisia voimaan. Pikemminkin olisi oletettava, että kun Karjalan oikeus ja Hämeen oikeus esiintyvät ainoastaan vero-oikeudellisten suhteiden niminä, myös Suomen oikeus — toisin kuin Helsinglandin oikeus — tarkoittaisi pelkästään tätä: valloituksen jälkeenhän Suomessa ensimmäiseksi järjestettiin nimenomaan *kirjolliset* oikeussuhteet. Tässä keskeisessä kohdassa Hemmer tukeutuu ennen muuta kiinteistökauppa-asiakirjoihin, joissa selitetään oikeustoimen tapahtuneen maakunnan lakien mukaan, mutta käytetty kaava on ilmiselvästi ruotsalainen. 1931 Hemmer ainoan kerran myöntää, että asiakirjojen *kirjoitustaitoisilla laatijoilla* on saattanut olla vaikutusta asiaan, samoin kuin sillä seikalla, että asiakirjat ovat hieman kaavamaisesti laadittuja.¹⁸ Mutta Hemmer katsoo (1941 ym.), että jos *sellaisessakin* seikassa kuin kiinteistökaupassa voitiin maakunnan lakeina noudattaa ruotsalaisia oikeusohjeita, niin paljon suuremmalla syyllä *missä tahansa muussa oikeustoimessa* (joista tietoja ei ole säilynyt). Hän olettaa jatkuvasti myös, että ruotsalaisen oikeuden omaksuminen on tapahtunut *valtiovallan* suoranaisen määräämistoimen kautta, vaikkakaan lähteissä ei ole suoraan asiaan viittaavia tietoja.¹⁹ Eräänlaisena vastakohtaispäätelmänä esiintyy viittaus Birger-kuninkaan julistukseen naisrauhasta Karjalassa 1. 10. 1316 (FMU 275): tässä maanääressä ei yleisesti ruotsalaista oikeutta ollut määrätty noudatettavaksi, koskapa valloituksesta oli kulunut niin lyhyt aika, minkä vuoksi kysymyksessä oli erityistoimenpide. Hemmer katsoo lähteiden viittaavan siihen, että ruotsalaisen oikeuden kirjoitettuja muistiinpanoja on jo 1300-luvun alkupuolella ollut käytössä maassamme. Tällöin hän viittaa pariin asiakirjaan, joista yhdessä kiinteistökaupan selitetään tapahtuneen *niinkuin laki vaatii* ja toisessa kuninkaan tuomiovallan käyttäjä vakuuttaa tuominneensa *lakien oikean sisällön* mukaan.²⁰ Myöhemmin Hemmer vielä jyrkensi tätä kantaansa analysoimalla käsitettä *lex* ja väittämällä, että keskiaikaisissa asiakirjakaavoissa olleet viittaukset maakunnan lakeihin jne. eivät voineet sisältää viittauksia pelkkään tavanomaisoikeuteen, *consuetudo*, vaan kysymyksessä täytyivät olla virallisesti käyttöön vahvistetut ja *saatavilla olleet* lakikirjat, ja kun sellaisia ei Suomessa omasta takaa mitä ilmeisimmin ollut, ainoaksi hyväksyttäväksi seli-

¹⁸ Hemmer, JFT 1931 s. 348.

¹⁹ Hemmer, JFT 1931 s. 348 s; JFT 1941 s. 74; etenkin s. 75 ym.

²⁰ Ks. jo Hemmer, JFT 1931 s. 348; ks. myös JFT 1943 s. 130 ss; 1944 s. 61 s.

tykseksi jää, että näin viitatus »Hämeen lait» olivatkin *ruotsalaista maakuntaoikeutta*.²¹

Peruskysymys on tietenkin, missä määrin lähdeasiakirjojen tulkinnan viitekehyykseksi voidaan ottaa perusolettamus, että *jotakin lakia on tietoisesti seurattu*. Tämä ongelma tulee esille tarkasteltaessa Hemmerin tapaa asennoitua Maunu Eerikinpojan maanlain voimaantumoon Suomessa. Tarkastelukaava on yksinkertainen: Helsinglandin laki oli Suomessa voimassa ennen maanlakia ja edellytti 8 kaupanvahvistajaa (fastaa), maanlaki 12, joista kihlakunnantuomarin tuli johtaa puhetta, minkä ohella koko toimituksen tuli tapahtua käräjillä. Hemmer katsoo nyt, että lain valmistumisen eli 1347—1352 välisen ajan jälkeen esiintyvät 12 todistajaa sekä kauppatoimitus kirkolle osoittavat maanlain leviämistä, ja edelleen esiintyvät 8 fastaa ja yksin puheenjohtaja vanhemman lain soveltamista. Nyt kuitenkin esiintyy 12 fastan kiinteistökauppoja *muutenkin* ja toisaalta Hemmer jättää tässä kuten myöhemmässäkin tarkastelussaan lähes vaille huomiota sen, että aina ei ole mahdollista järkevästi kysyä, noudatettiinko lakia vai ei (huolimatta siitä, että asiakirjassa saatetaan, kuten Hemmerin tärkeäksi²² katsomassa kiinteistökauppakirjassa 20/21. 1. 1353 (FMU 629) sanoa, että toimitus on tapahtunut *eftir landae laghum*), sillä epäselväksi saattaa jäädä, oliko laista edes siinä määrin tietoa, että sen noudattamista saatettiin harkita.

Hemmerin kannanotoissa esiintyy tämän jälkeen vähäisiä poikkeamia, jopa horjuvuutta, mutta ei oleellisia uusia aspektoja. Hän joutui 1941 lähes viisi vuotta kestäneeseen polemiikkiin Jalmari Jaakkolan kanssa siitä, mitä erään kiinteistökauppa-asiakirjan yhteydessä oikein oli tapahtunut ja mitä laamanniksi itseään kutsuneen Jakob Andriassonin 1347 antama kauppakirjan oikaisutodistus oikein merkitsi. Oliko itseään Suomen oikeuden laamanniksi kutsuva Jakob, joka vetosi »meidän lakeihimme», todella noudattanut suomalaista kotimaista oikeutta, kuten Jaakkola oletti vai viitannut ruotsalaiseen oikeuteen kuten Hemmer²³ oletti? Hemmer korosti jälleen, että asiakirjoissa tavan takaa esiintyvät viittaukset lakeihin eivät voineet — kun *Ruotsissa* siihen aikaan jo oli lain muistiinpanoja — viitata muihin kuin kirjoitettuihin oikeussäännöksiin, jollainen myös laamanni Jakobin tarkoittama »meidän lakimme» oli: ja kun

²¹ Hemmer, JFT 1965 s. 225 ss.

²² Hemmer, JFT 1931 s. 353 s.

²³ Hemmer, JFT 1941, 1943 ja 1944.

(— muutoin ruotsalaista kiinteistöä koskeva) kiinteistönkauppa vaikutti ruotsalaisen mallin mukaan tehdyltä, tästä voitiin päätellä, että Suomen oikeudenkin täytyi olla ruotsalaista. Lain reseption on täytynyt tapahtua valtiovallan toimenpitein: muutoin ei voisi selittää, että kansan enemmistölle *vieraalla kielellä* laaditut kehittyneet ja *yksityiskohtaiset oikeusohjeet* olisi niin suuressa määrin omaksuttu, että jopa kiinteistönkaupan muutosäännöksiäkin seurattiin.²⁴ Tosin Hemmer myöntää 1941, että on eri asia, missä määrin voimassaolevaksi tunnustettua Ruotsin lakia todella käytännössä noudatettiin, olihan se vieraskielistä: Hemmer myöntääkin, että on varmaa, että Suomen oikeuselämää 1300-luvun alkupuolella ulkopuolella viranomaisien ja tuomioistuimen vaikutusalueen huomattavassa määrin sääteli paikallinen tavanomaisoikeus, joka oli alkupeältään suomalaista.²⁵ Lähteissä esiintyvät viittaukset »Suomen oikeuteen» tai »maan lakeihin» eivät kuitenkaan voi tarkoittaa tällaisia oikeusjärjestelmiä, jotka talousmuodon erilaisuudesta johtuen olivat varsin erilaisia eri paikoissa.

Samoihin aikoihin kuin polemiikki Jaakkolan kanssa jatkui Hemmer keskusteli artikkeleissaan myös Kaarlo Blomstedtin kanssa Karjalan keskiaikaisesta oikeudesta ja laamannilaitoksesta yrittäen väittää, että Karjalassa oli ainakin 1400-luvun puolivälistä lähtien laamannien oikeudenhoitoa ja että ruotsalainen oikeus oli tullut siellä omaksutuksi. Tosin hän myönsi, että paikallisen tavanomaisoikeuden merkitys Karjalan alueella oli suuri, kuten Voionmaan tutkimukset Suomen karjalaisen heimon historiasta (1915) olivat osoittaneet.²⁶

Hemmer palasi tutkijanuransa loppupuolella (1965 ja 1967) asiaan korostaen yhä, että asiakirjoissa tavattava ruotsalainen oikeus on svealaista (näin esim. kiinteistönkaupat, jotka tapahtuvat kirkossa tai käräjillä): ruotsalaisen oikeuden omaksumista ei voi siten selittää ikivanhojen spontaanien kulttuuriyhteyksien kautta, ja esimerkiksi kiinteistönkaupan muotomääräysten noudattamista ei voi selittää mitenkään muuten kuin viittaamalla *valtiovallan lainsäädäntötoimenpiteisiin*. Vuonna 1961 Hemmer hyvin dogmaattisilla perusteilla asettuu vastustamaan ajatusta siitä,

²⁴ JFT 1941 s. 74.

²⁵ JFT 1941 s. 79 ss.

²⁶ *Ragnar Hemmer*, Lagmän i Karelen under medeltiden, JFT 1941 s. 239 ss; Ännu några ord om lagmansinstitutionen i Viborgs slottslän under medeltiden, JFT 1942 s. 130 ss; Svensk rätt i Karelen under medeltiden, JFT 1942 s. 439 ss.

että lähteissä esiintyvät viittaukset paikallisiin lakeihin voisivat tarkoittaa tavanomaista oikeutta: *lex* on eri asia kuin *consuetudo*, tarkoittaen säännöstä (*påbud*) eikä oikeustapoja: suomalaisilla alueilla oli erityisen tarpeellista saattaa voimaan ruotsalainen maakuntaoikeus.²⁷ Hemmer kokoaa todistelunsa tällaisen oikeuden voimaansaattamistoimen puolesta viittaamalla siihen, että ylipäänsä *tuomioistuinelaitoksen* syntyminen edellyttää *säättämistointia*, johon viittaavat myös lähteissä esiintyvät maininnat laeista: kun ruotsalainen maakuntaoikeus saattoi joutua ristiriitaan paikallisen vanhan tavanomaisoikeuden kanssa, oli erityisen tarpeellista, että tuomari saattoi tukeutua kirjoitettuun lakiin. Hemmer myöntää edelleen, että eräillä siviilioikeuden alueilla, esimerkiksi metsästyksessä, saatettiin vielä noudattaa suomalaista tavanomaisoikeutta. Hemmerin todistelu maanlain voimaan saattamisesta Suomessa huipentui päätelmään: koska maanlakiin viitataan yksityisissä asiakirjoissa, lain täytyi olla tunnettu myös tavallisille kansalaisille!²⁸

1930-lukua

1930-luvulla ei esiintynyt mainittavasti uusia tutkimustuloksia. E. A. Virtanen²⁹ esitti 1933 rekonstruktion kansanomaisen ja hallinnollisen oikeuslaitoksen rajamailta katsoen, että käräjälaitos on Suomessa alkuperäinen instituutio. Tuomarin ympyrät, joissa tavan mukaan on kehään asetettuna 12 istumakiveä, joskus keskellä kolmastoista, selittää Virtanen jonkinlaisen oikeuslaitoksen ilmentymäksi (todennäköisesti väärin, sillä kysymyksessä lienee ollut pakanuuden aikainen kalmisto). Virtasen rekonstruktiossa on edelleen samoja vaikeuksia kuin jo Y. K. Yrjö-Koskisen ja Wreden: puhuessaan esimerkiksi arpomisesta oikeustoimituksena, omintakeisista kuolemantuomioista, sellaisesta rangaistusmuodosta kuin juoksuttaminen ja veteen heittäminen, sopimuksen vahvistamisesta käden lyönnillä jne., ei oikeuslaitologiaan lukeutuva aineisto viittaa historiallisesti yhteismitalliseen lähdeaineeseen.

²⁷ Hemmer, HTfF 1961 s. 110 ss.

²⁸ Hemmer, HTfF 1961 s. 115.

²⁹ E. A. Virtanen, Kansanomaisen ja hallinnollisen oikeuslaitoksen rajamailta, Suomen Kulttuurihistoria I, Jyväskylä 1933 s. 355 ss.

Suomen papiston taloussuhteita keskiajalla koskeneessa väitöskirjassaan *J. Cederlöf*³⁰ otti myös kantaa sekä suomalaisen että ruotsalaisen oikeuden suhteeseen että sovellettuihin materiaalsiin normeihin. Hän olettaa, että ruokalisä on alkuperäinen verrattuna kymmenyksiin ja ilmentää siten luotettavasti alkuperäistä talousmuotoa. Monimutkaisempi kymmenysjärjestelmä on kehitetty myöhemmin samoin kuin kymmenysten jako eri edunsaajien kesken. Ruotsalaisen ja suomalaisen oikeuden välinen ero liittyy juuri papin palkkaukseen, yksinkertaisen joko viljassa taikka voissa maksettavan ruokalisän suorittamiseen, ja vasta kun myöhempi kymmenysjärjestelmä on kehitetty, on otettu enemmänkin huomioon, että eri talouksilla on paikallisesti ollut erilaiset toimintamuodot. Kun ruotsalainen ruokalisäoikeus näyttää lähteiden mukaan leviävän myös suomalaisen oikeuden alueille, selittää Cederlöf tämän sillä, että tämä ilmentää karjanhoidon eli kehittyneimmän ja vakiintuneimman talousmuodon vakiintumista alunperin kaskiviljelyyn perustuvilla tiloilla. Kruunu ja kirkko pyrkivät vakiinnuttamaan asutusta myös siitä syystä, että voi oli helpommin kuljetettavissa kuin vilja. Oikeuskysymyksiin nähden Cederlöf lähinnä yhtyy Hemmerin kantaan: ei ole ajateltavissa, että virallisissa asiakirjoissa tavattavat viittaukset Suomen oikeuteen kohdistuisivat oikeussäännöksiin, joita ruotsalaiset valloittajat eivät hyväksyneet. Ruotsin oikeus ja Helsinglandin oikeus viittaavat siis *kansallisuusuolosuhteisiin* ja *oikeusnormeihin*, kun sen sijaan karjalainen, hämäläinen ja suomalainen oikeus viittaavat ainoastaan verotussuhteisiin: muutoin ei voi selittää sitä, että eroa karjalaisen ja suomalaisen oikeuden välillä ei ole voitu osoittaa paitsi juuri verotuskysymyksissä (tähän tosin oli jo Fontell viitannut). Cederlöf ei pidä mitenkään itsestään selvänä, että eri »oikeudet» edustavat myös erilaisia kansallisuuksia, vaikka näin tietenkin saattaa olla laita.

Jaakkolan jus finnonicum

Jalmari Jaakkola, joka 1940 puuttui Suomen oikeuden kysymykseen, oli suomalaisen historian tutkimuksen viimeinen (?) suuri kansallisromanttikko ja »näkijä», jolle ominaisia ovat vähäisistä lähdetiedoista kehitel-

³⁰ *Johannes Cederlöf*, *Det finländska prästerskapets ekonomiska ställing intill sjuttonde seklet*, Helsingfors 1934, etenkin s. 90 ss.

lyt erittäin rohkeat hypoteesit. Suomen oikeus, joka lähteissä esiintyy, oli hänen mukaansa *kansallista*, kotimaista oikeutta.³¹

Jaakkolan lähtökohtana on 1940 eräs Ulvilassa 1344 tapahtunut kiinteistönkauppa, jonka osapuolina olivat ruotsalainen ostaja ja myyjä ja kohteena Itä-Götanmaalla sijaitseva tila. Vuonna 1347 antaa Suomen oikeuden laamannina esiintyvä Jakob Andriasson todistuksen, jossa hän selittää, että hänet on erheellisesti merkitty kaupan todistajaksi, vaikka häntä olisi oikeastaan pitänyt kutsua kaupanvälittäjäksi, proloquutor. Laamanni korostaa, että kauppa on tapahtunut »meidän lakiemme mukaan».

Vuonna 1350 annetaan Itä-Göötanmaalla välimiesoikeuden päätös, jolla todettiin, että riidan kaupan osapuolten kesken oli lakattava, millä perusteella sitä siihen saakka oltiinkin voitu käsitellä. Jaakkolan mukaan riidan aiheena oli se, että kiinteistönkaupassa ei ollut noudatettu Itä-Göötanmaan lakia, vaan Suomen lakia, jolloin kauppa oli kiinteistön sijaintipaikan maakuntalain mukaan *pätemätön*. Toisin sanoen Jaakkola ajattelee, että kiinteistönkaupan muotoon sovellettiin kiinteistön sijaintipaikan lakia, *lex rei sitae*, eikä kiinteistöä voinut laillisesti luovuttaa minkään muun satunnaisenkin kaupantekopaikkakunnan lain muotomääräyksiä noudattaen. Koska kiinteistönkauppaa ei ollut tehty minkään Ruotsin maakuntalain säännösten mukaisesti, kauppaa rasitti *muotovirhe*, varsinkin kiinteistön sijaintipaikkakunnan lain kannalta. Kauppa oli siis pätemätön, kunnes Itä-Göötanmaalla annettu sovinto-oikeuden päätös saattoi riidan pois päiväjärjestyksestä. Tilanne osoittaa Jaakkolan mukaan, että oli selvä ero ruotsalaisen maakuntaoikeuden ja Suomessa, suomalaisen oikeuden alueella noudatetun »meidän oikeutemme» välillä: laamanni Jakob koetti puolustella kauppaa, johon hän virkansa puolesta oli myötävaikuttamassa, viittaamalla siihen, että kauppa oli täysin laillinen Suomen oikeuden mukaan.

Suomen oikeus näyttäytyy tässä siten *itsenäisenä ja ruotsalaisesta oikeudesta poikkeavana* säännöstönä myös kiinteistönkaupan alalla. Kun Hemmer kritiikissään (1941) viittasi siihen mahdollisuuteen, että oikeusriidassa ei olisikaan ollut kysymys kaupan muotovirheestä, vaan kauppa-

³¹ *Jalmari Jaakkola*, Suomen oikeus, *jus finnonicum*, Historiallinen Aikakauskirja 1940 s. 19 ss; Eräistä vanhimman oikeushistoriamme kysymyksistä, Historiallinen Aikakauskirja 1942 s. 81 ss; Loppusananen ns. Suomen oikeudesta, »*jus finnonicum*», Historiallinen Aikakauskirja 1943 s. 157 ss.

Samoin myös hän yleisesityksessään Suomen varhaiskeskiaika, Porvoo 1958 s. 351 ss.

hinnan suorittamatta jättämisestä — tiloista, jotka ostaja välitystuomiolla määrättiin myyjälle luovuttamaan — katsoo Jaakkola,³² että kun mistään asiakirjasta ei suoraan ilmene, että kauppahinta olisi jäänyt maksamatta, kysymys oli siitä, saisiko myyjä laittomin muodoin myydyistä tilastaan täysin laillisen vastineen. Jaakkolan mielestä nimittäin riitoja oli pitänyt vireillä ostaja eikä myyjä, eikä ostajan intressissä ollut tietenkään se, että hänet velvoitettaisiin suorittamaan mahdollisesti luovuttamatta olleet vastikekiinteistöt.

Kun oikeusriita on ainoa, joka valaisee suomalaisen ja ruotsalaisen oikeuden vastakkaisasetelmaa keskiaikana ennen maakuntalakien ajan päättymistä, on tarkasteltavaan asiakirjakompleksiin kiinnitettävä Jaakkolan mielestä erityistä huomiota: käsitys, jonka epäilemättä kuka tahansa voi hyväksyä, ja myös tästä syystä kyseistä oikeusriitaa käsitellään tutkimuksessani jäljempänä erillisessä jaksossa. Jaakkola katsoo näin löytäneensä suomalaisen oikeuden, joka poikkeaa Ruotsin maakuntalaeista. Erityisesti hän korostaa sitä, että — vastoin Hemmerin esittämää käsitystä — ei ole mitään näyttöä siitä, että valloitetussa Suomessa olisi mahdikkaskyllä saatettu voimaan Ruotsin talonpoikainen tapaoikeus sellaisena kuin se oli muistiinmerkitty. Hän kirjoittaa:³³ »Aivan mahdotonta on myös ymmärtää, että Ruotsin —, jossa — kuten tunnettua — ei mitään yhtenäistä oikeutta ollut, monihaarainen maakuntaoikeus olisi koko rehevässä ristiriitaisuudessaan tullut »yhtenäistämään» maamme oikeutta tai että salaperäinen valtiovalta, joka ei tietävästi Ruotsissa siirräntänyt tällaista »julkista oikeutta» maakunnasta toiseen, olisi Suomea varten kootuttanut tai kodifioinut eräänlaisen Ruotsin varhaisimman »valtakunnan lain».» Ei ole mitään intressiä, joka olisi saattanut »valtiovaltaa» mieltävaltaisesti soveltamaan Suomessa Ruotsin kirjaan pantuja maakuntalakeja. Suomen maakuntaoikeuden juuria ei löydy Ruotsin maakuntalaeista, koska ne ovat synnyltään vanhempia kuin Ruotsin maakuntalakien tunnetut kirjaanpanot. Jaakkola tosin myöntää, että *hiljaista* ruotsalaisen oikeuden omaksumista tapahtui kirkon, kuninkaan edustajien ja ruotsinkielisen uudisasutuksen välityksellä »sopimustietä», mutta suomalainen oikeus säilytti loppuun asti olennaisesti kotoisen ja kansallisen leiman. Huolimatta tietyistä yhtäläisyyksistä Suomen oikeus on hänestä periaatteessa yhtä kansallista kuin mikä tahansa pohjoismainen oikeus.

³² Jaakkola, Hist. Aik. 1943 s. 159 s.

³³ Jaakkola, Hist. Aik. 1943 s. 162 s.

Kritiikissään Jaakkola vastaan Hemmer³⁴ oli epäilemättä oikeassa siinä suhteessa kun hän huomautti, että se oikeudellinen detalji, laamannin merkitseminen *todistajaksi kaupanvälittäjän sijasta*, ei osoita suomalaisen oikeuden erikoisluonnetta: *näkökulma*, josta laamannin osuutta tapahtuneeseen kiinteistönkauppaan tarkasteltiin, oli Ruotsin oikeuden mukainen (mikä on ymmärrettävä jo siitäkin syystä, että *todistus*, joka kaupan laillisuudesta annettiin, kohdistui *Ruotsissa* vireillä olleisiin riitaisuuksiin). Toisaalta Jaakkola³⁵ — vaikkakin hän rakensi todistelunsa liian vähäisen lähdetarkastelun varaan — kiinnitti huomionsa sinänsä aivan oikeutettuun seikkaan: miksi ruotsalainen valloittaja olisi saattanut väkikapolla Suomessa voimaan jonkun tietyn maakuntalain? Tässä yhteydessä herää tietenkin myös kysymys: olipa *mikä tahansa* ruotsalaisista maakuntalaeista saatettu voimaan Suomessa, oli aina mahdollista, että jos Suomessa tehtiin Ruotsissa sijaitsevaa kiinteistöä koskeva kauppa, käytetyt muodollisuudet eivät olisi vastanneet *kiinteistön sijaintipaikan* lakia. Ns. kansainvälisen yksityisoikeuden (jota Ruotsissa ei tuolloin ajateltu) kannalta tarkastellen asiassa on kysymys siitä, noudatettiinko kiinteistönkaupan muotoon nähden kiinteistön sijaintipaikan lakia vai sallittiinko myös kaupan tekeminen muualla, noudattaen niitä säännöksiä, jotka *kaupantekopaikkakunnalla* sanotunlaisia oikeustoimia koskivat (*locus regit actum*). Lopputuloksena kuitenkin oli, että kauppa näyttää saaneen osapuolten tarkoittamat oikeusvaikutukset *sovintotuomion* kautta, joskaan dogmaattisia johtopäätöksiä suhteessa anakronisiin sääntöihin *rei sitae/locus regit actum* ei tällaisen materiaalin pohjalta tietenkään voi tehdä. Oleellista oli, että Jaakkola tuli huomauttaneeksi useista heikkouksista, jotka liittyivät käsitykseen ruotsalaisen oikeuden virallistoimintoi-
sesta voimaan saattamisesta Suomessa.

Kaarlo Blomstedt

K. Blomstedt kiinnitti huomiota kahteen lähteiden arvioinnin kannalta oleelliseen seikkaan.³⁶ Hänen käsityksensä oli, että oikeudenkäyttö Suo-

³⁴ Hemmer, JFT 1941 s. 69 ss.

³⁵ Jaakkola, Hist. Aik. 1942.

³⁶ Jo 1918: Horn-suvun alkuhistoria, Historiallinen Arkisto XXVII; 5 s. 60 ss; Karjalan ja muun Suomen myöhäiskeskiaikaisista laamanneista, Historiallinen Aikauskirja 1941 s. 204 ss; Vieläkin sananen keskiaikaisesta laamannilaitokses-

messä oli keskiajan loppuun asti ja vielä 1500-luvullakin *epävakaista* ja vailla yhdenmukaisuutta. Noudatettiin erilaisia lakilaitoksia ja osaksi myös vanhoja perinnäistapoja. Suomessa ennen Ruotsin valloitusta käytössä ollut tavanomaisoikeus syrjäytyi vasta vähittäin valloittajien tuomien säännösten tieltä; valloittajilla itselläänkin oli käytössä eri lakeja riippuen siitä, mistä Ruotsin maakunnasta he olivat peräisin. Maanlain säätäminenkään ei syrjäyttänyt välittömästi vanhoja maakuntalakeja, eikä uusi kuningas Kristofferin maanlakikaan syrjäyttänyt sen enempää Maunu Eerikipojan maanlakia, joka tosin ei siitä paljoa poikennutkaan, kuin vanhoja maakuntalakejakaan. Blomstedt viittaa siihen, että lakiteosten *käsikirjoituksia* oli aivan riittämättömässä määrin käytössä, eivätkä monet tuomarit tunteneet niitä lakeja, joita heidän olisi pitänyt soveltaa. Natanael Beckmanin tutkimuksiin³⁷ viitaten Blomstedt osoittaa, että Suomessa on ollut käytössä keskiajan loppupuolella vielä Maunu Eerikipojan maanlain ja myös maakuntalakien käsikirjoituksia. Näiden esiintymistä ei voi selittää juuri muutoin kuin että niitä myös *tosiasiallisesti sovellettiin*.

Toisaalta tiedossa ei ole, että tutkimuksen kohteena olevana ajanjaksona Suomessa olisi esiintynyt joitakin ruotsalaisia *maakuntalain* käsikirjoituksia; näiden puuttuminen ei tietenkään sulje pois sitä, että sellaisia olisi ollut, mutta Hemmeriä vastaan on huomautettava, että vieraan oikeuden virallinen reseptio ilman jonkinlaista kirjaanpanoa on vain hitaasti toteutettavissa oleva prosessi. Toinen Blomstedtin keskeinen huomio on, että laamanni- ja tuomarinimityksistä ei voi tehdä suoraan päätelmiä siihen nähden, millaisia mainittujen toimenhaltijoiden tehtävät ovat olleet ja miten heidät on asetettu. Ensimmäisessä tiedossa, joka meillä on maanlain mukaisesta laamannivaalista, on kyllä asetettu käräjäkaaren 1 §:n tarkoittama valintatoimikunta, mutta se on pannut ehdolle ainoastaan Jeppe Djäknin sillä perusteella, että tämä tunsi maan kielen ja olosuhteet. Ilmeisesti *käytännöllisistä* syistä on tällöin vaaliin ottanut osaa vain Pohjois- ja Etelä-Suomen sekä niiden saaristo- ja uudisasutusalueen asukkaita, vaikka periaatteessa, kun laamannin toimialueena tuolloin oli *koko maa*, edustamisen olisi tullut maanlain mukaan olla laajempi. Yhtä kaikki Jeppe

tamme, ib. 1942 s. 91 ss; Suomessa keskiajalla ja 1500-luvulla käytetyt lakikirjat, ib. 1943 s. 116 ss.

³⁷ Studier i outgivna fornsvenska handskrifter, Stockholm 1917 (huom. Blomstedtin arvostelun ilmestyminen 25 vuotta myöhemmin!).

Djäkn nimitettiin toimeen, mutta menettely osoittanee joka tapauksessa, että Suomen olosuhteissa ei ollut mahdollista kaikilta osin pitää kiinni sen enempää alueellisesta edustavuudesta kuin kuninkaalle kuuluvasta oikeudesta nimittää ehdollepanon perusteella yksi kolmesta.

Aulis Oja

Hemmerin, Jaakkolan ja Blomstedtin keskustelun jälkeen kului lähes 15 vuotta ennenkuin mainittavia uusia näkökohtia tuli keskusteluun. Tosin *Aulis Oja* 1944 esitti Maarian pitäjän historiassa *en passant* käsityksen, jonka mukaan Hemmerin todistelut Helsingelandin oikeuden tunkeutumisesta Suomeen olivat riittämättömiä. Säilyneet asiakirjat koskivat maallisia tai hengellisiä säätyläisiä, joilla oli alusta alken oma ruotsalainen oikeutensa.³⁹ Hemmer⁴⁰ vastusti tätä käsitystä mm. viittaamalla Kokemäenjoen lohenkalastusta koskevaan riitajuttuun 1347—1348, jossa selvästikään ei ollut kysymys pelkästään säätyläisistä, sekä kiinteistönkauppa-asiakirjojen, joissa maan lakien nimellä sovellettiin ruotsalaista oikeutta myös tavallisten ihmisten oikeustoimiin. Oja suoritti kuitenkin perustavanlaatuisia tutkimuksia keskiaikaisen »Etelä-Suomen» olosuhteista myös kirkollisen oikeuden kannalta. Hänen käsityksensä mukaan 1500-luvun verolähteissä esiintyvä suomalaispitäjien ruotsalainen oikeus edustaa todennäköisimmin juuri 1200—1300-lukujen vaihteen jälkeen syntynyttä asutusta. Ne kylät, jotka 1500-luvulla suorittivat ruokalisää suomalaisen oikeuden mukaan viljassa, olivat lähes kaikki perustettuja ennen 1200-luvun loppua, mutta ne suomalaispitäjien kylät, joista 1500-luvulla kannettiin ruotsalaisen oikeuden voiruokalisää, olivat syntyneet vasta 1200—1300-lukujen vaihteen jälkeen.⁴¹ Oja osoitti virheelliseksi sen käsityksen, että uudisasukkailta — niin suomalaisilta kuin ruotsalaisiltakin — kannettiin viljaverojen sijasta voiveroja sen takia, että ne olivat veronsaajan kannalta edullisempia. Takamaan uudisasukkailta ei kerta-

³⁹ emt. s. 294.

⁴⁰ Var den svenska rätt, som gällde i finska trakter under 1300-talets förra hälft, endast en ständsrätt? JFT 1945 s. 307 ss.

⁴¹ Keskiaikaisen »Etelä-Suomen» asutus ja aluejaot, Helsinki 1955 s. 30 ss, s. 55 ss, s. 140 ss. Väitöskirja nojasi Ojan aiempiin tutkielmiin mm. Halikon, Kaarinan ja Maarian alueellisista oloista.

kaikkiaan saatu säännöllisesti viljaveroja, koska heidän tiluksensa ensi alkuun olivat joko liian kuivia santanummia tai liian märkiä suomaita. Karjanhoidolla sen sijaan oli edellytyksiä menestyä myös heinäisillä soilla. Suomalaisen oikeuden kylät olivat vanhempia kuin ruotsalaisen oikeuden kylät: tätä tukevat myös kaukoniittyjen omistussuhteet. Vanhimmissa kylillä on ollut oman jakokunnan ulkopuolella sijainneita maaomistuksia, nuoremmilla harvoin. Etelä-Suomen niittyjakokuntien kaukaisemmat osakkaat olivat yleensä suomalaisen oikeuden talollisia, kun taas muutamit ruotsalaisen oikeuden asukkaat, joilla oli hallussaan tällaisten jakokuntien osuuksia, olivat naapurikylistä kotoisin. Toisaalta Oja osoittaa, että eräissä tapauksissa *kirkollisen jaotuksen muutos* saattoi siirtää suomalaiskyliä ruotsalaiseen oikeuteen.

Oja on tutkinut perusteellisesti etenkin Etelä-Suomen oikeudenhoidollista ja hallinnollista aluejakoa. Kirkollinen Etelä-Suomen maakunta jakaantui kautta koko keskiajan rovastikuntiin, kirkkopitäjiin, kappeliseurakuntiin ja yökuntiin, mutta maallinen Etelä-Suomen voutikunta 1400-luvulta lähtien kihlakuntiin, nimismiespitäjiin ja verokuntiin. Kihlakunta oli ainoastaan oikeudenhoidollinen aluekokonaisuus, yhteisen kihlakunnantuomarin toiminta-alue, verokunta vain hallinnollinen verojen suorittamisen kannalta määritetty maanomistajayhteisö, mutta nimismiespitäjä sekä oikeudenhoidollinen että hallinnollinen alueyksikkö. Tämä aluejako on Varsinais-Suomessa toimeenpantu vuosien 1405—1410 välillä tarkoituksin tasata väestön verorasitusta ja saattaa paikallinen itsehallinto ja oikeudenhoito kruunun valvontaan.⁴² Porvoon käräjiä toimittaa 29. 7. 1404 vanhaan tapaan Uudenmaan tuomari ja Lohjan käräjiä 18. 2. 1404 Länsi-Uudenmaan tuomari, mutta Hauhon käräjiä 22. 10. 1405 jo Hollolan kihlakunnantuomari. Lähteissä, jotka kertovat Suomessa aikana 7. 1.—4. 9. 1405 pidetyistä tutkintokäräjistä, ei vielä mainita kihlakunnantuomareiden olemassaolosta: on oletettavaa, että kihlakuntajärjestelmä on otettu käytäntöön vuoden 1405 aikana. Voidaan olettaa myös, että sekä nimismiespitäjät että verokunnat on muodostettu *samalla kertaa*. Kuitenkaan hallinnollisen jaon pohjana ei ollut vanha kirkkopitäjäjako sellaisenaan. Vanhoja pitäjärajoja pitkin ei olisi saatu verokuntia niin samansuuruisiksi kuin väestön *verotaakan tasoittaminen* vaati. Ojan merkityk-

⁴² Oja, 1955 s. 140 ss — ja jo artikkelissa »Varsinais-Suomen hallintopitäjäjaon iästä», Historiallinen Aikakauskirja 1936.

sellinen havainto tutkimuksen kannalta on se, että *hallinnollinen aluejako vastaa suomalaisen ja ruotsalaisen oikeuden alaa*. Näillä oikeuksilla oli vielä 1400-luvun alusta aivan toisenlainen merkitys kuin 1500-luvulla, jolloin ne olivat alentuneet mitättömiksi kirkonveropiireiksi. Vuosisataa aikaisemmin ne olivat vielä olleet aluetta, joilla olivat olleet voimassa erilaiset kruununverotusjärjestelmät ja talousmuodot. Oli ollut selvä ero, kuten Oja sanoo, rintamaan talonpojan ja korven uudisasukkaan välillä. Toisaalta Ojan tutkimukset osoittavat, että hallintopitäjäjaon syntyminen 1400-luvun alussa vastasi pikemmin asutuksellisia ja taloudellisia olosuhteita kuin kansallisuusseikkoja.

Pirinen

Lähestyttäessä 1960-lukua suomalaisiin kansallisuusvastakohtiin perustuva ajattelutapa historiankirjoituksessa oli jo selvästi väistymässä. Tätä taustaa vasten on ymmärrettävää, että yhtäältä suomalaiset tutkijat, kuten Kauko Pirinen, saattoivat korostaa suomalaisen oikeuden saamia ruotsalaisia vaikutteita, mutta toisaalta ruotsalaiset tutkijat kuten Olof Ahlbäck korostivat suomalaisen oikeuden omia erityispiirteitä.

Suomen tavanomaisoikeudesta keskiajan pohjoismaisen kulttuurihistorian sanakirjaan laatimassaan artikkelissa Kauko Pirinen⁴³ pyrkii esittämään eräänlaisen yhteenvedon Suomen oikeuden tilanteesta. Hänen mukaansa Suomessa kohtaavat toisensa eri kansallisuudet ja erilaiset oikeustavat, mutta kirjoitettu ruotsalainen oikeus vähitellen suurelta osin tunkee tieltään suomalaisen. Asiakirja-aineisto on kuitenkin vahvasti ruotsalaisen oikeuden vaikutuksen alaista ja valaisee ainoastaan paikoitellen taustalla olevia suomalaisia oikeuskäsityksiä. Jaakkolan ja Hemmerin kiistassa siitä, omaksuttiinko ruotsalainen oikeus Suomessa virallisin toimenpitein vai vähittäisen vaikutuksen tietä, Pirinen on taipuvainen pikemmin omaksumaan Jaakkolan kannan, koska mitään näyttöä ruotsalaisen oikeuden virallisesta voimaan saattamisesta ei ole. Pirinen katsoo, että asiakirjoissa esiintyvät viittaukset paikallisiin oikeustapoihin, *leges terrae*, todella puhuvat alueellisten oikeudellisten eroavuuksien olemassaolon puolesta, joskaan Suomessa ei koskaan ollut omaa kirjoitettua maa-

⁴³ KHL p. 271 ss (art. Finlands rättssedvänjor).

kuntaoikeutta. Maakunnan oikeus tarkoitti kaikkea voimassaolevaa oikeutta riippumatta siitä, oliko se geneettisesti suomalaiseseen oikeusperinteeseen vaiko äskettäin omaksuttuun ruotsalaiseen oikeuteen liittyvä. Käsite »Suomen oikeus» ei voi viitata koko Suomessa voimassaolevaan yhtenäiseen oikeuteen, joskin Pirinen katsoo Jaakkola-Hemmer riidassa laamanni Jakob Andriassonin tarkoittaneen, että Suomessa voimassaolevat oikeustavat osittain poikkesivat ruotsalaisesta maakuntaoikeudesta. Ruotsalaisen oikeuden omaksuminen tapahtui tuomioistuinkäytännön kautta, jota harjoittivat esivallan asettamat tuomarit ja laamannit. Pirinen olettaa näiden tuomitsemistoinnissaan käyttäneen jopa ruotsalaisen maakuntaoikeuden kirjallisia muistiinpanoja, jolloin ennen muuta Helsingelagenia on käytetty sekä siksi, että huomattava osa maan ruotsalaisesta asujaimistosta oli peräisin sieltä että myös suomalaisten ja Helsingelagenin *uudisasutusalueiden olosuhteet* vastasivat toisiaan. Tällä kohden Pirinen lähes sanatarkasti siteeraa Hemmerin kantaa katsoessaan, että maan väestön enemmistölle Ruotsin oikeus oli kuitenkin vierasta oikeutta, joka oli merkitty muistiin sille käsittämättömällä kielellä. Siksi ulkopuolella viranomaisten ja esivallan asettamien tuomareiden vaikutuspiirin oikeuselämää säänteli 1300-luvulla ja myöhemminkin paikallinen suomalainen tavanomaisoikeus. Tästä tavanomaisoikeudesta on vain erittäin vähäisiä tietoja kansanrunoissa ja tarinoissa, jotka ovat ajallisesti ja paikallisesti hyvin vaikeasti sijoitettavissa.⁴⁴ Suomalaisia sanoja kuten käräjät esiintyy rinnan germaanisten ja nuorien skandinaavisten lainasanojen kuten sakko, tuomio, tuomari jne. kanssa.

Pirinen katsoo,⁴⁵ että maanlaki ei myöskään tunkenut heti tieltään kotimaista tavanomaista oikeutta. Kotimaiseen maakuntaoikeuteen kohdistuvia viittauksia esiintyy aina 1400-luvun alkuun saakka. Vasta Eerik

⁴⁴ Kuten jo tutkimukseni johdantoluvussa totesin, tällaisen aineiston käsittely on metodologisesti hyvin hankalaa. Siksi en ole ryhtynyt keskusteluun *Koskenjaakon* »Sananlaskututkimusten I» (Helsinki 1921) käsittelemien sananparsien kanssa. Onko »oma löytyy, vieras varastettu» todella oikeusnormin kuvaus vaiko löyhä väite, on mahdotonta ratkaista ajoittaen — samoin kuin se, onko oikeus kova, kuten tiainen väitti tai laki niinkuin se luetaan, kuten myös on sanottu. Milloin taas nauriin varas on hirtetty, milloin ei, jää niin ikään ulkopuolelle historiallisten lähteiden antamien todistusten.

⁴⁵ loc. cit.

⁴⁶ Kauko Pirinen, *Kymmenysverotus Suomessa ennen kirkkoreduktiota*, Helsinki 1962 (esitys tässä nojaa kirjan ss. 217—224).

Pommerilaisen aikana tapahtunut tuomioistuinlaitoksen uudistus merkitsi tässä suhteessa oleellista muutosta, jonka jälkeen kaikki tuomioistuimet käyttivät valtakunnan lakia; tosin yksittäisillä oikeuselämän alueilla ennen muuta Etelä-Suomessa, jossa olosuhteet eniten poikkesivat ruotsalaisista, kotimainen tavanomaisoikeus sai jatkaa sitkeästi olemassaoloaan.

Pirisen käsityksen mukaan suomalaiset ja ruotsalaiset oikeuskäsitykset eivät suinkaan olleet kaikissa tapauksissa ristiriitaisia eivätkä yhtensovittamattomia. Etelä-Suomen kaskiviljelyalueilla esiintyi oikeuskysymyksiä, joita kiinteää maatalousyhteiskuntaa varten laadittu maanlaki ei kyennyt ratkaisemaan. Kaskiviljelyalueilla ei ollut niinkään kysymys muodollisesta *omistusoikeudesta* maahan kuin kaskeamiseen pannusta *työstä*, jolloin paikallisen tavonomaisoikeuden oli pakko täydentää lain normeja. Samanlainen oli tilanne myös metsästys- ja kalastusoikeuden alueella, joilla ei voitu pitää kiinni ruotsalaisesta, etenkin Helsingelandin oikeudessa ilmauksensa saaneesta säännöstä, jonka mukaan oikeus rakentaa jokeen ja kalastaa oli riippuvainen maanomistuksesta. Jo keskiajalla esiintyy tapauksia, joissa paikalliset, ekologiasta juurensa juontavat oikeustavat vahvistetaan tuomioistuinten päätöksillä. Puhtaasti tavanomaisoikeudelliset piirteet ovat toisaalta harvinaisempia rikos- ja prosessi-oikeuden alalla.

Pirisen huomattavimmat tutkimustulokset meidän kannaltamme ovat kuitenkin Suomessa noudatettuun kymmenysverojärjestelmään liittyviä.⁴⁶ Hän osoittaa, että erilaisten kymmenysverojen ja ruokalisän suorittamisen perusteena eivät ole olleet ruotsalaiset esikuvat ja niiden enemmän tai vähemmän joustava soveltaminen Suomessa, vaan tarkastelun viitekehjyksi on otettava *kanoninen oikeus*. Suomessa tavataan kaksi aivan erilaista kirkollista vero-oikeutta, rannikkomaakuntien ja Lounais-Suomen viljakymmenysoikeus, toisaalta sisämaan ja Karjalan sopimusvero-oikeus. Edellinen jakaantuu suomalaiseen oikeuteen, jonka piirissä vallitsee kanonisen oikeuden mukainen kymmenysjärjestelmä ja ruisruokalisä sekä ruotsalaispohjaisiin oikeuksiin, joissa on käytännössä oikea kymmenyssysteemi papin- ja kirkonverojen osalta, mutta kiinteä piispanvero sekä voiruokalisä. Sopimusvero-oikeudessaakin on selviä eroja hämäläisen ja karjalaisen heimoalueen kesken. Ratkaiseva oli *talousmuoto*, eivät kansalliset eivätkä heimorajat. Kanoninen oikeus tarjosi tähän mahdollisuuden. Puhtaimmin toteutettiin kanonisen oikeuden kymmenysjärjestelmä suomalaisen oikeuden piirissä. Varsinais-Suomen ja Ala-Satakunnan vanhat rintamaat olivat peltoviljelykseen perustuvan talousmuotonsa

vuoksi lähempänä Ruotsin vanhoja kantamaakuntia kuin uudisasutusalueet. 1200-luvun puolivälissä otettiin käyttöön kiinteät kymmenykset kanonisesti mahdollisimman oikeaoppisessa muodossa: Suomessa ei ollut lainkaan Skandinaviasta tunnettuja köyhäinkymmenyksiä, jotka siellä aluksi jäivät maallikkojen käyttöön. Myös kymmenysten kantotapa yritettiin saada kanonisen oikeuden mukaiseksi ottamalla käyttöön kymmenysten kanto suoraan pelloilta. Asutuksen hajanaisuuden ja välimatkojen vuoksi kymmenysten ohella suoritettava ruisruokalisä korvasi laskennan tarkkuuden puutetta. Ruotsalainen oikeus, jota kutsutaan myös Uudellamaalla Helsinglandin oikeudeksi, oli kyllä periaatteessa peräisin vanhasta emämaasta, mutta Suomeen sovellettuna melkoisesti muuttunut. Helsinglandin oikeudesta oli peräisin rinnastus metsän ja veden tuotteiden sekä peltoviljelyksen tuotteiden kesken. Kun rannikon uudisasutus perustui alkujaan suurelta osin *luonnonniittyjen* hyväksikäyttöön ja karjatalouteen, tulivat voiverot erityisen luonteenomaisiksi Suomen ruotsalaisille oikeuksille. Kymmenysjärjestelmää sovellettiin vain osittain, painoitellen vain perusteiltaan epämääräisenä arvioverotuksena. Uudenaan oikeuden kaukaisimmalla ulkokärjellä, Viipurin pitäjän rannikolla päädtyttiin peräti sopimuksenluontoisiin voiveroihin. Kanonisen oikeuden sallimaa mahdollisuutta sopimuskymmenyksiin ja rahalunastuksiin käytettiin uudisasutusalueilla hyväksi. Yleisesti ottaen ruotsalainen oikeuden kymmenysverojärjestelmä ei ole Ruotsista tuotu. Tämä koskee myös Ahvenanmaan oikeutta. Vain viljakymmenysten kantotavassa on siellä Ruotsiin viittaava piirre.

Talousmuoto vaikutti myös sen, että uudisasukasväestölle soveltuva ruotsalainen oikeus levisi yli kansallisten rajojensa suomalaisillekin uudisasutusalueille. Verottaja sai huomattavan osan veroista voina, joka oli painoon nähden arvokasta ja helposti kuljetettavaa, kun taas rannikko-maakuntien uudisasukas pystyi helpommin suorittamaan juuri ruotsalaisen oikeuden vaatimia tuotteita. Mutta esiintyi myös päinvastaisia pyrkimyksiä: piispanistuin pyrki Varsinais-Suomessa ja Satakunnassa asettamaan sopimusperusteisen nokkaverovoin sijalle kymmenysviljan.

Sisämaan sopimusvero-oikeuksien piirissä, jotka palautuvat 1200-luvun lopulle, on kanonisen oikeuden kymmenysjärjestelmä tuntematon ja verotus keskittyy muutamiin päätuotteisiin, etupäässä turkiksiin ja viljaan, joiden ohella suoritetaan sekalaisia tuotteita kuten voita, kalaa, riistaa jne. Eroavuuksia esiintyy myös veron kolmen edunsaajan, piispan, papin ja kirkon kesken myös verotusperusteen kohdalla. Pirinen katsoo, että

Suomen sopimusvero-oikeuksien pohjaa ei voida hakea Skandinaviasta eikä Ruotsista, sillä ruotsalaista perua ovat ainoastaan sopimusveroalueelle (Karjalaa lukuunottamatta) levinneet lehmänverovoi ja eräät metsästysverot. Muutoin suomalaisten sopimusvero-oikeuksien lähimmät rinnastukset voidaan hakea »Baltiasta ja pitkin koko länsimaisen kristikunnan itäistä ulkoreunaa varsinkin länsi-slaavilaisilta alueilta.» Näiden alueiden kanssa yhteisiä piirteitä ovat verotusyksikkönä esiintyvä *koukku*, koukulta suoritettu kiinteä viljavero sekä metsästyksen tuotteiden suorittaminen kiinteinä veroina. Pirinen on taipuvainen johtamaan nämä yhtäläisyydet pikemmin Karjalan ja Sisä-Suomen *yhteiskuntarakenteen* ja itä-balttilaisen alueen välisistä yhtäläisyyksistä kuin siitä, että ristiretkikaudella olisi saatu kirkollisten olojen järjestämisessä vaikutteita etelästä käsin.

Vaikka kanonisen oikeuden mukaan kirkolla oli itsestään selvä oikeus kymmenyksiin, näyttää siltä, että suomalaisen kymmenysjärjestelmän syntyä ei voi selittää kirkon yksipuolisesta määräämistoimesta käsin, vaan maallikoilla on ollut asiaan huomattava osuus. Kanoninen oikeus salli *sopimusperusteisen* »kymmenysten vuokrauksen», josta maksutavasta päätettäessä sopimuspuolena oli maakuntayhteisö. Pirisen mukaan Lounais-Suomessa jossa ei tunnettu kymmenyssopimuksia, näyttää vastaava asema olleen kansallisuusryhmillä. Kun Sisä- ja Itä-Suomessa päädyttiin kymmenyssopimuksiin, syynä lieenee ollut se, että kanonisen oikeuden mukainen kymmenysjärjestelmä ei olisi soveltunut vallitsevaan talousmuotoon, eikä kirkko voinut ajaa vaatimuksiaan liian pitkälle itäisen kristikunnan välittömässä tuntumassa. Aikanaan sovittu veronsuoritusjärjestelmä vakiintui siten, että niitä ei hevin voitu muuttaa uusia kirkkopitäjiä perustettaessa eikä myöskään talousmuodon muuttuessa. Kirkko joutuikin siten luopumaan yrityksistään laajentaa varsinaista kymmenysverotusalueetta: sen pyrkimykset kohdistuivat nyt sopimusveron suoritusnormien muuttamiseen.

Yhteenvedonomaaisesti Pirinen katsoo, että Suomi ei kirkko-oikeudellisesti ole vain eräänlainen Skandinavian uloin tukikohta, vaan alue, jolla kohtaavat *vallitseva germaanispohjainen* ja toisaalta länsimaisen kristikunnan itäreunalla poikkeuksellisesti esiintyvä *väli-Euroopan kirkko-oikeus*.

Viittaus kanoniseen oikeuteen ei kuitenkaan selitä, miksi kanonisen oikeuden järjestelmästä poikkeavaa kymmenysveron suoritustapaa ryhdyttiin *kutsumaan* ruotsalaiseksi oikeudeksi. Myöskään pelkkä talous-

muodon erilaisuus tai kirkollisten verojen suoritustavan määrittäminen ei riittä selittämään sitä, että suomalainen ja ruotsalainen oikeus otettiin myös *hallinnollisen jaon* pohjaksi vielä 1400-luvun alussa. On edelleen etsittävä kansallisia, kielellisiä ja oikeudellisia selitystekijöitä.

Ahlbäck

Olav Ahlbäck katsoo, että ruotsalaisen oikeuden ottaminen nimenomaan uudisasutusalueiden oikeudellisten olojen perustaksi liittyy *asutuksen levittämisen* tarkoitukseen. Hän olettaa kyllä, että ruotsalaisen asutuksen leviäminen Suomeen tapahtui pääasiassa *rauhanomaista* tietä.⁴⁷ Ruotsalaisen asutuksen alueella esiintyy suuri joukko suomalaisalkuisia paikannimiä, mikä ei voisi olla asianlaita, jos asuttaminen olisi tapahtunut maa- ja vesialueiden väkivaltaisella haltuunotolla. Hän viittaa useisiin lähteisiin, joissa puhutaan uudisasukkaille 1300-luvun alkupuolella myönnettyistä turvakirjoista ja verovapauksista. Kuningas Maunu Eerikinpoika antaa 1334 hylättyjen kaskiviljelyalueiden valtaajille oikeuden uudisasutuksen toimeenpanoon alueilla (SvB 74). Kysymys on siitä, kenelle kuuluivat asumattomat alueet.⁴⁸ Upplannin lain (BB 20:2) säännöksen mukaan aluetta aikaisemmin vijoittanut asukas oli menettänyt oikeutensa siihen jättäessään sen autioksi. Helsingelagenin mukaan kolmen vuoden mittainen poissaolo saattoi yhteisen maan vapaasti vallattavaksi (BB 16:1). Ahlbäck katsoo nyt, että uudisasutusalueiden saattaminen ruotsalaisen oikeuden alaisuuteen ei liity pelkästään verotuskysymyksiin. Ärengisle Anderssonin 1337 antaman kirjeen (SvB 89) mukaan tietyt uudisasutusalueet tulivat ruotsalaiseen oikeuteen kuuluviksi »siltä osin kuin on kysymys verosuorituksista kuten muidenkin uudelleen vallattujen metsien osalta on asianlaita». Ruotsalainen oikeus oli vanhimpana aikana alue, jolla ruotsalainen maakuntaoikeus oli voimassa. Uudisasutusalueet liitettiin ruotsalaiseen oikeuteen, jotta ne saisivat *oikeudellisesti suojatun aseman* niitä kohtaan, jotka (esimerkiksi suomalaiseseen oikeuteen vedoten) katsoivat saaneensa nautinnan kautta oikeuden erämaihin. Ahlbäck

⁴⁷ Medeltida utmarksrätt i Finland, *Saga och sed* 1962 s. 22 ss.

⁴⁸ Vrt. Hemmer, JFT 1965 s. 228 ss: kuningas oli hänen mukaansa katsonut omistusoikeuden siirtyneen kruunulle; omistusoikeus ei perustunut nautintaan, vaan kruunun luovutustoimeen.

myöntää, että erämaaoikeudessa on suomalaiseseen tavanomaisoikeuteen viittaavia piirteitä.

Yleisesti ottaen Ahlbäck on kuitenkin traditionaalisella kannalla suomalaisen oikeuden ongelmaan nähden. Ottaessaan 1961⁴⁹ kantaa Jaakkolan ja Hemmerin polemiikkiin ja siinä yhteydessä esiin tulleeeseen kysymykseen Jakob Andriassonin käyttämien tittelien »*legifer in Finlandia*» ja »*legifer parcium orientalium iuris finnonici*» merkityksestä hän katsoo, että *ius finnonicum* mainitussa tittelissä voisi merkitä Suomen oikeutta ainoastaan, jos voitaisiin osoittaa, että Suomessa sovellettu oikeus olisi ollut *alkuperältään* pääasiassa suomalaista. Kuitenkin vanhempana keskiaikana Suomessa vallinneet oikeusolot ovat olleet pääasiassa ruotsalaisia. Jos olisi tarkoitettu Suomessa vallitsevia oikeussäädöksiä, olisi pitänyt käyttää *etnisesti neutraalia* ilmausta *finlandensis*. Niinpä *ius finnonicum* voi tarkoittaa ainoastaan tietyllä alueella vallinnutta »suomalaista oikeutta», joten titteli on käännettävä »lagman i den del av Österland som underlyder finsk rätt». Tällöin on oletettava, että maan muissa osissa oli voimassa toisenlaista oikeutta. Hän käsittelee myös Jakob Andriassonin asemaa laamannina viitaten siihen, että samanaikaisesti Suomessa esiintyy laamanni Bero/Björn, jolla, jos kellään, oli oikeus titteliin »*legifer Finlandie*». Hän pitää mahdollisena, että suomalaisia laamanneja ei voi muutta mutkitta rinnastaa ruotsalaisiin Svean maakunnissa esiintyviin laamanneihin, vaan nämä olivat ainoastaan »virkaa toimittavia» käyttäen laamannin tuomiovaltaa milloin missäkin tuomiokunnassa. Toisaalta Ahlbäck on katsonut, että suomalaisissa kiinteistöntauppakirjoissa esiintyy piirteitä, joita Ruotsissa ei tavata, nimittäin kaupanvahvistajien jako kahteen ryhmään, myyjän ja ostajan nimeämiin.⁵⁰ Tätä tulkintaa, jota Hemmer jyrkästi vastusti, käsittelemme myöhemmin.

Gunvor Kerkkonen

Gunvor Kerkkonen oli jo 1947 esittänyt olettamuksen, että koko maan laamannin ohella Suomessa esiintyi alilaamanneja, jotka toimivat maakunnittain tai laamanninsijaisina laajemmilla alueilla. 1966 Kerkko-

⁴⁹ Legifer Iuris Finnonici, HTFF s. 81 ss.

⁵⁰ Fastar och förskälaman i Finland före landslagens tid, Tff 1965 s. 99 ss. Contra: Hemmer 1967.

nen⁵¹ kävi lävitse laamanni-, alilaamanni-, ja tuomaritituluurit katsoen, että ne ovat jäänteitä Helsinglandin oikeuden omaksumisesta Suomessa. Tällöin hän kiinnitti huomiota siihen, että Ruotsissa laamannin titteli oli alueellisesti kaksimerkityksinen. Upplannin lain mukaan kärjäkuntana oli *hundare*, jossa oli kaksi tuomaria: maakunnankäräjillä tuomiovaltaa käytti laamanni. Myös Maunu Eerikinpojan maanlaki tuns i instanssijaon: kihlakunnassa oli kihlakunnantuomari (tuomariksi kutsuttu). Tällaisen tuomarin yläpuolella oli laamanni lamanninkäräjineen tiettyssä *laamannikunnassa*. Helsingelagenin mukaan *laamanni oli pitäjän-tuomari*; tästä saattoi aiheutua epäselvyyttä, koskapa Suomessa, kuten Voionmaa on osoittanut, oli ainakin ajoittain kaksi laamannia, mutta epäselvyyden edellytyksenä on, että Helsingelagen on vaikuttanut Suomen vanhimpiin oikeudenhoitojärjestelmiin *ennen kuin* maanlain vaikutuksia esiintyi.

Tämän jälkeen Kerkkonen käsittelee laamanneja, alilaamanneja ja tuomareita, jotka esiintyvät milloin yksinään, milloin toistensa kanssa. Merkille pantava piirre, johon seuraavassa tulen kiinnittämään huomiota, on se, että niin laamannit kuin alilaamannitkin voivat käyttää *kuninkaan* tuomiovaltaa asiaan kuuluvine 40 markan uhkasakkoineen tuomion rikkomisen varalta; silloin kun tuomitsemassa on useita sakkorahoihin oikeutettuja henkilöitä, tuomion rikkomisen varalta määrätään asianomaisten kulloistakin asemaa vastaten *yhteenlaskettu uhkasakko*. Kerkkosen käsityksen mukaan Varsinais-Suomen alilaamanni näyttää toimineen ylemmän instanssin laamannin sijaisena; sama on asianlaita Hämeessä. Mutta läntisellä Uudellamaalla näyttää alilaamannin kyseessä ollen instanssien erottelu jääneen hämäräksi, ja sama mies saattaa esiintyä milloin alilaamannina, milloin peräti laamannina. Ilmiön selittämiseksi Kerkkonen viittaa kehitykseen Helsingelandin oikeuden alkuperäalueella, Suur-Helsingelandissa. Tällöin hän tukeutuu S. I. Olofssonin⁵² Ylä-Norrlannin historiassa esittämiin tutkimustuloksiin. Laamanni oli kärjäkunnan (laivakunnan, joka usein käsitettiin myös samaksi kirkkopitäjän kanssa) kansan valitsema tuomari. Hän tuomitsi alimmassa instanssissa pitäjänkäräjillä. Maanlain säätämisen jälkeen alueella toimi alilaamanniksi kutsuttuja ylemmän instanssin laamannin sijaisia, joiden tuomiopiirinä oli koko

51 Spår av Helsingrät i Finland, JFT 1966 s. 114 ss.

52 Övre Norrlands historia I, Umeå 1962 s. 130.

Pohjois-Ruotsi. Vähitellen Suur-Helsinglandissa siirryttiin asettamaan jokaiseen maakuntaan paikkakunnallinen alilaamanni.

Myös Suomessa alilaamannin titteli esiintyy maanlain säätämisen jälkeen, mutta se yhtyy vähitellen kihlakunnantuomarin virkanimitykseen. 1330-luvulta lähtien tavataan joitakin esimerkkejä useammista laamanneista Suomessa. 1324—1347 esiintyy laamanni Bero/Björn, jota useimmiten kutsutaan vain laamanniksi, mutta joskus myös Suomen laamanniksi, itämaiden Suomen laamanniksi tai kerran Uudenmaan laamanniksi. 1326 esiintyy kuitenkin Uudenmaan laamannina Inge Djäkn ja 1344 Suomen laamannina jo mainittu Jakob Andriasson. Tämä Björn-laamannin ohella esiintyvät alueelliset laamannit hän selittää *Helsingelandin lain mukaisiksi alemman instanssin laamanneiksi*. Taustana on oikeuslaitoksen pohjautuminen Helsinglandin oikeuteen.

Kerkkosen päätelmien pätevyyttä heikentää kuitenkin oleellisesti se, että hän ei ole asettanut kysymystä: missä määrin laamanni- ja tuomari-*titulatuuri* eri asiakirjojen muodostamassa merkitysyhteydessä todella saattaa ilmentää tai sen oli tarvetta *ilmentää* asianomaisten henkilöiden *tehtäviä*. Kysymys on siitä, olivatko *tehtävät* vai asiakirjakaavioissa esiintyvät ruotsalaiset *merkitysvastineet* omaksuttuja ruotsalaisesta maakuntaoikeudesta.

Ylikangas

Kysymystä Suomessa sovelletusta laista on lähestynyt Heikki Ylikangas⁵³ muutaman keskiajan lopulta olevan henkirikostuomion perusteella. 9. 10. 1507 Kalvolan käräjillä tuomittiin Erkki Laurinpoika vahinkotaposta »kuten laki määrää» 7 markan sakkoon, mikä poikkeaa maanlain määräyksistä (tapauksesta riippuen 9 tai neljän ja puolen markan sakko). Helsinglandin ja Upplannin laissa sakkomääränä on juuri 7 markkaa. Jutussa vedotaan kahteen todistajaan — kuten Helsinglandin laki edellyttää — mutta 24 myötävannojaan, joka ei vastaa mitään tunnettua ruotsalaista normia. Maanlaki edellyttää 12 valanvahvistajaa. Ylikangas olettaa, että tuomioissa oli heijastumaa vanhasta, kansantavaksi vahvistuneesta oikeus-

⁵³ Heikki Ylikangas, Henkirikos keskiajan lopun ja uuden ajan alun Suomessa, Oikeustiede VIII 1/1976 s. 93 ss.

käytännöstä, josta lautakunta piti kiinni, olivathan henkirikokset sangen harvinaisia.

Välitilinpäätös

Olemme lyhyesti kommentoiden esitelleet ehkä tärkeimmät lausumat Suomessa ennen maanlakien aikaa sovelletusta ruotsalaisesta tai suomalaisesta oikeudesta. Havaitsemme, että hyvin erilaisia lähderyhmiä on pyritty käyttämään asian selvittämiseen. On tullut aika siirtyä varsinaisten *lähteiden* analyysiin. Tällöin on näkökulmani ensisijassa *metodologinen*. *Uutta* merkityksellistä lähdeaineistoa ei käsitykseni mukaan nimitäin ole saatavissa. Kysymys on vain siitä, mikä *todistusvoima* tietyillä keskeisillä lähderyhmillä saattaa olla. Tällöin näyttää nousevan esille kaksi keskeistä seikkaa. Yhtäältä kysymys on *tuomioistuinlaitosta* koskevien tietojen hyväksikäytöstä. Tuomioistuinlaitoksen koostumus ja toimintatapa määrittävät sitä, miten erilaiset oikeuskatsomukset voivat kohdata toisiaan.

Keskiaikaiselle oikeudenkäytölle on, kuten johdannossa jo mainittiin, ominaista, että oikeudenkäyttö tapahtuu tuomarin ja käräjärahvaan välisen vuorovaikutuksen muodossa. Paljon vähemmän kuin nykyisin voidaan siinä pelkistää tuomarin *vallan* tai *auktoritatiivisen roolin* (käsitteet Weberiltä) varaan, joskin on myönnettävä, että tuomarin oikeuskäsitykset luultavasti ovat olleet erittäin merkityksellisiä ajateltaessa oikeuskäytännön muodostumista. Merkitykselliseksi kysymykseksi nousee tällöin se, millainen lähteistä tavattavien laamannien, alilaamannien ja tuomarien sosiaalinen tausta ja kansallisuus on ollut. Toisaalta lähteiden säilyminen ja proveniensi asettavat tutkimusnäkökulmalle välttämättömät rajoituksensa. Niin epäedustavina kuin *kiinteistöjä koskevia oikeustoimia* ja riitaisuuksia voidaankin pitää koko oikeudenhoidon kannalta, emme pääse mihinkään siitä, että lähinnä juuri tällaisia asiakirjoja on etupäässä kirkon arkistoimina säilynyt. Kysymys on silloin näiden asiakirjojen todistusarvon mahdollisimman tarkasta punninnasta. Varsin keskeinen, mutta, kuten huomaamme, lähes umpikujaan johtava asema on Ulvilassa 1344 tapahtuneella ruotsalaista kiinteistöä koskevalla litigoituneella kaupalla, josta 600 vuotta myöhemmin Hemmer ja Jaakkola kävivät kiivasta polemiikkia.

Luonnollisesti on olemassa myös kolmas ryhmä lähdesirpaleita, joita ei voi yhdistää minkään yhteisen nimittäjän alaisuuteen. Tällaisia ovat maa- ja vesioikeudellisia omistussuhteita koskevat harvalukuiset tiedot sekä enemmän tai vähemmän tarunomaiset viittaukset suomalaisiin kansanomaisiin oikeustapoihin. Käsitykseni on, että oikeudenhoito Suomessa oli enemmän tai vähemmän *satunnaista*, kuten tuomarien titteleistä lähteissä olevat tiedot. Kiinteistönkaupoissa noudatettiin milloin mitäkin muodollisuuksia, mutta siltä osin, kuin lähteet ovat meille säilyneet, ne ovat sillä tavoin *valikoituneet*, että laadintaan osallistuneet kirjurit ja kirkonmiehet ovat pukeneet oikeustoimet käytössään olleiden ruotsalaisten kaavojen mukaiseen ja siis ainakin heistä pätevältä näyttävään asuun. Se, millä tavalla oikeus on koettu, tulee minunkin tarkasteluni jälkeen jäämään niin sanottuun historian hämärään.

Oleellista on, että kehitys kulki kohti ruotsalaisten oikeuskäsitysten omaksumista. Vaikka tarkasteltavana ajanjaksona sovellettu oikeus onkin luultavasti ollut tavallaan *satunnaista* ja vaihtelevaa, kehitys on vääjäämättä kulkenut ruotsalaisten oikeuskäsitysten reseption suuntaan, vaikka vasta kiinteän ruotsalaisen hallintojärjestelmän pystyttäminen ja yhtenäisen ruotsalaisen maanlain vakiintuminen ovat luoneet edellytyksen todelliselle ruotsalaisen oikeuden reseptiolle Suomessa. Käsitykseni edellä käsitellystä tutkimuskirjallisuudesta on lyhyesti sanottuna se, että ruotsalaisen oikeuden reseptio Suomessa ei ole todistettavissa saati selitettävissä *ainakaan ensisijaisesti* niiden lähdetietojen perusteella, joilla sitä on haluttu dokumentoida. Kärjistäen: tutkijat ovat *tienneet*, että ruotsalainen oikeus juurtui Suomeen, he ovat tienneet ruohon kasvavan ja he ovat myös kuulleet sen kasvun. Toisaalta suomalaisen oikeuden omintakeista luonnetta korostaneet tutkijat eivät usein niin sanoakseni ole nähneet metsää puilta. Ruotsalaisen oikeuden reseptio ei ole voinut olla oikeusimperialismiin perustuva ruotsalaisen vallankäytön muoto — tässä suhteessa kotimaisten elementtien apriorisen voimassaolon korostaminen on ollut epäilemättä paikallaan — mutta toisaalta yksittäisistä kotimaisista piirteistä huolimatta ruotsalaiset oikeuskäsitykset levisivät Suomeen sellaista tietä, joka vain vajavaisesti näkyy säilyneistä lähteistä: ruotsalaisten virkamiesten toiminnan, kirkon, eri väestönosien kanssakäymisen ja viime kädessä *taloudellisten olojen yhdenmukaistumisen* ehdollistaman *oikeudellisen yhtenäistymisen* tietä.

II LUKU

SUOMEN VARHAISKESKIAIKAINEN »TUOMIOISTUINLAITOS»

Tapaamme lähteissä erilaisin virkanimikkein varustettuja henkilöitä erilaisissa toiminnallisissa yhteyksissä. Peruskysymyksenä on tällöin metodologinen ongelma: mitä kertovat virkanimikkeet eri yhteyksissä henkilöiden toiminnasta ja asemasta? Tällöin on huomattava, että lähdetiedot ovat joko *ruotsin-* tai *latinankielisiä asiakirjoja*. Ne ovat luultavasti pääasiassa erilaisissa *oikeustoimituksissa* läsnä olleiden kirkonmiesten laatumia. *Kaikista* oikeustoimituksista ei pidetty pöytäkirjoja, koskapa läsnä ei aina ollut varmaankaan kirjoitustaitoisia henkilöitä, ja asiakirjoiksi pukeutuneista toimituksistaakin ovat säilyneet ainoastaan tietyt etenkin kirkon kannalta *tärkeimmät* dokumentit, jolloin valikoima ei ole välttämättä mitenkään edustava. Tärkeätä on, että kirkonmiesten noudattama kaavapraksis ei välttämättä vastaa Suomessa vallinneita olosuhteita täysin. On oletettavissa, että Suomessa mahdollisesti vallinneet erityisolosuhteetkin ovat omiaan peittymään *ruotsalaisten merkitysvastineiden* taakse, ellei ollut aivan erityistä syytä suomalaisten erityisolosuhteiden oikeudellisten vaikutusten korostamiseen. Jos henkilö toimitti *laamannin tapaista* tehtävää, oli luonnollista kutsua häntä laamanniksi, vaikka häntä ei olisi asetettukaan toimeensa sillä tavalla kuin ruotsalaisten kaavojen taustalla oleva laki laamannilta edellytti. Toisaalta joskus toimitettuihin tehtäviin liittyvä virkanimike saattoi säilyä henkilön määreenä sellaisissa yhteyksissä, joissa ei ollut (ehkä enää) välittömästi kysymys sanotun joskus suoritettun tehtävän toimittamisesta. Tämä koskee etenkin lähteissä usein esiintyviä kansanomaisia »tuomareita», jolloin on huomattava myös se mahdollisuus, että tuomariksi kutsutaan henkilöä pelkästään sillä perusteella, että hänestä syystä tai toisesta käytettiin yleisesti sen tapaista *nimitystä*. Kaiken kaikkiaan on varottava sitä, että keskiaikaisesta titlaturista Suomen kaltaisella alueella haettaisiin liikaa terminologista johdonmukaisuutta. Sellaista ei nimittäin lähteistä löydy.

Ylemmän tuomiovallan käyttö

Ruotsalaisen mallin mukaan tavataan lähteissä tietoja *kuninkaantuomioista*, *laamannintuomioista* ja tavallisen *tuomarin tuomioista*, joita erottaa tuomion rikkomisen varalta säädetyn uhkasakon määrä, 40/6/3 markkaa. Oikeus kuninkaantuomion antamiseen ei ollut tiettyyn virka-asemaan kytkeytynyt: esiintyy tapauksia, joissa alilaamannin tai vaikkapa vain tuomariksi nimitetty henkilö antaa kuninkaantuomion asiaan kuuluvine uhkasakkoineen. Mutta myös kuninkaan käskynhaltijat antavat kuninkaantuomioita. Vaikka ei voi sulkea pois sitäkään mahdollisuutta, että joku olisi omiin käsiinsä ottanut oikeuden antaa kuninkaantuomioita (toivossa päästä käsiksi suuriin 40 mk:n sakkorahoihin tai tehostaakseen tuomionsa arvovaltaa), on silti luultavampaa, että menettelytapa on perustunut hyväksyttyyn käsitykseen, jonka mukaan kuninkaallisen käskyvallan käyttäjällä tai hänen sijaansa panemalla henkilöllä on ollut oikeus itsellään oli läänityksenä sellainen tuomiovalta.

Ensimmäisen lähteissä tunnetun kuninkaantuomion, jossa ei ole kysymys ylimmän asteisesta virkamiehestä, antaa 18. 10. 1352 itämaan alilaamanni Matthias Kogger Nummen kirkolla (SvB n. 153). Muutoin vt. kuninkaantuomiot yleistyvät vasta maanlain voimassaoloaikana ja erityisesti häikäilemättömyydestään tunnetun Bo Joninpoika Gripin käskynhaltijakautena. Turussa 19. 6. 1372 tuomitsee Kettil Olofsson, Arvid Gustafssonin alilaamanni Bo Joninpoika Gripin läsnä ollessa kuninkaantuomion, joka toisaalta saattaa selittyä mahtimiehen läsnäolosta (SvB n. 219). Mutta lähteissä tunnetaan muitakin kuninkaantuomioita. 13. 9. 1374 tuomitsee tuomariksi kutsuttu Paedher Raghvaldsson Hämeessä kuninkaantuomion Bo Joninpojan puolesta (FMU 830). Jen (Jönisse) Hinzekasson esiintyy kuninkaan tuomiovallan käyttäjänä 5. 2. 1378 Piikkiössä (FMU 868), 15. 2. 1380 Taivassalossa (FMU 883) ja Paimiossa 7. 2. 1382 (FMU 906). Ensimmäisessä tapauksessa ei nimenomaan mainita, että hän toimii Bo Joninpojan nimissä, jälkimmäisessä sen sijaan näin on laita. Porvoossa 20. 3. 1382 Tönius Hindersson antaa kuninkaantuomion Bo Joninpojan nimissä (FMU 907). Kovaotteisuudestaan tunnettu Bo Joninpoika näyttää tunteneen tarvetta korostaa arvovaltaansa ja pyrkiä tuomionrikkomistapauksessa runsaille sakkorahoille määräämällä alaisiaan toimimaan kuninkaantuomion antajina käskynhaltijan puolesta, koskapa hänellä itsellään oli läänityksensä sellainen tuomiovalta.

Ei ole mitenkään yllättävää, että kuninkaantuomioita annettaessa tilaisuuden juhlallisuuden korostamiseksi paikalla saattaa olla myös alituomareita. Taivassalossa 15.2.1380 oli Jöns Hinsikessonin ohella paikalla »Suomen alilaamanni» Kettil Elafson,¹ ja kun 7.2.1382 Jeppe(a) Djäkn piti oikaisukäräjiä Paimiossa, sama Kettil Olafsson (Elafsson) oli läsnä alilaamannina ja Jöns Hinsikesson kuninkaan tuomiovallan varsinaisena haltijana. Tuomion rikkomisen varalta määrätty sakko kumuloitui sen mukaan, oliko paikalla useampaa instanssia edustava henkilö. Sama näyttää olleen tilanne, jos laamanni ja alituomari olivat yhtäaikaaisesti tuomitsemassa käräjillä, kuten 27.1.1384 Hämeessä, jolloin alilaamanni Olaf Petersson Bo Joninpojan toimeksiannosta yhdessä Clafus-Klaus (Djäkn) tuomarin kanssa ratkaisi rajariitaa asettaen sekä laamannin- että alituomarin uhkasakon (FMU 919). Osapuolet olivat »Clafus aff Saloxa» ja »Melitu af Kurkejärvi».

Alituomarin läsnäolo ylemmän tuomarin pitämällä käräjillä oli ilmeisesti jonkinlainen pääsääntö: yhtäältä muutoksenhaut koskivat alituomarien ratkaisuja, joita heillä oli velvollisuus *puolustaa*, mutta toisaalta alemmanasteisessa oikeudenhoidossa oli *tuomiokirjojen puuttumisen* takia ilmeisen välttämätöntäkin selvittää, mitä riidassa oli tapahtunut sen mahdollisesti ollessa alituomarin hoidossa. Toisaalta alituomarin esiintyminen tällaisissa yhteyksissä yhdessä ylemmän tuomarin kanssa antoi *alituomari*lle käräjäkansan silmissä *auktoriteettia* (ja intressin valvoa tuomion noudattamista, kun hänellä oli itselläänkin oikeus sakkorahoihin).

Selvää siis oli, että sotilaallis-hallinnollinen käskynhaltija oli Suomesa oikeutettu myös käyttämään kuninkaallista tuomiovaltaa itse tai sijaisen välityksellä. Siitä, että hänen määräämiään sijaisia kutsutaan *alilaamanneiksi*, ei voi tehdä sitä johtopäätöstä, että laamannien tai alilaamannien määrääminen olisi kuulunut yleisesti käskynhaltijan toimivaltuuteen, vaan asia on yksinkertaisesti niin, että tällaisia erityisestä määräyksestä toimivia tuomareita oli kutsuttava jollakin sopivalla nimellä, jolloin alilaamanni tuli ehkä lähinnä kysymykseen. Henkilökohtaisesti en pitäisi näitä käskynhaltijatoimeen ankkuroituneita alilaamanneja varsinaisena osoituksena mistään *yleisestä alilaamannijärjestelmästä*, vaan pikemmin nimityskysymyksenä. Yrjö-Koskinen on olettanut, että Suomen ensimmäiset laamannit olisivat olleet kuninkaan tuomiovaltaa käyttävien linnanisäntien apulaisia tai muutoin heistä riippuvia. Yrjö-Koskinen² käsi-

¹ Lautakunnassa niin suomen- kuin ruotsinkielisiä miehiä.

² Yrjö-Koskinen, Historiallinen Arkisto VIII s. 9 ss.

tys perustuu siihen erheelliseen lähdetulkintaan, että nämä ensimmäiset laamannit (yleensä) olisivat tuominneet kuninkaantuomioita. Myös Voionmaa on olettanut riippuvuussuhdetta olleen olemassa, mutta kysymys ei ollut päällikön ja hänen apulaisensa riippuvuussuhteesta, vaan siitä, että linnanpäällikkö kuninkaan nimessä vahvisti laamannien tuomiot.³ Voionmaan tulkinta laamanni Bero/Björnin tuomiosta 30.8.1324 Turussa on epätarkka: vouti ja laamanni yhdessä vahvistavat linnanpäällikkö Mats Kettilmundssonin ja jo ennen häntä »herra Haraldin» antaman tuomion (SvB n. 37). Ei ollut tavatonta, että samasta asiasta annettiin varmemmaksi vakuudeksi *useampia tuomioita*; jokaisen tuomion rikkomisesta seurasi eri sakot, eikä oikeusvoimainstituutiota tunnettu. Meidän on mahdotonta tietää, *kenen nimittämiä* 1300-luvun alun laamannit olivat; tiedämme kuitenkin, että Björn-(Bero-) laamanni esiintyi tuomaritehtävissä vuosien 1324 ja 1347 välisenä aikana, linnanpäälliköiden ja käskynhaltijoiden vaihteluista huolimatta. Olipa hänet toimeensa asettanut kuka hyvänsä — »kansa», kuningas tai käskynhaltija — hänet on ainakin ymmärretty laamanniksi eikä hänen virka-asemansa riippunut »päämiehen» virkakaudesta.

Esiintyy erilaisia käsityksiä Suomen laamanni- ja tuomarilaitoksesta. Menettelen tässä siten, että kuvaan lähdetilanteen olennaiset piirteet lyhyesti. Suomessa esiintyy 1300-luvun alkupuolella laamannina mainittu Bero-Björn 1324—1347. Sekä ensimmäisessä että viimeisessä tunnetussa maininnassa häntä kutsutaan yleisluontoisesti laamanniksi. Mutta 1332 hänen virkanimikkeenään on *legifer Finlandensis* (Turku 2. 2. 1332, FMU 396) ja *legifer parcium orientalium Finlandiae* (14. 6. 1332 Porvoossa, SvB 70). Noin v. 1340 tittelinä on *legifer terre nostre* (FMU 472) ja 1345 *legifer Nylandie* (SvB 107). Hänen ohellaan esiintyy laamannina 31. 5. 1326 Turussa Ingo Djäkn *legifer Nylandie* — tosin ei laamannin toimen, vaan erään rauhansopimuksen teon yhteydessä (FMU 331). Niinikään tapaamme 1344 Jakob Andriassonin »laamannina Suomessa» (FMU 487) ja 1347 tittelillä Suomen oikeuden itämaiden laamanni (FMU 518). 1351 esiintyy Kemiössä (SvB 88) Uudenmaan laamanniksi kutsuttu Matthias Kogg, joka kuitenkin Nummen kirkolla 18. 10. 1352 esittäytyy Itämaan alilaamannina

³ Voionmaa, *Keskiajan tutkimuksia* s. 180.

Tutkimukselleni olisi ollut hyödyksi, ellei FL Jerker Eriksson olisi kieltäytynyt palauttamasta Helsingin yliopiston historiallis-kielitieteellisen osaston kirjastoon siellä julkisessa säilytyksessä olleen lisensiaattitutkimuksensa käsikirjoitusta, vaikka niin kirjasto kuin minä sitä pyysimme.

(FMU 622) tuomiten kuninkaantuomion. 1356 kutsutaan häntä yleisluontoisesti laamanniksi asiakirjassa, jossa mainitaan myös — kiinteistön vaihtosopimuksen osapuolena — muutoin meille tuntematon laamanni Holmger (SvB n:o 163), tittelinä latinalaisessa tekstissä »Lagman».

Edellä oleva herättää kysymyksen, olivatko lähteissä mainitut laamannit todella ylemmän asteen tuomareita, joiden asema oli ruotsalaisten Upplannin lain mukaisten laamannien ja sen, mikä oli laamannikuntana: oliko Suomessa mahdollisesti useampia laamannikuntia, ehkäpä erikseen suomalaista ja ruotsalaista oikeutta varten? Södermannin lain käsikirjoituksessa codex B näyttää esiintyvän tieto, jonka mukaan Turun hiippakunnassa on kaksi laamannikuntaa. Toisen käsikirjoituksen mukaan — jota Hugo Pipping pitää lähtökohtana — täällä laamannikuntia oli vain yksi.⁴ Mutta ainakin 1362 tilanne muuttui. Tuolloin Suomen laamanni liitettiin selvästi valtakunnan instituutioihin, ja hänelle annettiin oikeus osallistua myös Ruotsin kuninkaan vaaliin. Tämä kuningas Haakon Maununpojan ja ruotsalaisten ylimysten antama julistus vahvistaa erityisesti, että Suomi on yksi laamannikunta, jonka laamanni — silloin korkea ruotsalainen ylimys Nils Turesson Bjelke — oli osallinen kuninkaan vaaliin. Tämän jälkeen Suomessa oli vuoteen 1435 saakka yksi laamannikunta ja sen jälkeen kaksi. Voionmaa on pitänyt mahdollisena, että jo ennen vuotta 1362 Nils Turesson olisi ollut jonkinlainen yhteinen ylilaamanni, kun kerran 1352 Matthias Kogg(er)ille oli annettu virkanimi »itämaiden alilaamanni» ikäänkuin ylilaamannikin olisi ollut olemassa. Voionmaa on täysin oikeassa korostaessaan, että viimeistään 1362 uudistuksella Suomen laamannin virasta tuli valtakunnallinen virka, johon usein nimitettiin Ruotsin johtavia ylimyksiä (poikkeus: Jeppa Djäkn 1386). Mainittakoon, että Bo Joninpoika Grip oli paitsi Suomen käskynhaltija, jolloin hänelle oli läänitetty myös oikeus kuninkaantuomioiden antamiseen, myös Hämeen laamanni, mikä kuului myös hänen asemansa järjestelyyn.

Laamannilaitosta voidaan tarkastella erilaisista selitysmalleista käsin. Vanhimman suomalais-kansallisen käsityskannan mukaan suomalaisia olosuhteita ei voi selittää ruotsalaisten mallien avulla. Tätä käsityskantaa edusti jo Yrjö-Koskinen, joka, kuten mainittu, korosti lähteissä esiintyvien laamannien ja tuomarien riippuvuutta linnanpäälliköistä. Hänen mukaan-

⁴ Lausunto Helsingin yliopiston historiallis-kielitieteellisessä osastossa, painettu Hist. Aik. 1915 (liite) s. 52 s. Samoin viimeksi P. A. Wiktorsson, Södermannalagens handskrift Cod. B, Uppsala 1976 s. 8 s.

sa valtiollinen alioikeusjärjestelmä alkoi levitä Suomeen vasta 1362 jälkeen, ja sitä ennen vanhat suomalaiset oikeuslaitokset edelleen huolehtivat alemman asteisesta oikeushoidosta, käsityskanta, jota ei muutta mutkitta voi leimata virheelliseksi lähteiden puuttumisen perusteella, sillä ei ole hevin oletettavissa, että kansanomaisista suomalaisista tuomioistuinta olisi jäänyt jälkeen merkityksellistä asiakirja-aineistoa. Toisen kannan mukaan Suomessa oli jo 1300-luvun alkupuolella enemmän tai vähemmän ruotsalaiseen rinnastettava laamannilaitos. Voionmaan käsitys, jonka mukaan Suomessa olisi ollut eri laamanni suomalaisen ja ruotsalaisen oikeuden alueita varten, on saanut kannatusta. Käsitystä kannatti vielä Hemmer 1931.⁵

Jalmari Jaakkola⁶ esitti kuitenkin 1940, että Jakob Andriassonin 1344 itsestään käyttämä nimitys »*legiter in Finlandia*» ei voi, *Ulvilassa käytetynä*, mitenkään tarkoittaa Varsinais-Suomea ja vielä vähemmän verohistoriallista Suomen oikeutta, vaan *koko sen aikaista Suomea*. Kun otetaan huomioon, että todistekin oli kirjoitettu Itä-Götanmaan oikeusviranomaisia varten, on sanalla *Finlandia* pyritty selvästi antamaan Ruotsin puolelle käsitys siitä, että Suomi muodosti oikeudellisessa suhteessa oman kokonaisuuden. Vastaavalla tavalla Jaakkola tulkitsee nimitystä *legifer parcium orientalium iuris Finnonici*: hän antoi sille tavallaan *tautologisen* merkityksen, »laamanni Itämaalla, jossa sovelletaan suomalaista oikeutta». Vaikki Hemmer piti tätä sovellettua oikeutta sinänsä ruotsalaisena, hän yhtyi käsitykseen, että Suomen laamanni Jakob Andriasson oli todella *koko senaikaisen Suomen* (poisluettuna Karjala) alueen laamanni.⁷ Tämä selitys jättää kuitenkin huomiotta sen, että ensimmäinen todistus *Ulvilassa* oli annettu 1344, ja vielä 1347 Bero-Björn esiintyy yleisesti vain laamannina.

Keskeiskysymys on näinollen, mitä *useiden laamannien samanaikainen toiminta* Suomessa saattaa merkitä. Ahlbäck, kuten kerrottu, edustaa sitä kantaa, että »*ius Finnonicum*» etnisiin seikkoihin viittaavana saattaa olla ainoastaan alueellinen määre.⁸ Tämä merkitsisi eräänlaista palaamista Voionmaan teoriaan suomalaisen ja ruotsalaisen oikeuden erillisistä laamanneista. Gunvor Kerkkonen on yrittänyt selittää, että useiden laamannien ja alilaamannien esiintyminen liittyy Helsinglandin lain mukaisen

⁵ JFT 1931 s. 330.

⁶ Hist. Aik. 1940.

⁷ Hemmer, JFT 1941.

⁸ HTfF 1961 s. 90 ss.

alemmman instanssin laamanni-instituution vähittäiseen omaksumiseen Suomessa.⁹ Niinpä hänen mukaansa Jakob Andriasson on ollut Helsinglandin lain mukainen alimman instanssin tuomari 1344—1347 Satakunnassa, jolloin hän on myös viitannut siihen, että laamanni on toiminut kiinteistönkaupan välittäjämiehenä, forskiaelaman, jollainen Hafströmin mukaan Helsinglandin alueella oli käyttänyt tuomiovaltaa muinaisessa sukuyhteiskunnassa ja jonka tehtävät Maunu Eerikinpojan maanlain mukaan siirtyivät kihlakunnantuomarille.

Kerkkosen käsitykseen liittyy kuitenkin eräitä ilmiselviä heikkouksia. Laamanni Björn oli peräti 24 vuotta »Suomen laamanni», eikä se seikka, että erinäisissä yhteyksissä hänen titteliinsä liitetään myös paikallisia määreitä, suinkaan osoita sitä, että hänen toimialueensa olisi kehityksen kuluessa jotenkin supistunut. Minusta oleellista on, että juuri hänen kohdallaan ei rajoittavia viittauksia voi pitää osoituksena todellisista tuomio-piirirajoituksista. Pikemmin on luultavaa, että kun sanotaan, että Bero/Björn oli 1345 Tenholassa, oli luonnollista, että kun hän oli silloin Uudellamaalla, hän mainitsi itseään Uudenmaan laamanniksi, mikä ei sulkenut pois sitä, etteikö hänellä olisi ollut laamannin tuomiovaltaa *laajemmalla-kin alueella*. Mitä Jakob Andriassoniin tulee, ei mielestäni siitä seikasta, että hänet kerran mainitaan lähteissä Suomen oikeuden laamannina, voi tehdä sitä johtopäätöstä, että Suomessa olisi ollut eri laamanni suomen- ja ruotsinkielisiä alueita varten.¹⁰ Jakob Andriasson oli Ahvenanmaalta kotoisin ja asusti Kokemäellä. Ulvila, josta tieto hänen antamastaan kiinteistönkaupan vahvistuksesta on peräisin, kuului tuohon aikaan *ruotsalaisen* eikä suomalaisen oikeuden alueeseen. Estettä ei tietenkään ole sille, että suomalaisen oikeuden alueen laamanni toimii *kaupanvahvistamisen* tapaisessa (puolivivallisessa) virkatehtävässä varsinaisen toimialueensa ulkopuolellakin (Jakob asui siellä), koska ei ollut välttämätöntä, että kaupanvahvistuksen olisi tarvinnut tapahtua juuri laamanninkäräjillä. Asiakirjan mukaan kuitenkin kaupanvahvistus on tapahtunut yleisillä käräjillä, *in generali placito* (mikä ei tarkoita pelkkää yleistä kokousta, toisin kuin Jaakkola on väittänyt).

⁹ JFT 1966 s. 116 ss; Hafström, Lagman, KHL p. 150 p.

¹⁰ Ks. myös Yrjö Blomstedt, KHL s.v. lagman (Finland) X p. 151—2, jonka mukaan Suomessa sovellettiin Helsinglannin lakia. Mutta vielä *Suvanto*, Satakunnan historia II (1973) s. 352 s. olettaa hänen toimialueensa olleen suomalaisen perinnäisen tapaoikeuden ja suomen kielen mukaan määrittävä.

Oma olettamukseni on yksinkertaisempi. Saattoi olla niin, että suomalaisen oikeuden alueella ja varsinkin suomenkielisen väestön keskuudessa esiintyi tilapäisiä laamanneja. Jos Jakob Andriasson esim. osasi suomea, kuten myös *Seppo Suvanto* luulee, oli varsin luonnollista, että hänet oli määrätty toimittamaan laamanninkäräjiä Suomessa suomalaisen oikeuden alueilla, ts. alueilla, joilla käräjärahvas ei yleensä ymmärtänyt ruotsia. Tämä ei kuitenkaan estänyt sitä, että asianomaista kutsuttiin lähteissä laamanniksi, koska hän toimitti laamannin tehtäviä ja antoi laamannintuomioita. Erik Anthoni on kiinnittänyt huomiota erääseen varsin merkitykselliseen lähteeseen, jossa Bengt Åkesson ja hänen vaimonsa Elisif luovuttavat 1353 miehen rikoksen sakosta Perniössä sijaitsevan tilansa (FMU 629). Tapauksessa Magnus Jakobsson -niminen mies esittää syytöksen Bengt Åkessonia vastaan siitä, että tämä ei ollut pitänyt hänen isänsä sekä tuomarin antamaa tuomiota vaatien Bengt Åkessonilta yhtä markkaa tuomarintuomion sakkoja ja kolmea markkaa laamannintuomion kolmannesosuutena. Magnus Jakobsson on selvästikin Jakob Andriassonin poika. Jakob Andriasson on siten aikansa tuominnut Bengt Åkessonille laamannintuomion. Anthoni korostaa, että vaikka tiedämme Bero/Björnin ja Jakob Andriassonin toimineen yhtäaikaaisesti laamanneina, emme tiedä, missä suhteessa he olivat toisiinsa.¹¹ Laamanni Jakob Andriasson ei siis ollut pelkkä alituomari. Mutta mikä hän oli?

Lähtökohtani on se, että Suomessa oli 1324—(ainakin)—1347 laamannina Bero/Björn. Hän antoi laamannintuomioita, eikä lähteissä esiinny mitään seikkoja, jotka estäisivät hänen rinnastamisensa ruotsalaisiin laamanneihin. Miten hän oli virkaansa tullut, ei ole tiedossa. On vain löydettävä selitys, joka kattaa »kilpailevien» laamannien esiintymisen hänen toimikautenaan. Selitykseni on kaksijakoinen ja liittyy yhtäältä siihen tapaan, jolla laamannin läsnäoloista ja oikeustoimituksista kertovat *asia-kirjat* on laadittu, toisaalta *oikeudenhoidon kehittymiseen*. Ensinnäkin on oletettavissa, että henkilöä voidaan kutsua laamanniksi senkin jälkeen, kun hänen laamannintoimensa on päättynyt ja toisaalta riippumatta siitä, että hän on ainoastaan (ollut) virkaa toimittava laamanni. Tämän selityksen omaksumiseksi ei tarvitse katsoa Ahlbäckin tapaan mahdolliseksi, että Suomessa ehkä oli varhaiskeskiajalla ainoastaan virkaatoimittavia laamanneja. Tällaista käsitystä vastaan puhuisi ennen muuta se, että laamanni Bero/Björn esiintyy toimensaan keskiaikaisiin oloihin nähden har-

¹¹ Kring ett överlåtelsebrev av år 1353, HTfF 1969 s. 120 ss; ks. Jakob Andriassonista myös *Suvanto* 1973 s. 352.

vinaisen pitkän ajan, ainakin 24 vuotta. Hän ei ollut mikään tilapäinen virkamies.

Sen sijaan »Uudenmaan laamanni» Ingo Djäkn, joka osallistui 1326 sinettitodistajana rauhansopimuksen tekemiseen ja Karl Näskonungssonin edustaman Suomen voutikunnan kesken, *saattaa* olla juuri jonkinlainen tilapäinen laamanni. Voi sitä paitsi olla, että laamannin nimitys on hänelle annettu vain toimituksen solenniteetin korostamiseksi. Keskiaikaisissa lähteissä ei nimittäin suinkaan ole harvinaista, että varsinkin ulkopoliittisissa kysymyksissä henkilöt käyttävät mahdollisimman korkeita ja vaikeuttavantuntuksia virkanimikkeitä.

Toinen seikka on, että emme tapaa tarkasteltavana ajanjaksona Suomessa mitään selvää *latinalaista* vastinetta alilaamannin käsitteelle. Subtai vice-legifer on lähteissämme tuntematon (Ruotsissa *vicelegifer*, SvD 4898, 5165). Underlagman sen sijaan tavataan. Latinalaisen uudissanan luomisen sijasta oli latinankielellä kirjoitettaessa luonnollisempaa omaksua tilannetta suunnilleen vastaava termi kuin ryhtyä keksimään uusia sanoja. Jakob Andriasson hoiti epäilemättä todella laamannin *tehtäviä*. Mikä hänen määräyksensä *peruste* ja *lainkäyttöpiirinsä* oli, ei ole lähteiden nojalla ratkaistavissa. On huomattava, että Jakob Andriasson, joka esiintyy jo 1330-luvulla oikeustoimissa, tulee laamannina mukaan kuvaan vasta 1340-luvun lopulla, jolloin laamanni Björn oli jo keskiaikaiset olosuhteet huomioon ottaen varmaan sangen iäkäs. Toisaalta Jakob Andriasson on epäilemättä kuollut jo 1353, jolloin hänen poikansa esittää Bengt Åkessonia vastaan vaatimuksia isän tuomioiden sakkorahaosuuksista (FMU 629). Erittäin luonnolliselta tuntuu olettaamus, että laamanni Björnin viimeisinä virkavuosina osa laamanninkäräjistä annettiin Jakob Andriassonin toimitettavaksi, ja erityisen ymmärrettävää on, että mahdollisessa tehtävien jaossa nuoremman henkilön osalle tulivat nimenomaan suomalaisen oikeuden alueet, varsinkin kun näille pidettiin erillisiä käräjiä ja kun on *mahdollista* olettaa, että Jakob Andriasson ehkä osasi suomen kieltä. (Laamanni Jakobin kielitaidosta emme mitään tiedä, mutta toisaalta 1386 laamannintoimen täytön yhteydessä Jeppa Djäknin erityiseksi ansioksi luettiin *maan kielen* — siis suomen? — taito, kun hänet sijoitettiin maanlain säännöksistä poiketen ainoana ehdokassijalle.¹²

¹² FMU 948 ja 951, ks. niistä *Ragnar Hemmer*, *Ett lagmansval i Finland år 1386*, JFT 1939 s. 331 ss. Ei ole tietysti selvää, että maan kielellä tarkoitettiin suomea: vaaliasiakirjan allekirjoittaneet ruotsalaisnimiset herrat saattoivat tarkoittaa ruotsin kieltä, olihan vaali alistettu Albrekt Mecklenburgilaiselle, jonka

Olettamukseni mukaan *Suomessa oli jo 1320-luvulta lähtien, jolloin laamannilaitos näytetään tänne sijoittaneen, ainoastaan yksi laamanni*. Kun Suomi oli kuitenkin laaja, laamanninkäräjien toimittaminen muodostui varsinkin laamannin ikääntyessä liian raskaaksi virkatehtäväksi, jolloin jonkinlaisten apulaisten käyttäminen oli luonnollinen ratkaisu. Järjestelmän ollessa uusi ei oikein tiedetty, miten sijaislaamanneja olisi oikein pitänyt tituleerata. Kun he toimittivat laamannin tehtäviä, oli ehkä luonnollista kutsua heitä juuri laamanneiksi. Järjestelmän vähitellen vakiintuessa ruvettiin tekemään ero laamannin ja alilaamannin välillä. Eräänlaista siirtymävaihetta edustaa Matthias Kogg. Häntä kutsutaan Kemiössä 4. 2. 1351 (FMU 585, SvB 137) vielä latinan kielellä legifer Nylandie, mutta Nummen kirkolla 18. 10. 1352 nimellä underlagman i Österlanden, vaikka hän tuolloin tuomitsee peräti kuninkaantuomion (FMU 622). 1356 hän on taas laamanni, kun Hemming-piispa antaa 30. 1. hänelle oikeustoimivaltuutuksen. Mahdollista on, että Matthias Kogg oli 1356 jo tullut »oikeaksi» laamanniksi. Yhtä mahdollista on, että kaksi hänen toiminnastaan kertovaa latinankielistä titteliä tarkoittavat lopulta samaa kuin yksi ruotsinkielinen titteli.

Olisin pikemmin taipuvainen asettamaan alilaamannijärjestelmän yleistymisen yhteyteen *laamanninkäräjien merkityksen lisääntymisen kanssa* kuin selittämään sen viittaamalla näin myöhäsyntyiseen Helsinglandin oikeuden *alituomarilaamannisysteemin* omaksumiseen. Vähitellen ylemmän instanssin tuomiovallan käyttö institutionalisoitui, mutta laamannin tuomiovallan hoitaminen Suomen kaltaisella laajalla ja harvaan-asutulla alueella tuotti käytännöllisiä vaikeuksia, jotka korostuivat laamanni Björnin ikääntymisen yhteydessä. Maanlain säätäminen merkitsi tässä suhteessa tiettyä käsitteiden selkiytymistä. Viitisentoista vuotta maanlain säätämisen jälkeen julistettiinkin nimenomaan, että Suomi oli yksi laamannikunta. En voi omalta osaltani pitää todennäköisenä, että Suomi olisi sitä *ennen* ollut jakaantuneena kahteen laamannikuntaan. Jos tämä käsitys hyväksyttäisiin, olisi erittäin vaikeasti selitettävissä, *miksi* laamanninkäräjien oikeushallinnollisen merkityksen lisääntyessä olisi ryhdytty *laajentamaan Suomen laamannin lainkäyttöpiiriä*. Jos ajatellaan laamannin tehtäviä sellaisina, kuin laamanni Björn niitä hoiti, jakaen oikeutta milloin Turun seudulla, milloin Uudellamaalla, on vaikea kuvi-

hallituskautena saksalainen aines tuli dominoimaan monia Ruotsi-Suomen hallinto-
virkoja.

tella, että laamannin toimipiiriä olisi oikeudenkäytön vakiintuessa suurennettu. Pikemmin on oletettava, että Suomessa oli 1320-luvulta lähtien yksi laamanni, eikä maanlain säätäminen merkinnyt tässä suhteessa mitään muutosta. Södermannalagenin lisäyksessä oleva tieto Suomen jakaantumisesta kahteen laamannikuntaan, mihin Voionmaa¹³ on todisteluansa voimakkaasti perustanut, on osoitettu Hugo Pippingin¹⁴ toimesta jo erheelliseksi. Kysymyksessä on ollut osin käsikirjoitusten virheellinen luenta- ja ajoitustapa.

Maanlain säätämisen jälkeen Suomessa esiintyy lukuisia alilaamaneja. Tunnemme Kettil Olafssonin, joka esiintyy alilaamannina Suomessa 17. 2. 1377 Piikkiössä, 5. 2. 1378 niinikään Piikkiössä, 15. 2. 1380 Taivasalossa sekä erinäisiä kertoja 1380-luvulla eteenpäinkin.¹⁵ Gunvor Kerkoseen¹⁶ yhtyen on todettava, että Kettil Olafsson on tällöin esiintynyt ehkä maanlain tarkoittaman laamannin *sijaisena*. (Tosin Piikkiön käräjillä 19. 6. 1380 herra Kettiliä kutsutaan vain hienostelun vuoksi peräti laamanniksi erään niityn ostaessaan, FMU 890). Sama on asianlaita 27. 1. 1384 Vanajassa (Mäskälä), jolloin Olof Petersson selittää olevansa Hämeen alilaamannina Bo Joninpoika Gripin määräyksestä antaen yhdessä Klaus-tuomarin kanssa rajariitatuumion, joka on selvä laamannin (+ alituomarin) tuomio, mikä ilmenee uhkasakosta 6 + 3 markkaa. Tässä yhteydessä jo mainittakoon, että sanottu tuomari Klaus Djäkn käyttää myöhemmin virkanimeä »Hämeen tuomari» (FMU 994, Tenhola 21. 10. 1390). Se, että Bo Joninpoika Grip oli Hämeen laamanni, ei estänyt sitä, että hän määräsi sijaisensa toimimaan alilaamannina, vaikka alueella ilmeisesti toimi myös *alueellinen tuomari*, jonka toimipiiri lankesi yhteen laamannikunnan kanssa. Laamannilla oli oikeus määrätä sijaansa »alilaamanni». Tällöin ei hänen tarvinnut aina valita sijaisekseen henkilöä, joka samalla alueella hoiti alituomarin tehtäviä. »Instanssijako» ei ollut suinkaan sellainen, että se olisi ollut ankkuroitavissa yksinomaan alueellisiin seikkoihin, vaan myös yhtä suurelta osin siihen, että ylempiarvoinen

¹³ Voionmaa 1912 s. 183.

¹⁴ Pipping 1915 s. 51 s. Wiktorsson 1976 s. 8 s. olettaa — kuten jo eräät edeltäjät — myös kontaminaatiota: Strängnäsän piispan hiippakunnassa, joka luettelossa edelsi Turkua, oli kaksi laamannikuntaa, samoin kuin luettelossa seuraavassa Linköpingin hiippakunnassa. Ks. myös Wessen, Svenska landskapslagar 3 s. 246 s.

¹⁵ FMU 376, 379, 382, 386; myös: Elafsson.

¹⁶ JFT 1966 s. 118 ss.

virkamies ei ehtinyt läheskään yhtä usein käydä paikalla tuomiovaltaa käyttämässä kuin ilmeisesti alueella asuva alituomari.

Kun 1386 Suomessa toimitettiin laamanninvaali, ei täysin noudatettu maanlain määräyksiä. Läsnä olivat (edustajiensa kautta) ainoastaan Suomen, niin Pohjois- kuin Etelä-Suomenkin ja saariston sekä uudisasutusalueiden rälssimiehet ja talonpojat. Vaikka laamanninvaali koski koko Suomea, ei ilmeisestikään ollut mahdollista koota kaikista maan syrjäseuduista edustajia vaalia toimittamaan. Vaali osui Jeppa Djäkniin sillä perusteella, että tämä tunsi maan olosuhteet ja tavat ja maan kielen sekä köyhyyden paremmin kuin ulkomaalaiset miehet, minkä vuoksi hän oli sopivin virkaan. Toisin kuin maanlaki olisi edellyttänyt, ei ehdolle pantu kolmea miestä, joista kuningas olisi saanut valita sopivimman. Tämän 29. 8. 1386 (FMU 948) toimitetun vaalin perusteella piispa Björn ja Turun tuomikapituli lähettivät kirjeen 10. 10. 1386 (FMU 951) kuningar Albrekt Mecklenburgilaiselle selittäen, että kaikki osalliset olivat yksimielisesti valinneet Jeppa Djäknin kyseiseen toimeen. Tämän vaalin sisällöstä on eräitä erimielisyyksiä. von Törne¹⁷ on esittänyt käsityksen, jonka mukaan täydet kansalaisoikeudet omasivat vielä silloin ainoastaan Suomen mannermaan *ruotsalaiset alueet*. Tämä käsitys on lähteiden valossa täysin perustelematon. von Törne esittää niinikään, että maanlain määräyksiä laamanninvaalista ei olisi lainkaan noudatettu ja että kuninkaalle osoitettu kirjeemme olisi ollut ainoastaan *pyyntö* Jeppa Abrahamsson Djäknin valitsemisesta laamannin virkaan. Hemmer¹⁸ on kuitenkin osoittanut, että maanlain säännöksiä oli noudatettu, mutta kun vaalissa ainoastaan yksi ehdokas oli saanut ääniä, tämä oli asetettava virkaan ehdolle, käsitys, jonka Kaarlo Blomstedt on myös hyväksynyt.¹⁹ Vaalihan tosin käytännöllisistä syistä tapahtui Varsinais-Suomen maakuntakäräjillä, mikä Hemmerin mukaan on sitä luonnollisempaa, kun Suomessa ei esiintynyt tuolloin koko maalle yhteisiä käräjiä. Olemme tällöin jo tulleet vaiheeseen, jossa Suomeen valitaan laamanni soveltaen *paikallisten mahdollisuuksien mukaan* maanlain määräyksiä: rälssi ja maata omistava väestö (valikoiden) toimittavat ehdollepanon, ja kuningas antaa laamannille valtakirjan. Tässä vaiheessa ainakin *tuomioistuinlaitoksen* kyseinen *instanssi* on tullut ruotsalaisesta oikeudesta saadun mallin mukaiseksi.

¹⁷ P. O. von Törne, *Egentliga Finlands roll som landskap under medeltiden*, HTfF 1932, s. 51 ss.

¹⁸ Ragnar Hemmer, *Ett lagmansval i Finland år 1386*, JFT 1939 s. 331 ss.

¹⁹ Blomstedt, *Hist. Aik.* 1941 s. 209 ss.

Se, mikä vaikutus laamanni-instituution omaksumisella sovelletun *oikeuden sisällön* kannalta oli, riippuu luonnollisesti siitä, keitä henkilöitä laamannin tehtäviin valittiin, ja tähän kysymykseen palaamme myöhemmin.

Karjalan tuomioistuinlaitos

Laamannilaitoksen leviäminen Karjalaan on vielä tulkinnanvaraisempi ongelma kuin edellä käsitelty. Tietomme tässä suhteessa ovat yli 100 vuotta edellä kosketeltuja asiakirjoja myöhäisempiä, joten ongelma kuuluu vain osittain tutkimuksemme piiriin. Todettakoon tässä yhteydessä, että Karjalan laamanneista alkavat tiedot vasta paljon muun Suomen laamanneja myöhemmältä ajalta. Blomstedt asettaa tämän yhteyteen sen kanssa, että Suomen itäosa oli sotilaallisista syistä Viipurin linnanpäällikön hallinnollisoikeudellisessa ja sotilaallisessa erikoisjohdossa. Se erikoisasema, joka Viipurin läänin, suomalaisen Karjalan ylimmällä päälliköllä oli, ja Karjalan »puolivalmis kehitys» vaati oman korkeimman tuomiovallan voimassapitämistä alueella. Jo Yrjö-Koskinen²⁰ oli katsonut myös Viipurin läänin alueella esiintyneen tuomiovallan käytön johtuneen Viipurin linnanpäällikön tai tämän sijaisen asemasta. Hemmer asettui tätä vastustamaan viitaten siihen, että jo 1400-luvun puolesta välistä lähtien myös laamannit olivat hoitaneet lainkäyttötehtäviä Karjalassa.²¹ Hänen esityksensä kuitenkin sisälsi erinäisiä virhetulkintoja, joihin Kaarlo Blomstedt²² kiinnitti huomiota, ja joihin tässä yhteydessä on paikallaan lyhyesti puuttua.

Ne asiakirjat, joiden nojalla Hemmer päätteli laamannin tuomiovaltaa käytetyn Karjalassa, ovat sen laatuksia, että niitä ehkä voidaan käyttää jonkinlaisena näyttönä siitä, miten laamanni-instituutio vähitellen omakuttiin alueella. Viipurissa 6.5.1447 päivätyssä asiakirjassa myy herra Olof Olofsson Kaarle Knuutinpojalle kaikki Viipurin pitäjässä Karjalassa sijaitsevat perimystilansa valtuuttaen sen kunniallisen miehen, joka laamannin paikalla on Karjalassa, antamaan kuulutuksen ja kiinnekirjan tästä kiinteistöstä Ruotsin lain mukaan (FMU 2698). Toisin kuin Hemmer

²⁰ Historiallinen Arkisto VIII s. 15.

²¹ Lagmän i Karelen under medeltiden JFT 1941 s. 239 ss; ks. myös Hemmer, Svensk rätt i Karelen under medeltiden, JFT 1942 s. 439 ss; Ännu några ord om lagmansinstitutionen i Viborgs slottslän under medeltiden, JFT 1942 s. 130 ss.

²² Blomstedt, Hist. Aik. 1941 s. 199 ss; 1942 s. 94 ss.

katsoo, asiakirja ei mitenkään osoita, että Karjalassa olisi ollut varsinainen laamanni-instituutio, vaan, että Karjalassa joku ruotsalaisen kaavan kannalta toimitti laamannin tapaiseen virkaan kuuluvia tehtäviä. Myöskään toinen Hemmerin viittaamista asiakirjoista, jossa Märten Djäkn 3. 3. 1445 (FMU 2693) antaa laamannin tuomiokirjan Flonkarbölen asukkaille tietystä niitystä, ei osoita kiinteää laamanni-instituutiota, sillä Märten Djäkn esiintyy lähteissä eri yhteyksissä, Viipurin linnanvoutina ja pormestarina: asiakirjan laatija lienee tässä hänet *rinnastanut* laamanniin tarkoittamatta, toisin kuin Hemmer esittää, että laamanni olisi sanotussa pitäjässä käyttänyt tuomiovaltaa. Nils Bengtsson, jota 22. 9. 1488 Raaseporissa annettussa asiakirjassa (FMU 4200, 4201) kutsutaan Karjalan laamanniksi, esiintyy läsnä olevana Helsingin pitäjän käräjillä 1491 (FMU 4374), mutta käräjiä toimittaa tuomarin sijainen. Hemmer itsekin myöntää, ettei ole asiakirjoja, jotka osoittaisivat, että Nils Bengtsson olisi hoitanut Karjalan tuomiovallan käyttöön kuuluvia tehtäviä.²³ Vaikka hän 1488 esiintyy Turun maa-*oikeuden* jäsenenä, ei voida osoittaa, että hän olisi ollut varsinainen laamanni.

Itä-Uusimaa kuului oikeudellisesti Viipurin linnanpäällikön alaisuuteen. Olettamusta, että Nils Bengtsson olisi ollut Itä-Uudenmaan laamanni, vastaan puhuu se, että noin puoli vuotta sen jälkeen, kun Nils Bengtsonia kutsutaan Karjalan laamanniksi ja sitä seuraavanakin vuonna toimittaa Michael Bengtsson Sten Sturen määräyksestä ja Viipurin linnanpäällikön läsnä ollessa laamanninkäräjiä Helsingin pitäjässä (FMU V, 4169, 4234); hän oli jo 1482 niinikään määräyksestä ja Viipurin linnanpäällikön Lars Axelssonin läsnäollessa pitänyt laamanninkäräjiä samassa pitäjässä (FMU V, 3902). Hemmer lähtee nyt siitä, että Nils ja Michael Bengtsson olisi eri henkilöitä: Michael hoiti laamannin tehtäviä itäisellä Uudella-*maalla* samanaikaisesti kuin Nils Bengtsson oli Karjalan laamanni, mikä puhuu sitä vastaan, että Itä-Uusimaa olisi kuulunut Karjalan laamannin tuomiovallan alaisuuteen. Eihän olisi voitu kutsua Karjalan laamanniksi henkilöä, jonka tuomiovalta olisi koskenut vain Porvoon lääniä. Niinpä Hemmer päätelee, että Nils Bengtssonin tuomiovalta joka tapauksessa koski myös Karjalaa. Sama Nils Bengtsson joutui 1495 venäläisten vangiksi, jolloin häntä kutsutaan asiasta kertovassa lähteessä Suomen laamanniksi.²⁴ Hemmerin mukaan hän näyttää tähän mennessä olleen Kar-

²³ Hemmer, JFT 1941 s. 241. Vrt. Hemmer, JFT 1942 s. 133.

²⁴ Hemmer, JFT 1941 s. 242 n. 4 main. lähteet.

jalan laamannina. Hemmer tosin myöntää, että asiakirjojen epätarkan muotoamisen vuoksi ei ole helppoa tehdä varmoja johtopäätöksiä tämän pohjalta. Joka tapauksessa Hemmer katsoo, että kun Suomi 1435 oli jaettu Pohjois- ja Etelä-Suomen laamannikuntiin, Etelä-Suomeen kuului myös Uusimaa sekä Itä- ja Länsi-Karjala. Mutta ne tunnetut henkilöt, jotka ovat keskiaikana toimittaneet laamannin tehtäviä Karjalassa, eivät asiakirjoista päätellen ole toimineet Etelä-Suomen laamannikunnassa. Hemmer torjuu mahdollisen oletuksen, että Karjalan laamannit olisivat olleet jonkinlaisia Etelä-Suomen laamannin sijaisia. Pikemmin asiantaita oli niin, että Itä-Uuttamaata, Viipurin lääniä ja vielä ulompana sijaitsevaa Karjalaa ei tosiasiallisesti tähän aikaan luettu Etelä-Suomen laamannikuntaan kuuluvaksi.

Hemmerin esitykseen kohdistamassaan kritiikissä Kaarlo Blomstedt²⁵ katsoo, että todellakaan Itä-Uudenmaan eli Porvoon lääni ei kauaakaan ehtinyt kuulua Etelä-Suomen laamannikuntaan, vaikka Suomea 1435 kahdeksan laamannikuntaan jaettaessa sanottiin Etelä-Suomen laamannikuntaan kuuluvaksi myös Uudenmaan sekä koko Suomen yhteydessä olevan Karjalan. Blomstedt hyväksyy sen päätelmän, että Nils Bengtsson on ollut oikeudenhoidon päämiehenä Karjalassa. Tämän kanssa ei ole ristiriidassa se, että Michael Bengtsson hoiti samaan aikaan laamannin tehtäviä Itä-Uudellamaalla. Vaikka Nils Bengtsson esiintyy myös Itä-Uudellamaalla, laamanni saattoi olla saapuvilla muillakin kuin varsinaisilla laamanninkäräjillä. Blomstedt katsoo, että Viipurin lääni ja siihen kuuluva Uudenmaan osa vielä 1435 tapahtuneen laamannikuntien yhdistämisen jälkeen erotettiin Etelä-Suomesta ja tavallaan yhdistettiin eri laamannikunniksi. Blomstedt huomauttaa, että Karjalalla Ruotsi-Suomen virallisessa kielenkäytössä yleensä tarkoitettiin Viipurin lääniä, josta puhuttaessa silloin tällöin erotettiin ja erikseen mainittiin Savo ja Itä-Uusimaa eli Porvoon lääni. Karjalaa ei voi tarkastella anakronisesti, nykypäivän maakuntakäsityksestä lähtien. Blomstedtin kritiikin ytimenä on se, että Karjala oli valtiollisesti ja sotilaallisesti keskiajalla alue, jota oli useimmiten pakko käsitellä erillisenä muusta Suomesta. Blomstedtin käsityksen mukaan Karjalassa oli siten oma laamanninsa; hän on taipuvainen syrjäyttämään lähteiden mainitseman Michel Bengtssonin viittaamalla siihen, että nimi olisi kirjoitusvirhe, Michel pro Nicls (Nichlis tms.), jollaiset virheet olivat keskiajan lähteissä sangen yleisiä (esiintyyhän Jakob

²⁵ Blomstedt, Hist. Aik. 1941 s. 200; Hist. Aik. 1942 s. 93 s.

Andriasson-niminen laamanni tekstissä kerran Magnuksen poikana, vaikka sinetti osoittaa, kenestä on kysymys).

Tieteellisissä keskusteluissa ei Hemmer yleensä jäänyt vastausta vaille. Hän tosin myönsi, että 1447 laamannintehtäviä hoitanut henkilö lienee ollut sijainen.²⁶ Näin ollen jää ratkaisematta, oliko sijaisen toimialana Karjala vai oliko Karjalassa erityinen laamanni. Mutta Mårten Djäkn oli hänen mukaansa sekä laamannin tehtävien hoitaja että tuomari asiassa. Hemmer löysi kuitenkin uusia asiakirjoja, jotka viittasivat karjalaisiin laamanneihin. Peder Djäkn oli 10.3.1468 antanut tuomion Virolahden pitäjässä koskien kalastusoikeuskiistaa (FMU 3354). Eräässä toisessa asiakirjassa, jonka jäljennös tosin on myöhemmältä ajalta, kerrotaan, että sama henkilö, joka oli ollut laamannina herra Erik Axelinpojan aikana (27.3.1473), oli ollut antamassa kuninkaantuomiota ilmeisesti juuri Erik Axelinpojan kanssa Pernajassa, jolloin tuomion uhkasakoksi oli määrätty 40 markkaa kuninkaantuomiosta ja 6 markkaa laamannintuomiosta, ts. maanlain määräämät summat (FMU 3544). Blomstedtin käsityksen Nils ja Michel Bengtssonin identifioimisesta Hemmer torjuu viittaamalla siihen, että vuosina 1469 ja 1471 Michel Bengtsson pitää laamanninkäräjiä Porvoon pitäjässä (FMU 3402, 3478), ja 1482 hän toimittaa Viipurin linnanpäällikön Lars Axelssonin ja 1488 ja 1489 valtionhoitaja Sten Sturen toimeksiannosta laamanninkäräjiä Helsingin pitäjässä (FMU 3902, 4169, 4234). Hemmer kiinnittää nyt huomiota siihen, että Nils Bengtssonia 1488 kutsutaan Pernajan pitäjässä tapahtuneen kiinteistönkaupan yhteydessä Karjalan laamanniksi, ja että hänen toisessa asiakirjassa, joka on päivätty samana päivänä, sanotaan *asuneen* Porvoon pitäjässä, ja että hän edelleen 1491 mainitaan läsnäolevana Helsingin pitäjän käräjillä, joita toimittaa kihlakunnantuomarin sijainen (FMU 4200, 4201, 4374). Näin ollen ei voida katsoa, että Nils Bengtssonin tuomiopiiri olisi käsittänyt koko Viipurin linnanläänin, kuten Kaarlo Blomstedt oli olettanut, koska Michel Bengtsson *samoihin* aikoihin pitää laamanninkäräjiään Helsingin pitäjässä. Kun Michel Bengtsson mainitaan peräti monessa, viidessä asiakirjassa, ei hänen olemassaoloaan voitane kiistää: on haettava toista selitystä. Se mahdollisuus on, että Nils Bengtssonin tuomiopiiri on käsittänyt ainoastaan varsinaisen Karjalan, tai toisaalta on oletettava, että molemmat henkilöt ovat samanaikaisesti toimineet Viipurin linnanläänin laamanneina, mutta Michel Bengtssonin tehtävä oli tässä yhteydessä ollut tilapäinen. Hemmer ei kuitenkaan täysin tahdo kiistää mahdollisuutta, että molemmat »Penttinpojat» olisivat identtisiä, vaan olettaa, että samasta henkilöstä jostain

syystä käytettiin kahta etunimeä (olettamus, joka minusta ainakin tässä yhteydessä vaikuttaa varsin haetulta).

Hemmer ja Blomstedt ovat samaa mieltä siitä, että Karjalan laamannien tehtävät olivat erilaisia kuin ns. varsinaisten laamannien.²⁷ Hemmer väittää, että karjalaiset laamannit eivät asiakirjoissa toimi tuomareina Turun maa-oikeudessa (tätä vastaan puhuu toisaalta lähdetieto, jonka mukaan Nils Bengtsson olisi ollut Turun maa-oikeuden jäsenenä 1488, ks. FMU 4206 ja 4212). Toisaalta Hemmer ei yhdy Blomstedtin käsitykseen, jonka mukaan Karjalan ns. laamannit oikeastaan olivat Viipurin linnanpäällikön ja kuninkaan tuomiovallan käyttäjiä.²⁸ Hänen mielestään asiakirjat osoittavat vain, että Viipurin linnanläänin laamannit ja itäisen Uudenmaan kihlakunnantuomarit toimivat juuri näissä tehtävissä eivätkä linnanpäällikölle kuuluvan kuninkaallisen tuomiovallan edustajina. Heidän tuomioidensa rikkomisen varalta säädettyt sakot ovat maanlain mukaisia, 6/3 markkaa. Linnanpäällikkö on saattanut olla läsnä käräjillä käyttämättä itse tuomiovaltaansa. Tosin Hemmer ei kiistä sitä mahdollisuutta, että Viipurin linnanpäällikkö olisi saattanut antaa erityisiä määräyksiä toiselle henkilölle käyttää hänen puolestaan kuninkaan tuomiovaltaa. Tuomiovallan erillisyyden puolesta ei puhu se, että 27.3.1473 kuninkaan tuomiovallan käyttäjä ja laamanni ovat antaneet yhdessä tuomion. Kumpikin on määrännyt tuomion rikkomisen varalta uhkasakon, linnanpäällikkö 40 markkaa (kuninkaantuomio), laamanni 6 markkaa. Kuten jo edellä on esitetty, käräjillä oli monesti läsnä useita instansseja edustavia tuomareita, jolloin tuomio voitiin antaa yhteisesti ja jokaisen instanssin osalle määrätä arvoastetta vastaava uhkasakko. Hemmer olettaa nyt kuitenkin, että karjalaiset laamannit olisivat olleet linnanpäällikön eivätkä kuninkaan määräämiä, niinkuin laki vaati.

Tällä kohdalla tulee jälleen esille Hemmerin käsitys siitä, että keskiaikana olisi noudatettu lakia periaatteessa jotakuinkin yhtä tarkasti kuin meidän aikoinamme: olihan kuningas Eerik Pommerilainen 1435 jakanut Suomen laamannikuntiin ja määrännyt niiden toimialat. Joka tapauksessa Hemmer katsoo varsin perustellusti, että laamanninvaali ei Karjalassa edellyttänyt paikallisten asukkaiden suorittamaa vaalitoimitusta, jollainen

²⁶ Ännu några ord om lagmansinstitutionen i Viborgs slottslän under medeltiden, JFT 1942 s. 130 ss.

²⁷ Blomstedt, Hist. Ark. 1918 s. 61; Hemmer, JFT 1941 s. 241; 1942 s. 134.

²⁸ Hemmer, l.c. Vrt. Yrjö Blomstedt, KHL X p. 152.

oli sääntönä Maunu Eerikinpojan maanlain mukaan.²⁹ Laamannin lienee asettanut linnanpäällikkö eikä kuningas.

Tapaamme Karjalassa vielä keskiajan lopulla siis epäselvän laamanni-instituution, jossa tuomiopiirit ja nimittämistapa jäivät ongelmallisiksi, mutta jossa ei ole vielä mitään varsinaista näyttöä maanlain oikeuslaitoksen täydellisestä reseptiosta. Paikallisten olosuhteiden mukaan määräytyneet instituutiot ovat enemmän tai vähemmän »sovellettuja», ja tätä vastaa hyvin se, että myöskään ruotsalaisen oikeuden reseptiosta Karjalassa ei ole läheskään samanlaisia näyttöjä kuin muualla Suomessa samaan aikaan. Tuomioistuinlaitoksen epäselvyys ja satunnaisuus ovat hyvin sopusoinnussa sen kanssa, että ruotsalaisen oikeuden reseptio näyttää jäävän vähäiseksi. Hemmer on tosin peruskatsomukselleen uskollisena tässäkin pyrkinyt osoittamaan ruotsalaisen oikeuden reseptiosta kertovia lähteitä. Varhaisin näistä lähteistä, kuningas Birgerin 1316 Karjalaan julistama naisrauha (FMU 275) on poikkeustapaus: mutta siitä, että tällainen julistus annettiin, ei sinänsä tietenkään voi tehdä päätelmää siitä, etteikö ruotsalainen oikeus tuohon aikaan jo olisi *muutoin* ollut tunkeutumassa osittain myös Karjalaan. Hemmer tosin myöntää, että niinkuin muualla Suomessa ulkopuolella viranomaisten ja tuomioistuimen toimintapiirin paikallinen suomalainen tavanomaisoikeus säänteli elinolosuhteita.³⁰ Karjalan osalta näin oli erityisesti laita sen johdosta, että se oli valloitettu myöhemmin, sijaitsi etäällä ja yleensäkin taloudelliset ja yhteiskunnalliset olosuhteet olivat siellä erilaisia kuin Ruotsissa.

Vaikka Hemmer ei kykenekään löytämään osoituksia ruotsalaisen oikeuden reseptiosta Karjalassa ennenkuin vasta 1400-luvulla, katsoo hän vahvojen todennäköisyyssyiden puhuvan sen puolesta, että ruotsalaista oikeutta olisi omaksuttu siellä paljon aikaisemmin. Hän viittaa linnanpäällikön asemaan ruotsalaisen kuninkaan edustajana ja käytännöllisen oikeuselämän tarpeisiin. Hänen lähde-esimerkkinsä³¹ ovat kuitenkin lähes kauttaaltaan peräti erikoislaatuisia. 1416 antaa Bengt Jonsson Oxenstjerna vaimolleen huomenlahjan »siten kuin Ruotsin laki määrää» ja maanlain muotomääräyksiä noudattaen: läsnä on kaksi todistajaa sekä 12 kiinnemiestä (SvD III 2292). Mutta tässäpä kysymyksessä onkin *ruotsalaisen miehen* vaimolleen huomenlahjaksi antama *Upplannissa sijaitseva* kiinteistö. Jo mainittu 1447 tapahtunut Viipurin pitäjässä sijaitse-

²⁹ Hemmer, JFT 1942 s. 135 s.

³⁰ Hemmer, JFT 1942 s. 451.

³¹ Hemmer, JFT 1942 s. 441 ss.

vien kiinteistöjen myynti Kaarle Knuutinpojalle sisältää myös määräyksen laamannille antaa kuulutus ja luovutus, *fasta* ostajalle ja tämän perillisille »sen mukaan kuin Ruotsin laki määrää» (FMU 2698). Vaikka laamannin sijainen oli »Karjalasta» ja kiinteistö sijaitsi linnanläänin alueella, ei tämä suinkaan todista, että Karjalassa olisi oltu varsin tottuneita soveltamaan Ruotsin oikeutta, toisin kuin Hemmer väittää. Luonnollista on, että kun ostajana on ollut peräti tuleva kuningas Kaarle Knuutinpoika, tämän ruotsalaisen suurylimyksen kirjurit ovat käyttäneet ruotsalaisia asiakirjakaavoja.

Myös kolmas Hemmerin viittaama asiakirja, Bengt Axelinpoika Tottin lahjakirja Viipurin fransiskaanihuostarille koskien Viipurin pitäjässä sijaitsevaa kiinteistöä, joka oli asiakirjan mukaan ollut kolmen vuoden nautinta-ajan huudatettuna (FMU 3856), viittaa tietenkin ruotsalaiseen oikeuteen, mutta myyjän persoonallisuuden johdosta sen todistusvoima oikeusoloihin yleisemminkin on peräti kysymyksenalainen. Pikemminkin tulee tässä yhteydessä mieleen se useiden tutkijoiden esittämä sinänsä todennäköinen oletus, että ruotsalaiset säätyläishenkilöt ja heidän kirjuriinsa sovelsivat myös Suomessa tapahtuviin oikeustoimiin ja muihin oikeusasioihin ruotsalaista oikeutta kaavoineen — ainakin sikäli kuin kontakti paikallisen käräjärahvaan kanssa ei muodostanut tässä suhteessa mitään esteitä. Ei voidakaan sanoa, että Erik Axelinpoika Tott olisi usean vuoden Viipurin linnanpäälikkönä oltuaan muuttunut oikeudellisessa suhteessa karjalaiseksi, kuten Hemmer näyttää olettavan.

Useat Suomen karjalaisen heimon historiaan kohdistuneet tutkimukset — ennen muuta Voionmaan³² — osoittavat, miten karjalaisilla alueilla suomalainen tavanomaisoikeus säilytti vankan sijansa erittäin pitkälle uudelle ajalle. Tämä seikka antaa aihetta kysymykseen, eikö Karjalan tuomioistuinlaitosta ja oikeudellisten olojen kehitystä koskevista havainnoista voitaisi tehdä jotain päätelmiä myös *aikaisemmin muualla Suomessa* vallinneisiin oloihin nähden. Nämä päätelmät olisivat käsittääkseni varsin yksinkertaisia. Ruotsalaisten säätyläishenkilöiden kesken esiintyneistä oikeustoimista ja kirkon kirjaamista asiakirjoista ei voi tehdä päätelmiä suorasukaisesti muuhun kuin siihen nähden, että osallisina olleet henkilöt olivat omaksuneet ruotsalaiset oikeuskatsomukset. Tämä taas mahdollistaa olettamuksen, että he pyrkivät soveltamaan omia oikeuskäsityksiään myös kanssakäymisessään toisenlaisia oikeuskäsityksiä

³² Suomen karjalaisen heimon historia, Helsinki 1915, etenkin s. 282 ja 367 ss.

edustavan suomalaisväestön kanssa, jolloin ei suinkaan ole selvää, että linnanpäälliköiden, laamannien ja tuomarien kiistattomasta vallasta ja auktoriteetista huolimatta heidän oikeuskatsomuksensa olisivat pystyneet lyömään itsensä lävitse. Karjalan alueella todettava laamanni-instituution oikeudellinen sekavuus on hieman samanlaatuinen kuin 1300-luvun alku-puolella muussa Suomessa.

Päätelmä, jonka mukaan ruotsalaisen ja ruotsalaisilla oikeuskatsomuk-silla miehitetyn tuomioistuinlaitoksen syntyminen oli välttämätön edel-lytys ruotsalaisen oikeuden laajamittaiselle reseptiolle, on näin ollen var-sin perusteltu, varsinkin kun 1400-luvun lopulla olisi ollut jo käytössä valtakunnallisesti hyväksytty ruotsalainen lakikirja. Erityisen tärkeäksi osoittautuu näin ollen selvittää, missä määrin *tuomarinvaltaa* käyttivät eri instansseissa sellaiset henkilöt, joilla oli tietoa ja myös intressiä ryhtyä vaatimaan käräjärahvaalta alistumista *asetettujen ruotsalaisten lakien* säännöksiin. Ennen tähän kysymykseen paneutumista on meidän luotava katsaus niihin vähäisiin tietoihin, joita meillä on alimman instanssin tuo-miovallan käytöstä eri puolella Suomea. Sen jälkeen joudumme asetta-maan kysymyksen: mitä tiedämme oikeudellisista päätöksentekijöistä?

Paikallistuomarit — kotoisia vai vieraita?

Mitä alemmas tulemme tuomioistuinorganisaatiossa, sitä selvemmin tuomiot muuttuvat keskiajan oloissa kertakäyttöisiksi, joilla ei ole erityistä tarvetta tulla kirjaan pannuiksi. Riitti, kun tuomio annettiin, toimeen-pantiin ja ehkä jonkin aikaa muistettiinkin: sen jälkeen niin tuomarit kuin asianosaisetkin — ja ehkä päätösnormitkin — saivat unohtua, olihan konkreettinen oikeusriita selvitetty. Tuomioiden ennakkotapauksellinen kantavuus oli suhteellisen vähäinen. Niinpä keskiaikaista tuomarilaitos-tamme koskevat lähdetiedot ovatkin yleistettävissä säännöiksi vain kaikin mahdollisin varauksin.

Suomalais-kansallinen näkemys historiantutkimuksessamme on lähte-nyt yleensä siitä, että selvästi ruotsalaisperäisten oikeusinstituutioiden olemassaolosta kertovat vähäiset tiedot merkitsevät sitä, että nämä insti-tuutiot eivät olleet päässeet ainakaan mainittavassa määrin juurtumaan Suomeen. Taustalla tapaamme Yrjö-Koskisen jo esittämän käsityksen: ruotsalainen tuomioistuinlaitos juurtui Suomeen ylhäältä käsin, ruotsa-laista esivaltaa edustaneiden linnanpäälliköiden aluksi yksittäisistä toi-meksiannoista, vain vähittäin ulottuen *kansanomaisen ensimmäisen*

instanssin oikeudenhoitoon, joka siten pitkään säilyi suomalaisten ja suomalaista oikeuskäsitystä edustavien henkilöiden käsissä. Vastakkainen, ehkä »ruotsalaiseksi» nimitettävissä oleva, käsitys lähtee taas yleisesti ottaen siitä perusolettamuksesta, että jos jotakin henkilöä virallisissa asiakirjoissa kutsutaan tuomariksi, hänen tehtävänsä on pakostakin ollut ainakin jossain määrin virallinen ja perustunut *ruotsalaisalkuiseen valtiollisen vallan käyttöön*. Kun vielä sana tuomari on ruotsalaisperäinen, tuntuu luonnolliselta hakea suomalaisen oikeuselämän alimman instanssin juuria *ruotsalaisesta aluetuomarijärjestelmästä*. Tällöin tarjoutuu esikuviksi ennen muuta Upplannin laki, joka edellytti kärjäkunnassa kahta alimmassa instanssissa tuomiovaltaa käyttävää tuomaria. Tämän näkemyssovittaminen siihen käsitykseen, että Suomessa sovellettu ruotsalainen maakuntaoikeus oli lähinnä Helsinglandin oikeutta, tuottaa vaikeuksia ennen muuta siitä syystä, koska Helsinglandin lain mukaan alimman instanssin tuomiovaltaa käytti pitäjänkäräjillä laamanniksi nimitetty paikallistuomari.

Selitysperusteisen konstruoinnin vaikeudesta antaa hyvän osoituksen ensimmäisenä meillä asiaan laajemmin paneutuneen Väinö Voionmaan tutkimus. Hän selittää, että Suomen vanha tuomarilaitos tekee hyvin *kansanomaisen ja paikkakunnallisen vaikutuksen*. Toisaalta hän on pakotettu myöntämään, että useimmilla niistä tuomareista, joista tietoja on, on selvästi *ruotsalaiset nimet* ja heidän toimensa koskevat ruotsalaisia pitäjiä, suurin osa tuomariaiheisista paikannimistäkin on ruotsalaisten pitäjien piirissä. Tästä hän tekee päätelmän, että 1300-luvun tuomarilaitoksen varsinaisena pesäseutuna on ollut Lounais- ja Etelä-Suomen ruotsalainen asutusvyöhyke, ruotsalaisen oikeuden alue. Voionmaa katsoo, että lounaisen Suomen vanhat paikalliset tuomarit ovat olleet *pitäjäntuomareita*, mitä vahvistavat tiedot, joiden mukaan samoilla alueilla samoina aikoina on pidetty pitäjänkäräjiä. Pitäjä on ollut Suomen perustava, historiallinen oikeuspiiri ja pitäjänkäräjät kaikkien käräjien yhteinen muoto. Vain aliviitteessä Voionmaa viittaa siihen, että Lounais-Suomen tuomarilaitoksen alkujuuret voisi ehkä löytää myös Sveanmaan maakuntalakien *hundare*-tuomarilaitoksesta: Sveanmaan hundaressa oli tuomareita kaksi, ja Taivassalossa 1370-luvulla oli samanaikaisesti kaksi tuomaria.³³ Toisaalta Voionmaa katsoo, että keskiajan kuluessa tapahtui oikeushallinnol-

³³ FMU 832, vrt. ib. n:o 823 ja 883, ks. Voionmaa 1912 s. 231 ss. Pitäjää oikeudenkäytön perusyhteisönä pitää vielä Suvanto 1973 s. 351.

lisessa suhteessa kehitystä. Varhaisemmalla keskiajalla käräjät olivat vielä paikallisten tuomarien johtamia pitäjänkäräjiä vanhoissa *emäpitäjissä*, kun sen sijaan myöhemmin keskiajan käräjät pidettiin *valtion* muodostamissa *hallintopitäjissä*. Keskeinen kysymys on niinmuodoin se, ovatko vanhat pitäjänkäräjät suomalaiseen oikeudenhoitoon liittyvä institutio vai Ruotsista peräisin. Valitettavasti tähän kysymykseen ei säilyneiden lähteiden pohjalla voi antaa varmaa vastausta; mutta kun keskiajalla käräjiä usein (myöhääinkin) käydään erikseen *suomalaisen ja ruotsalaisen oikeuden alueilla*, ilman että tuomitsemassa olisi *eri tuomari*, vaikuttaisi siltä, että ei ole syytä liikaa korostaa alimman instanssin oikeudenhoidon sidonnaisuutta kansallisiin tekijöihin.

Jos lähdetietomme alimman asteen tuomareista olisivat varhaisia, olisi varsin luonnollista päätellä, että tällaiset tuomarit todella olivat kansanomaisia instituutioita. Nyt on kuitenkin niin, että sellaisia tuomareita mainitaan lähteissämme vain Maunu Eerikinpojan maanlain jälkeiseltä ajalta. Heitä ei esiinny samanaikaisesti esimerkiksi Bero/Björn-laamanin aikana. Vain tieto Turun maakuntakäräjiltä 1353 (FMU 629) viittaa jonkin varhaisen tuomarin asettamaan tuomioon. Syytettyä syytettiin siitä, että hän oli oikeudettomasti kantanut uhkasakkoja yhden markan verran tuomarin tuomiosta ja kolme markkaa jostakin toisesta tuomiosta. Voionmaa olettaa, että tässä on kysymys kaksiaasteisesta tuomiosta, jossa ensin kihlakunnantuomaria alempi paikallinen kansantuomari on pannut yhden markan uhkasakon tuomion rikkomisen varalta, mutta toinen korkeampi tuomari kolmen markan uhkasakon (myöhempi kihlakunnantuomari).³⁴ Koko tapaus on kumminkin siinä määrin epäselvä, että sen varaan ei laajempia päätelmiä voi rakentaa, varsinkaan kun ei tiedetä, millaisista tuomioista ja olosuhteista on ollut kysymys ja milloin tuomiot on ehkä langetettu. Oleellinen lähtökohta on siten se, että tuomareista esiintyy asiakirjatietoja vasta Maunu Eerikinpojan maanlain laatimisen jälkeen.

Lähdetilanne ei käsitykseni mukaan viittaa siihen, että maassa olisi ollut ikivanha kansallinen tuomarilaitos, josta vasta tämän ajankohdan jälkeen alkaa tihkua tietoja. Vaarallista onkin olettaa, että jo ennen 1300-luvun puoliväliä Suomessa on ollut alimman instanssin oikeudenhoitoa, koska vaikuttaa ilmeiseltä, että juuri noihin aikoihin, ehkä nimenomaan maanlain vaikutuksesta, alettiin *institutionalisoida vanhaa paikall-*

³⁴ Voionmaa 1912 s. 230 s.

lista oikeudenhoitoa ja liittää se valtiollisen vallan käyttöön. Tällöin kuitenkin lähtökohtana ei ole ollut — paikallisista olosuhteista johtuen — maanlain järjestelmä kärjäkuntineen ja kihlakunnantuomareineen, vaan tuomioistuinlaitos on ankkuroitu vanhaan kansalliseen *kirkkopitäjälaistokseen*, ainakin siellä, missä sellainen on ollut ennestään. Tässä suhteessa voimme tukeutua jo Voionmaan tekemiin havaintoihin, joskin hän antoi niille hieman erilaisen normatiivisen tulkinnan. Hänen käsityksensä mukaan Suomen lounaisosien tuomarilaitos perustui 1370-luvulle saakka hyvin *pieniin tuomiokuntiin*, jollaisina olivat traditionaalisesti yhteen kuuluneet alueet, pitäjät tai pitäjänyhdistykset. Tämän järjestelmän ohella esiintyi myös *maakunnallisia tuomiokuntia*, jolloin maakuntatuomareita esiintyi Hämeessä, Uudellamaalla, Satakunnassa ja Ahvenanmaallakin. Nämä maanlain aikaiset alituomarit langettivat tuomiopiirinsä suuruudesta riippumatta yleensä kolmen markan uhkasakkoja tuomion rikkojia vastaan, ellei tuomari poikkeuksellisesti (kuten Peder Ragvaldsson 13.9.1374 Hämeessä, FMU 830) tuominnut kuninkaantuomiota maan käskynhaltijan nimissä. Voionmaa selitti asian siten, että tuomarit edustivat vanhaa *kansallista* oikeuslaitosta, rintamailla pitäjänkäräjiin, kauempana sisämaassa muutoin vanhoihin paikallisiin olosuhteisiin perustuvaa.³⁵

Luultavaa tietenkin on, että alimman asteen oikeudenhoidon institutionalisoiminen on perustunut huomattavalta osalta *jo olemassaolleisiin alueellisiin järjestelmiin*. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että lähdetietomme kertoisivat näiden instituutioiden *jatkuvasta voimassaolosta*, vaan pikemmin sitä, että niille annettiin 1300-luvun puolivälissä tapahtuneen oikeudenhoidon uudistuksen yhteydessä *tietyin muutoksin virallinen luonne*. Puolestani olisin taipuvainen luonnehtimaan tilannetta siihen tapaan, että 1300-luvun alkupuoliskolla tapahtui kehitystä, jonka kuluessa *järjestyneen valtiollisen oikeudenhoidon tarve huomattavasti kasvoi*. Yksi Suomen laamanni, Bero/Björn ei kyennyt tätä tehtävää täyttämään Suomen alueen laajuuden vuoksi. Asiaa ei pystytty auttamaan myöskään panemalla Beron sijaisiksi hänen virkakautensa loppuaikoina vt. — tai va. — laamanneja kuten Jakob Andriasson ja Matthias Kogg. Maunu Eerikinpojan lain säätämisen jälkeen voitiin valtakunnallisiin esikuviin vedota, pyrittäessä »valtiollistamaan» alimman asteen paikallinen oikeudenkäyttö. Tällöin ei tietenkään olisi ollut viisasta eikä mahdollistakaan tyystin rikkoa välejä paikallisten oikeushallintoinstituutioiden kanssa. Mutta ne

³⁵ Voionmaa 1912 s. 233 ss, vrt. s. 237 ss.

saatettiin valtion valvontaan, minkä ilmenemismuotona on toisaalta myös valtion alituomareille antama auktoriteetti: alituomareita saattoi esiintyä kuninkaantuomioiden antajina, mutta näistä ajoista lähtien myös laamannen ja kuninkaantuomiovallan käyttäjien rinnalla tuomioita antamassa korostamassa heidän valtiollista asemaansa.

Suomen asutuksen harvuudesta ja oikeudenhoidon vakiintumattomuudesta johtui, että yhtenäistä kihlakunnantuomarijärjestelmää ei voitu kertaheitolla toimeenpanna maanlain säännösten mukaisesti. Yksin verotuksellisetkin syyt olivat esteenä yhdenmukaisen kihlakunnanjärjestelmän toteuttamiselle. Oja osuu täysin oikeaan huomauttaessaan, että verotukselliset olosuhteet olivat pohjana vielä vuoden 1405 vaiheilla, kun toteutettiin aluehallinnon uudistus, ja vasta tällöin siirryttiin kihlakunnantuomarijärjestelmään.³⁶ Vanhat tuomarinimitykset eivät siis ole käsitykseni mukaan mikään jäännös muinaissuomalaisista olosuhteista, vaan *keskushallinnon ja ruotsalaisen oikeuden vakiintumista osoittava seikka*, joka näkyy myös siinä, että jokseenkin kaikki lähteissä esiintyvät alituomarit ovat nimistään päätellen ruotsalaista syntyperää. Tämä seikka ei ole kuitenkaan esittämäni teorian kannalta keskeinen koetinkivi. Paitsi että asiakirjoissa on kenties *ruotsalaistettu* myös alkujaan suomenkielisiä nimiä, on mahdollista, että juuri suomenkielisten alituomarien toiminnasta jo kielellisistä syistä kirjurien muistiin panemat lähteet kertovat vähemmän kuin heidän ruotsinkielisten virkaveljiensä kohdalla on laita. Kansallista, kielellistä tai oikeudellista imperialismia ei voi keskiajan lähtökohdista käsin pitää ruotsalaisen keskusvallan lujittumisen todennäköisenä selityspäätteenä. Toinen asia on, että menestyksellinen toiminta jo alituomarinkin tehtävissä edellytti tuohon aikaan ilmeisesti hyvää ruotsin kielen taitoa: olihan alituomarin oltava yhteydessä laamanneihin, käskynhaltijoihin jne., jotka läheskään aina eivät tainneet suomen kieltä. Tällöin ymmärrettävästi ruotsin kielen taitoisilla oli etusija virkanimityksissä.

Periaatteessa ilmeisesti pitäisi tehdä ero niiden lähteiden välillä, jotka kertovat tuomarien toiminnasta kiinteistönkauppojen forskiaelamanneina, kaupanvahvistajain puhemiehinä, tai omistajina ja niiden lähteiden välillä, joissa tuomarit toimittivat varsinaista riitojen ratkaisemistehtävää. Tämä ero ei ole tosin aina relevantti, sillä kiinteistönkauppojen välittä-

³⁶ Oja 1955 s. 149, ym. Vrt. *Suvanto* 1973 s. 351, jonka mukaan kysymys oli vanhojen kirkkopitäjien traditioiden jatkamisesta.

minen oli juuri alituomarin keskeisiä tehtäviä — myös Ruotsin lain mukaan. Selvää kuitenkin on, että kiinteistönkauppojen yhteydessä tuomarin nimitystä koskevalla tiedolla, varsinkin jos kysymyksessä ei ole nimenomaan forskiaelaman, on vähemmän todistusvoimaa kuin sellaisilla tiedoilla, jotka kohdistuvat varsinaiseen tuomiovallan käyttöön.

Turun seudulla esiintyy 1363 sinetti todistajan asemassa »Vilckin domare», joka jää pelkäksi saksalaisperäiseksi nimeksi (SvB s. 118). 1374 Ötin tuomari on forskiaelamanina kiinteistönkaupassa Taivassalossa (FMU 832). Huomiota kiinnittää, että forskiaelamanina esiintyy Taivassalossa 29. 6. samana vuonna Gudmar Gudmarsson (FMU 823), joka Gudmar tuomarin nimellä esiintyy kuusi vuotta myöhemmin todistajana eräässä asiakirjassa (FMU 883). Toisin kuin Voionmaa olettaa, ei ole selvää, että tuomari Ötin ja tuomari Gudmar olisivat olleet *samaan aikaan* Taivassalossa toimissa. Kun Ötin mainitaan tuomariksi ja forskiaelamaniksi 5. 11. 1374 Taivassalossa, on Gudmar Gudmarsson tavallinen todistaja, eikä asiakirja, toisin kuin Voionmaa väittää, *koske* Ötin tuomaria.³⁷

Vuonna 1375—1376 tavataan Mynämäellä ja Maskussa Andris-niminen tuomari kiinteistönkaupoissa (SvB n:o 232). Holmvid-niminen tuomari esiintyy Piikkiön käräjillä 1377—1380 kolme eri kertaa. (FMU 853, 868, 890, viimeksi ostajana »laamanni» Kettil Olafsson.) Hän on sekä forskiaelamanina että todistajana. 1379 Åke Sack on tuomarina pitäjänkäräjillä Kemiössä toimien kiinteistönkaupan forskiaelamanina. Mutta ei voi Voionmaan tapaan päätellä, että *jokaisen* keskiaikaisen asiakirjan proloqutor olisi ollut todella tuomari. 1350 Vehmaalla esiintyy proloqutor Nicolaus Kulmakallio (?: Kumakallia) — ilman että hän olisi ilmeisesti ollut mikään varsinainen tuomari (SvB 133). Laki ei nimittäin edellyttänyt, että proloqutor aina olisi ollut tuomari, eikä näin aina ollutkaan.

Voionmaa³⁸ on todennut, että edellä mainitut tuomarit eivät ole kuuluneet maan mahtavimpiin: useimpien nimi on ilmoitettu vaatimattomasti vain ristimä- ja virkanimellä. Ötin tuomarilla ja Gudmar-tuomarilla ei ollut edes omaa sinettiä, mistä päättäen he ovat olleet talonpoikaisia miehiä. Lisäksi Voionmaa viittaa varsin runsaasti esiintyviin tuomaripohjaisiin suku- ja paikannimiin, jotka kaikki esiintyvät *talonpoikaiskylä*ien eivätkä niinkään ylimyskartanoiden yhteydessä. Tästä tehtävä päätelmä,

³⁷ Voionmaa 1912 s. 231.

³⁸ Voionmaa 1912 s. 233.

jonka mukaan tuomarilaitos olisi alkuperäisesti kansanomainen ja talonpoikainen, on jossain määrin kyseenalainen, sillä mikään ei tietenkään estänyt keskusvaltaa käyttämästä paikallisissa tuomarintehtävissä jonkin verran muun väestön yläpuolelle kohoavia, mutta silti vielä talonpoikaisia eikä rälssiasemaan nousseita henkilöitä.

Rintamailla näyttää tuomarin toimialue olleen pitävä. Oli luonnollista, että mitään tarkkaa eroa ei voitu tehdä pitäjän ja kirkonkäräjien, oikeudellisten, hallinnollisten ja kirkollisten asioiden kesken, koskapa kerran niitä lienee käsitelty samassa yhteydessä. Kokouspaikkana oli kirkon tai pitäjätupa, sijoitettuna kirkon välittömään läheisyyteen, mikä olikin sangen luonnollinen ratkaisu. Toisaalta on syytä suhtautua varsin varauksellisesti ajatukseen siitä, että kirkkopitäjän käyttö oikeuspitäjänä oli yleisesti ja kaikkia tapauksia varten lukkoonlyöty sääntö Etelä-Suomessa; maakuntatuomareitahan esiintyy Hämeessä. Kiinteistönkauppoja, joihin päätelmät joudutaan huomattavalta osin perustamaan, voitiin nimittäin lain mukaan suorittaa pätevästi paitsi käräjillä myös kirkolla (mikä lienee tarkoittanut kirkolla pidettyä kansankokousta, jossa myös yleensä pappi, luku- ja kirjoitustaitoinen henkilö, oli läsnä). Kiinteistönkauppojen käsitelystä kirkonkokouksiksi nimitetyissä tilaisuuksissa ei siten voi tehdä päätelmää, että välttämättä olisi tarvinnut olla hallinnollinen yhteys kirkkopitäjän ja oikeuspitäjän välillä. Kuten Oja on osoittanut, 1405 jälkeen tapahtuu hallintopitäjäjärjestelmässä huomattavia muutoksia, ja samoihin aikoihin Suomessa toteutetaan kihlakunnantuomarijärjestelmä.³⁹ Se, että järjestelmää ei Suomessa toteuteta aikaisemmin, liittyy — koko maan epävakaiden poliittisten olojen ohella — epäilemättä siihen, että olot maassa olivat eri seuduilla niin erilaisia, että yhtenäiseen järjestelmään ei käynyt aikaisemmin siirtyminen; sitäpaitsi varsinaisen kihlakunnantuomarin ylläpitäminen olisi vaatinut ehkä suurempia taloudellisia uhrauksia kuin mihin monilla köyhillä seuduilla olisi ollut varaa. Niinpä tyydyttiin ilmeisesti lähinnä paikalliseen, niin sanoaksemme luottamusmiespohjaiseen tuomarijärjestelmään.

Hämeessä tavataan 1300-luvun loppupuolella useita maakuntatuomareita. Voionmaa⁴⁰ lähestyy asiaa rinnastamalla nämä Ahvenanmaalla, Lounais-Suomen suomalaisella ja ruotsalaisella alueella sekä Uudellamaalla tavattaviin laamanneihin. Varhaisimmat tietomme ovat vuodelta

³⁹ Oja 1955 s. 140 ss. Vrt. Blomstedt KHL VII p. 253; LM 1969 s. 154.

⁴⁰ Voionmaa 1912 s. 237 ss.

1374 (FMU 830), jolloin Paeder Raghvaldsson, nimestään päätellen siis ruotsalainen mies, antaa Lammilla kuninkaantuomion Bo Joninpoika Gripin nimissä. Kuitenkin häntä kutsutaan nimityksellä »domare jnnan Tavistelande». Hämeen tuomariksi kutsutaan erinäisissä lähteissä Klaus Djäkn -nimistä miestä, joka esiintyy 1383 Hämeenlinnassa, 1390 Tenholassa ja Saarioisissa. 21. 10. Tenholassa Klaus Djäkn asettaa kolmen marcan uhkasakon tuomionsa vakuudeksi, ts. esiintyy alituomarin tapaan. Mitä ilmeisimmin Klaus Djäkn on juuri se sama Clafus tuomari, joka mainitaan 27. 1. 1384 Mäskälässä antamassa rajariidassa ratkaisua yhdessä Hämeen laamanninoikeudet läänityksenä saaneen Bo Jonsson Gripin alilaamanniksi kutsutun Olaf Peterssonin kanssa.

Hämeessä on ollut siis maakunnallinen alituomarilaitos. Onko sellainen ollut käytössä jossain muualla Suomessa, on erittäin kyseenalaista. Pari siihen suuntaan viittaavaa lähdetietoa löytyy: kiinteistökaupan yhteydessä Säkylässä 29. 9. 1392 Hinza Andersson -niminen mies kutsuu itseään »Satakunnan tuomariksi» ja 31. 3. 1395 esiintyy Tenholassa Niclis Ingesson -niminen mies, joka käyttää titteliä läntisen Uudenmaan tuomari.

Voionmaa ajoittaa maakuntatuomarijärjestelmän syntymän vanhempaan keskiaikaan.⁴¹ Hän toteaa, että nimestään päätellen maakunnantuomarit ovat olleet kotimaisia paikkakunnallisia rälssimiehiä, joita tavataan Ahvenanmaan maantuomareina ja suomalaisen ja ruotsalaisen oikeuden laamanneina: hän olettaa, että nämä kaikki virat ovat juureltaan olleet samanlaisia paikallisia laitoksia. Maakunnantuomarijärjestelmä syrjäytyi 1400-luvun alkupuolella kihlakunnantuomarin tieltä. Tällöin on huomattava, kuten Voionmaa on oikein huomauttanut, että kihlakunnantuomari ei ollut ainoastaan oikeudellinen virkamies, vaan hänelle kuului erilaisia hallinnollisia tehtäviä, mm. teitten ja siltojen valvonta, kihlakunnan yhteisomaisuuden hoito ja osallistuminen verollepanoon.

Voionmaan tutkimustulokset otti 1928 kriittisesti arvioitavikseen *Erkki K. Osmonsalo*,⁴² joka kohta alkuun varoitti selvittelemästä suomalaisten tuomioistuinten luonnetta virolaisista tuomioistuimista saatavien tietojen, yleisten sosiologisten seikkojen ja tiettyjen lainasanojen nojalla. Mitään suomalaisen yhteiskunnan *käräjälaitoksen normaalikuvaa ei* Osmonsalo voinut lähtökohdaksi tunnustaa. Hän viittaa tanskalaiseen alioikeusjärjestelmään, jolla hänen käsityksensä mukaan oli johdossaan vain enem-

⁴¹ Voionmaa 1912 s. 237 ss.

⁴² Hämeen keskiaikainen tuomarilaitos, Juhlajulkaisu valtioneuvos J. R. Danielsson Kalmarin täyttäessä 75 vuotta. Hämeen heimoliiton julkaisuja 2, s. 78 ss.

män tai vähemmän epämääräinen joukko vanhimpia, vastakohtana ruotsalaiselle systeemille, jossa oli kihlakunnantuomari tai tuomari sekä maakuntakärjälaitoksen oikeuselämää johtaneena keskipisteenä laamanni. Osmonsalo kehottaa erittäin suureen varovaisuuteen, »kun eräissä keskiaikaisissa tuomioistuimissa tai niiden etunenässä olevissa toimimiehissä tahdotaan nähdä viimeisiä jätteitä voimassaolleesta suomalaisesta kärjälaitoksesta. Ne suomalaisen kärjälaitoksen johtomiehiksi esitetyt toimimiehet, suntiot, kupiaat ym., eivät ole voineet saada vähäisintäkään vakuuttavuuden leimaa erikoisina suomalaisten kärjään johdossa olevina henkilöinä.»⁴³ Hän korostaa, että skandinaavisen esikuvan mukaisen ylimmän johtajan puuttuminen ei kuitenkaan osoita suomalaisen kärjälaitoksen olleen missään suhteessa *alemmalla kehitystasolla* kuin siellä, missä kärjien henkilöllinen keskus oli olemassa. Hänen näkemyksensä mukaan suomalainen vanha kärjälaitos muistutti lähinnä tanskalaista kärjälaitosta. Osmonsalo suhtautuu kriittisesti Yrjö-Koskisen käsitykseen, jonka mukaan laamannit taikka paikalliset tuomarit olisivat olleet linnanherroista riippuvia. Tosin Pietari Ragvaldinpoika 13. 9. 1374 (FMU 830) tuomitsee Bo Joninpojan puolesta kuninkaantuomion. Myös eräässä noin 1381 (1. 2.?) laaditussa asiakirjassa FMU 1125, jossa Bo Joninpoika Grip itse esiintyy Hämeen laamannina, hän viittaa istuneensa kärjiä Mäskälän ja Janakkalan pitäjissä, jollin niillä oli läsnä myös Hans Olofsson, »tuomari samassa paikassa» (Jag Bo Johansson, lagman i Tavastland — när iag ting höllt i Mäskälä och Janakkala sochn närwarande hederlig man Hans Olufson, dommare der sammestädes»). Mielestäni aivan oikein Osmonsalo päätelee, että kysymys ei ole Mäskälän tai Janakkalan pitäjäntuomarista, vaan Hämeen tuomarista, sillä »der sammestädes» viittaa Hämeen laamannikuntaan.⁴⁴ Hän katsoo kuitenkin, että Hans Olofsson ei ollut mikään Bo Joninpojan apulainen: laamanninoikeutta istuvien viranomaisten asema oli riippuvainen laamanninviran haltijasta, siis Bo Joninpojasta, jolle Hämeen laamanninoikeuden tuomiovallan käyttö oli läänitetty. Osmonsalon mielestä näihin läänitysoikeuksiin eivät kuuluneet alioikeuden tuomiovallan nojalla kertyneet *tulot*: yhdenkään maakuntatuomarin virkanimessä ei ollut tähän viittaavaa määrettä, »vaan nämä tuomarit ovat täysin riippumattomia juuri tuomarinominaisuudessaan sekä Bo Joninpojasta että myöskin Hämeenlinnan linnanvoudista.»⁴⁵

⁴³ Osmonsalo 1928 s. 83.

⁴⁴ Osmonsalo 1928 s. 85 ss.

⁴⁵ Osmonsalo 1928 s. 87.

Osmonsalo pitää tätä tuomarilaitoksen olemukseen kuuluvana keskeisenä seikkana. Hänen mielestään 1374 Bo Joninpojan viransijaisena esiintyvä Pæder Raghvaldsson on riippumaton viranomainen, joskin esiintyy valta-herra-laamanni, Bo Joninpoika Gripin viransijaisena. Tämän päätelmän hän tekee siitä, että Pæder Raghvaldsson käyttää itsenäistä virkanimitystä »tuomari Hämeessä». Osmonsalo tulkitsee tilanteen samaksi myös Satakunnassa mainittuun tuomariin Hinza Andersson, nähden vuodelta 1392 (SvB n:o 274) ja esittää, että kun Itä-Uudenmaan tuomari oli selvästi riippuvuussuhteessa Viipurinlinnan linnanpäällikköön nähden, Länsi-Uudenmaan tuomarit olivat samalla tavalla riippumattomia kuin Hämeessäkin.

Mistä hämäläisen maakuntatuomarijärjestelmän alkuperä sitten on löydettävissä? Osmonsalon mielestä juuria ei voi hakea maakuntakäräjistä, joita jo 1300-luvun alkupuolelta mainitaan Hämeessäkin. Vaikka tuomarin tuomiopiirinä oli koko maakunta, se oli silti jakaantunut useaan käräjäkuntaan, jotka alueellisesti vastasivat myöhemmin kihlakunnan-oikeuksien perustamisen jälkeen esiintyviä käräjäkuntia (hallintopitäjiä), mutta *koko tuomiokunnalle yhteisiä* ruotsalaisten maakuntalakien mukaisia käräjiä ei ollut olemassa. Osmonsalo ⁴⁶ kirjoittaa: »Siihen katsoen, että tällainen samanlainen tuomarilaitos on levinnyt niinkin laajalle alueelle, että se esiintyy huomattavan yhdenaikaisesti ja on järjestelyltään kaikkialla esiintymisalueellaan samoin suunniteltu, täytyy sitä pitää selvän ja järjestelmällisen tahdon aikaansaamana.» Osmonsalo päättyy viittaamaan ruotsalaisista alioikeuksista saatuihin esikuviin. Svean oikeuden hundaret, jotka olivat samalla sekä tuomiokuntia että käräjäkuntia kaksine domare-tuomareineen, olivat vain pääsääntöjä, joista oli poikkeuksia varsinkin syrjäseuduilla. 1300-luvun puolivälin jälkeen maanlain mukainen kihlakunnantuomarilaitos oli vähitellen syrjäyttämässä »alkuperäisen kansanomaisen laitoksen», ja tuomari muuttui hundaressa jonkinlaiseksi kihlakunnantuomarin apulaiseksi, koska hänen poissaollessaan hoiti tuomarin-tehtäviä. Näihin *hundare*-tuomareihin ei Hämeen tai muitten maakuntien tuomareita voida verrata, sillä heidän yläpuolellaan ei ollut kihlakunnan-tuomareita, ja »toisekseen tekee meikäläinen tuomarilaitos täysin elinvoimaisen vaikutuksen, toimien aivan samalla tavalla kuin sen jälkeen kihlakunnanoikeus».⁴⁷ Esikuvia on sen sijaan saatavissa Osmonsalon mielestä Ruotsin syrjäseudulta, jossa tuomarit hoitivat virkaa matkustelemalla

⁴⁶ Osmonsalo 1928 s. 89 ja ss.

⁴⁷ Osmonsalo 1928 s. 90.

ympäri tuomiokuntaa, jossa tuli olemaan useampia kärjäkuntia. Tällöin ei tarvinnut ottaa huomioon maakuntalakien säännöksiä hundaren oikeasta kärjäpaikasta, koska uudisasutusalueella ei ollut erityisiä oikeita kärjäpaikkoja. Hämäläinen maakuntatuomarijärjestelmä näyttäytyy siis hundarelaitoksen vapaana sovellutuksena.

Osmonsalo on epäilemättä oikeassa korostaessaan, että hämäläinen maakuntatuomarilaitos on oikeudellinen *innovaatio* eikä vanhaan suomalaiseen perinteeseen nojaava. Hänen rinnastuksensa ruotsalaisiin oloihin vaikuttavat mielestäni niinkään perustelluilta, joskin paralleelien ja vaikutusyhteyksien osoittaminen ovat kaksi eri asiaa. Esim. tanskalaisen tuomioistuinlaitoksen vaikutuksista Osmonsalo ei — rinnastuksesta huolimatta — itse sano sanaakaan.

Osmonsalo⁴⁸ ajoittaa Hämeen maakuntatuomarilaitoksen synnyn ennen Bo Joninpoika Gripin läänityskautta: »... sillä tämä mies ei koskaan jättänyt käyttämättä tilaisuutta soveliaaseen tulojen lisäämiseen, jota alioikeuden haltuun saaminen olisi hänelle tiennyt, ja sen säilyminen koskemattomana edellyttää, että sillä oli ollut jo jommoinenkin aika päästäkseen vakaantumaan ja saadakseen tarpeeksi vastustuskykyä.» Niinpä Osmonsalo yhtyy Voionmaan mielipiteeseen, jonka mukaan Hämeen maakuntatuomarilaitos kuuluu vanhempaan keskiaikaan, mutta poikkeaa tästä siinä suhteessa, että kysymys ei ole hämäläisten vanhasta kansallisesta kärjälaitoksesta, vaan vieraasta alioikeustyyppistä. Hän korostaa, että hallintopitäjien esiintyminen kärjäkuntina 1370-luvun lopulla ei sinänsä ole välttämättä alkuperäinen piirre: ennen hallintopitäjien järjestelyä maan lounaisosissakin seurakunnat olivat myös kärjäkuntia. Kiertävä menetelmä istuttaessa kärjiä saattoi tulla toimeen kirkkopitäjäjaotuksen pohjalla. Myöskään vuotta 1362, jolloin Suomen laamanni sai oikeuden ottaa osaa kuninkaanvaaliin, ei voi tässä yhteydessä pitää erityisen merkityksellisenä: tätä ennenkin oli laamannioikeus Suomessa toiminnassa. Virallisen paikallistuomarijärjestelmän syntyyn ei ratkaisevasti voinut vaikuttaa kansan tuomioistuinten tarve, sillä kansanomaisen kärjälaitos oli tavanomaisioikeuden varassa pystynyt täyttämään jokapäiväisen elämän vaatimuksen. Osmonsalo viittaa *katolisen kirkon intresseihin*: kuten Ruotsissakin se joutui käymään Suomessa ankaraa kamppailua pyrkiesään saamaan yhteiskunnan tunnustuksen sille erilaisten oikeustoimien

⁴⁸ Osmonsalo 1928 s. 94. Samoin: *Suvanto* 1973 s. 354, joka liittyy tähän maanlain voimaantulon.

kautta annetun *maaomaisuuden* omistusoikeuteen siten, että voimakas sukulaitos ei pääsisi loukkaamaan kirkon intressejä.⁴⁹

Toinen seikka on se, että Hämeessä 1300-luvun alussa sovellettiin maakuntalakeja, myös Helsinglandin lakia, ja tämä edellytti skandinaavisten olojen vakiintumista oikeudenkäytön alalla oikeuselämässä niin, että voidaan katsoa ainakin edellytysten olevan olemassa varsinaisten alioikeuksien järjestämiselle jo tuona aikana. Eräät riidat vaativat maakuntalakien mukaan nimenomaan alioikeuksien toimintaa (tosin Osmonsalo huomauttaa, että keskiajalla instanssijärjestys ei Suomessa vielä päässyt vakiintumaan). Osmonsalo liittääkin siten alioikeuksien järjestämisen Hämeen läänitysmiesten toimintaan todeten, että mitään todisteita ei tosin ole, mutta läänitysmiesten yleinen toiminta maakunnassa antaa aihetta olettaa heidän osallistuneen myös alioikeuksien järjestelyyn. Alioikeusjärjestelmässä havaitaan nimittäin yli maakunnan ulottuva johdonmukainen menettelymuoto, joka edellyttää maakunnallisten keskushallinnon suorittamaa kertakaikkista järjestelyä.⁵⁰

Osmonsalon päätelmät tuomioistuineläytöksen keskusvaltaisesta järjestelystä ovat nähdäkseni — kirkon intressien liioittelua lukuunottamatta — oikeutettuja. Ajoitus on kuitenkin ongelmallisempi seikka: Hämeessä ei 1300-luvun alkupuoliskolla ole jälkiä sen enempää paikallisista tuomareista kuin ruotsalaisen oikeuden soveltamisestakaan, lukuunottamatta käräjien kiinteistökauppojen kaavoja. Näyttäisi siis luonnollisemmalta kuitenkin kytkeä myös Hämeen järjestelyt maanlain syntyyn ja sen ilmentämään oikeudellisen keskushallinnon lujittamisen tarpeeseen. Valan luonnotonta ei olisi selittää Hämeen järjestelmän alkuunpanijaksi Bo Jonsson Gripiä, sillä hänen ahneudestaan ei voi tehdä päätelmää, että hän olisi sallinut riippumattomien alioikeuksien olemassaolon vain, jos ne olivat riittävän vakiintuneet jo ennen hänen tuloaan Suomen valtiaaksi ja Hämeen laamanniksi. Sitäpaitsi ensimmäiset tiedot Hämeen tuomareista alkavat juuri Bo Jonsson Gripin aikana. Toisaalta emme tiedä, että Hämeen tuomarit olisivat todella olleet riippumattomia maan käskynhaltijasta, paikallisesta laamannista sekä linnanpäälliköistä. Ensimmäinen »Hämeen tuomari» esiintyy näet erittäin selvästi juuri Bo Joninpojan toimeksiannosta. Onkin siten täysin ajateltavissa, että Hämeen maakuntatuomarilaitos olisi saanut alkunsa siitä, että Bo Joninpoika ensiksi pani

⁴⁹ Osmonsalo 1928 s. 92 s.

⁵⁰ Osmonsalo 1928 s. 93 s.

sijaisia antamaan kuninkaantuomioita puolestaan, mutta kun maakunnallisten käräjien järjestäminen osoittautui epäkäytännölliseksi, kunkaan-tuomioita antamaan pantu laamannin sijainen korvattiin alituomarilla, eikä mikään seikka puhu sitä vastaan, etteikö alituomarin tuomitsemista sakoista olisi vähintään kohtuullinen osuus langennut mahtavalle käskynhaltijallekin.

Karjalan tuomarilaitoksesta ei meillä ole sanottavia tietoja. Se, mitä lähdetietojen puuttumisesta on pääteltävissä, on erittäin ongelmallinen kysymys. Tiedämme ainoastaan, että 1422 esiintyy Juvan kappelin luona Paeder Udraynen eli Pietari Utriainen niminen ilmeisen suomalainen tuomariksi kutsuttu henkilö (SvB n:o 506). Ennen tämän lähteen analyysiin siirtymistä on tarpeen tarkastella, mitä Karjalan tuomarilaitoksesta on oletettu. Voionmaa⁵¹ katsoo tuon maininnan varmentavan kansanomaisen oikeuslaitoksen keskiajan Savossa, mutta se ei sano mitään savolaisen oikeuslaitoksen laadusta. Yleisesti Voionmaa olettaa, että sakkotulot ovat keskiajalla olleet niin tärkeitä tulolähteitä kruunulle, että sakkojen tuomitsemisesta ja perimisestä on karjalaisillakin alueilla pidetty huolta valloituksen ensiajoista lähtien, mitä oikeudenhoidon puolta eivät alkukantaiset perhe- ja heimokuntaiset laitokset voineet täyttää. Kun lännessä paikalliset oikeuslaitokset paikallisine virkamiehineen pystyivät käyttämään kruununkin oikeutta, oikeuslaitos Hämeessä, Karjalassa ja Savossa sai keskusvaltaisemman luonteen kuin Lounais-Suomessa. »Idempänä paikallinen oikeuselämä pysyi heimokuntaisissa kätköissään ja voudin täytyi alivoutiensa avulla itse pitää huolta kaikesta valtion oikeustoimesta ja hallinnosta.»⁵² Kihlakunnantuomareita esiintyy Karjalassa ja Savossa myöhään, ja he ovat Voionmaan mukaan muukalaisia vieraan rahvaan keskuudessa. Myöhäiskeskiaikana käräjälaitoksen yksityiskohdissa oli eroja lounaisten ja itäisten alueiden käräjien välillä. Yleispiirteenä olivat koko maassa jokavuotiset laamanninkäräjät, jotka pidettiin talvella; niitä täydensivät kesäkäräjät, jonka lisäksi kihlakunnantuomarien johdolla pidettiin paikallisia käräjiä parit vuodessa. Lounais-Suomessa kuitenkin linnanvoudin ja laamannin johtamat talvi- ja kesäkäräjät olivat keskus-käräjiä, joihin liittyy tärkeiden veronkantoasioiden käsittely. Muut vuoden käräjistä olivat paikallisen kihlakunnantuomarin johtamia, ja niillä esiintyy lähinnä oikeusasioita. Hämäläisillä ja karjalaisilla alueilla ei

⁵¹ Voionmaa 1912 s. 244 ss.

⁵² Voionmaa 1912 s. 245.

käräjälaitoksen perustana ollut vanhempia paikallisia ruotsalaisperäisiä oikeustapoja, vaan kaikki veronkantotilaisuudet olivat käräjiä ja kaikki käräjät myös veronkantotilaisuuksia. Karjalan käräjiä pidettiin alusta alkaen verottajan muodostamissa veropitäjissä ja niiden neljänneksissä. Voionmaan loppupäätelmä ansaitsee tulla siteeratuksi tässäkin yhteydessä: »Sillä tavoin saattoivat suomalaisten alueitten heimokuntaiset olot oikeuselämän alalla edelleenkin jatkua Ruotsin lain ja oikeuden valitessakin.»⁵³

Hemmerin ⁵⁴ käsitys on — hieman yllättävää kyllä, lähteisiin nähden —, että Juvalla 1442 tavattava Paeder (Udraynen) Utriaiainen ilmentäisi *ruotsalaisen* tuomioistuinlaitoksen omaksumista Suomessa. Hänen yleinen käsityksensä on, että Voionmaan käsitys pitäjäntuomarien kansanomaisesta alkuperästä ei ole oikea: pitäjäntuomarit ovat harjoittaneet tuomiovaltaa samalla tavalla kuin ruotsalaiset alituomarit ja olleet siten kihlakunnantuomarien edeltäjiä. Tässä yhteydessä Hemmer viittaa tunnettuihin seikkoihin, järjestelmän leviämiseen maahan lännestä käsin, tuomarin virkanimen ruotsalaiseen alkuperään ja esiintymiseen myös Ahvenanmaalla »maatuomarina» sekä siihen, että Svean lakien mukaan alituomarin virkanimikkeenä oli juuri tuomari toisin kuin Götalakien mukainen »kihlakunnantuomari». Hemmerin mielestä on epätodennäköistä, että »vid Jockas kapell» olisi niinkin myöhään kuin 1442 esiintynyt *keskusvallasta riippumaton kansallinen tuomari*.⁵⁵ Hemmer viittaa tässä yhteydessä Voionmaan käsitystä vastaan myös Hämeessä toimineen tuomari Hans Olofssonin esiintymiseen laamannin, Bo Joninpoika Gripin kanssa käräjillä, mikä oli tavallinen menettely alituomareiden kohdalla koko maassa. Virallisessa asiakirjassa, saati laamannin antamassa, tuskin olisi kutsuttu kansanomaista tuomaria tuomariksi tai edes mainittu häntä laamannin rinnalla.

Voionmaan käsityksenä siis on, että Pietari Utriaiainen olisi ollut kansanomainen tuomari, mutta hänen tehtävänsä olisivat olleet periaatteessa *samankaltaiset* kuin Etelä- ja Lounais-Suomessa esiintyneiden valtiollisten alituomareiden. Hemmer rinnastaa Utriaisien myös näihin, mutta olettaa kysymyksessä olleen *valtiollisen virkamiehen*, joka sitäpaitsi ei ollut lajissaan ainutlaatuinen (toisaalta Hemmer heittää ohimennen esiin kriittisen huomautuksen, mahtoivatko Voionmaan mainitsemisessa asiakir-

⁵³ Voionmaa 1912 s. 246.

⁵⁴ Hemmer, JFT 1942 s. 444 (ss).

⁵⁵ Hemmer, JFT 1942 s. 448.

joissa esiintyvät tuomari-nimikkeet olla itse asiassa muuta kuin *nimi-määreitä*).⁵⁶

Mikä mahtoi sitten olla Juvan kappelin luona esiintynyt Paeder Udraynen? Varmaankaan hän ei ollut pelkästään nimituomari Suomessa näihin 1980-luvun aikoihin pop-laulajana mainetta saaneen »tuomari Nurmion» tapaan. Sillä hänet mainitaan *ensimmäisenä Juvan asukkaiden joukossa* sopimuksessa, jonka piispa Maunu Särkilahti ja Juvan asukkaat tekevät paikallisen papinviran täyttämistä koskevassa asiassa. Hänet mainitaan ennen Ivan Partaista ja Andres Auvinen nimistä nimismiestä ja muita pitäjän asukkaita, joita asiakirjan mukaan pitäisi olla 12, mutta joista mainitaan ainoastaan Poual Andersson, Paual Kyskins, Anti Thoywanen, Laurens Hwiwarinen, Hannus Vskinen ja Juan Pitkäynen. Hemmer⁵⁷ katsoo oikein, että kolmella ensiksi mainitulla henkilöllä on jonkinlainen virallinen asema Juvan kappelin luona. Hemmer huomauttaa aivan oikein Voionmaata vastaan, että vaikka asiakirjassa viitataan toimituksen tapahtumiseen Juvan kappelin *luona*, ei Pietari Utriaista mainita *Juvan kappelin tuomariksi*. Silti Hemmer olettaa, että tämän toimipiiri käsitti juuri sanotun kappelin alueen. Mielestäni kaikki päätelmät, jotka rakentuvat yhdestä pääskystä kesään, suomalaisesta juvalaisesta kansantuomarista kansanomaiseen tuomioistuinlaitokseen tai hänen tuomariksi kutsumisestaan ruotsalaisen tuomioistuinlaitoksen omaksumisen suuntaan ovat enemmän tai vähemmän kyseenalaisia. Niin ongelmallisia kuin päätelmät *e silentio* sinänsä lienevätkin varsinkin keskiaikaisten lähteiden säilymistä ajatellen, ansaitsee huomiota se, että emme todellakaan tiedä mitään virallisen alituomioistuimen juurtumisesta Karjalan alueelle tarkasteltavana ajankohtana. Tämä *ei ehkä* ole pelkästään sattuma. Olisin taipuvainen olettamaan, että vakiintunutta alituomari-instituutiota ei vielä tuohon aikaan Karjalassa todellakaan ollut.

Siitä Hemmerin mainitsemasta seikasta, että ruotsalaisen oikeuden keskeinen periaate, kuninkaallinen tuomiovalta, oli paljon sitä ennen saatettu voimaan Karjalassa,⁵⁸ ei nähdäkseni voi tehdä laisinkaan sitä päätelmää, että sitä olisi myös seurannut ruotsalaistyyppisen alioikeusjärjestelmän omaksuminen. Karjalan suomalaisväestön keskuudessa ruotsalaistyyppisen kärjälaitoksen toimeenpano olisi ilmeisesti tuottanut niin suu-

⁵⁶ Hemmer, JFT 1942 s. 446 av. 1; vrt. Voionmaan käsitykseen teoksessa Suomen kulttuurihistoria I, Jyväskylä 1933 s. 429 s.

⁵⁷ Hemmer, JFT 1942 s. 446.

⁵⁸ Ks. myös Hemmer, JFT 1941 s. 239 ss.

ria vaikeuksia, että varsin myöhäiseen aikaan asti pidättäydyttiin sellaisen toimeenpanosta, ja annettiin pikemmin kansan hoitaa itse omat keskinäiset oikeusriitansa. Kruunun osuus sakkorahoista ei ollut varmaankaan sellainen ensisijainen seikka, joka olisi *pakottanut* ryhtymään ristiriitoja herättäviin järjestelytoimenpiteisiin. (Verot voitiin kantaa käräjittäkin.) Valtiollisen alituomarijärjestelmän omaksumista ei lähteiden vaikenemiseen viitaten voinut tietenkään sulkea täydellisesti pois. Lähteiden säilyminen on nimittäin tältä osin ilmeisen epätasaista. Jos Länsi-Suomessa on jo lähtökohtaisesti syytä olettaa, että suhteellisesti suurempi osa säilyneistä oikeustoimituksista kertovista asiakirjoista perustuu alkujaan *ruotsinkieliseen* oikeudenkäyttöön (ovathan kaikki lähteet ruotsin- tai latinankielisiä, mikä panee ajattelemaan, että suomen kielellä tapahtuneista toimituksista ei vaivauduttu *suhteellisesti* yhtä usein tekemään *käännöksiä*), voidaan Karjalan olojen osalta kiinnittää huomiota toiseen seikkaan.

Saamme kiittää keskiaikaisten lähteiden säilymisestä varsin suurelta osin katolista kirkkoa, jolla oli intressiä säilyttää tavalla tai toisella kirkon oikeuksiin, ennen muuta sen kiinteistöjen saantoon, liittyviä asiakirjoja. Epäilemätöntä on, että kirkon *intressi* hiippakuntakaupungin läheisyydessä sijaitseviin kiinteistöihin oli aivan toista luokkaa kuin se, joka saattoi kohdistua oloiltaan epävarmassa syrjäisessä Karjalassa sijaitseviin maa-alueisiin. Tietojen puute karjalaisista oikeusoloista saattaa siten olla myös tietyin tavoin optisen harhan laatuinen. Tavallaan luonnolliselta tuntuisi olettaa, että ihmiset Karjalassa olivat yhtä riitaisia ja rikollisia kuin muuallakin Suomessa, paitsi että kirkko ei ollut yhtä ponnekas eivätkä ihmiset yhtä halukkaita kirkolle tuleviin maaomaisuuksien luovutuksiin kuin muualla Suomessa oli asianlaita. Tällainen päättelytapa jättää kuitenkin vaille huomiota erään varsin keskeisen oikeusolojen kehitykseen liittyvän seikan. Olemme jo siihen viitanneet. Karjalan harvaan asutuilla alueilla, joilla vallitsi suurelta osin *erätalous*, *ihmisten keskeinen interaktio* oli vielä 1400-luvulla paljolti toisenluontoista kuin muualla Suomessa. Valtiollisen esivallan järjestävän ja sovittelevan otteen tarve ei ollut samanlainen kuin rintamailla, joilla asutuksen vakiintuminen vaati myös vakiintuneita oikeudellisia instituutioita riitojen ratkaisemiseksi.

Karjala jäi siis alueeksi, jolla valtiollinen ja kirjaan pantu oikeudenhoito tulee kuvaan paljon myöhemmin kuin muualla Suomessa. Juvan kappelin luona esiintynyt tuomari Pietari Utriainen saattaa tämän mukaisesti olla todella sellainen kansanomaisen johtomies, suntio, kupias tai

muu vastaava, jollaisia kansalliseen historiankirjoituksen traditioomme sitoutuneet tutkijat ovat mielikuvituksessaan riitojen ratkaisemiseksi pyrkineet asettamaan. Hänen tosiasiallinen asemansa on tunnustettu myös kirkonmiehen laatimassa asiakirjassa, jolla ei tietenkään ole otettu mitään kantaa siihen, keneltä saaduista valtuuksista ja millaisilla oikeusvaikutuksilla — jos millään — hän kotiseudullaan tuomarina esiintyi.

Tuomarit, heidän taustansa ja tuomioistuinlaitoksesta tehtävät päätelmät

Oletamus, jonka mukaan tuomioistuinlaitoksen vakiinnuttaminen Suomeen tapahtui ruotsalaisen esivallan ehdoin, saa vankkaa tukea niistä kylläkin hajanaisista tiedoista, joita meillä Suomessa toimineiden laamannien, alilaamannien ja tuomareiden henkilöistä on. Asianlaita ei suinkaan ole niin, kuten Voionmaa oli olettanut, että oikeuslaitoksen henkilöt olisivat peräti kotimaisia miehiä.⁵⁹ Kaikki mahdolliset varaukset on tietenkin tehtävä sitä suoraviivaista päättelytapaa vastaan, että ruotsalaisperäinen tai ruotsalaisniminen laamanni taikka alituomari olisi muutta mutkitta soveltanut omia ruotsalaisia oikeuskäsityksiään, täysin kiinnittämättä huomiota siihen, mitä mieltä käräjärahvas, jonka kanssa hän oli välttämättä jatkuvasti kontaktissa, oikeudellisista asioista oli. Ennen kaikkea on tässä yhteydessä muistettava, että Suomessa tilanne oli hieman toiseltaan kuin Ruotsissa. Ruotsalaisten maakuntalakien kodifikaatioon olivat osallistuneet ainakin tietyltä osin myös kirkonmiehet, ja niinpä maakuntalaeissa tavataan piirteitä, jotka viittaavat keskiaikaisessa oikeushoidossa yleisesti tavattavaan perustrendiin: *muodollinen oikeus* joutui vastakkain *vallinneiden oikeuskäsitysten kanssa*, koska kirjaanpantu muodollinen oikeus edusti myös toteutumattomia (kirkon!) moraalisia ideoita. Suomen alueella sidonnaisuutta ruotsalaisiin oikeuskäsityksiin ei ollut samassa määrin kuin emämaassa, joten Ruotsista tulleiden tai ruotsalaisperäisten arvohenkilöiden oikeuskäsitysten heijastuminen suomalaisiin oloihin ei ollut ainakaan alkuvaiheissaan, varsinkaan ennen maanlain aikaa, samanlaisen *legalismiongelman* varittama.

Ryhdytessämme seuraavassa selostamaan Suomen oikeudellisissa toimitissa esiintyneiden henkilöiden taustoja voimme nojautua ratkaisevalta osin *Erik Anthonin* suurtyöhön suomalaisesta keskiajan rälssistä ja 1500-

⁵⁹ Voionmaa 1912 s. 181 ja 232 s.

luvun aatelista.⁶⁰ Vaikka meillä ei ole tässä yhteydessä sanottavasti kriittisiä kommentteja esitettävänä asiaan, sallittaneen, että Anthonin mielipiteitä kokonaisvaltaisen käsityksen saamiseksi selostetaan varsin laajasti: ne tukevat näet oleellisesti myös minun hypoteesejani.

Anthonin käsityksen mukaan kaikista Suomen laamanneista ja alilaamanneista tarkasteltavana ajanjaksona saatavissa olevat tiedot viittaavat ruotsalaiseen alkuperään. Bero/Björn, Suomen ensimmäinen tunnettu laamanni, on ruotsalainen (vaikka Voionmaa hänen pitkäaikaiseen Suomessa toimimiseensa nähden piti häntä suomalaisena). Anthoni ajoittaa hänet virheellisesti 1324–1357 (pro 1347).⁶¹ Inge Djäkn, 1326 (FMU 328, 331) esiintyvä Uudenmaan laamanni, on Bjarne Beckmanin mukaan sama kuin upplantilainen rälssimies Inge Alleson, joka esiintyy Matts Kettilmundssonin testamentissa ja lienee seurannut häntä Suomeen (FMU I 328, 331). Hänestä ei muita tietoja ole. Jakob Andriasson oli alkujaan ahvenanmaalainen, mutta asui Ulvilassa Kokemäellä. Myös 1300-luvun puolivälissä mainitut Uudenmaan laamanni Matthias Kogg ja muutoin tuntematon laamanni Holmger ovat ilmeisesti myös olleet kansallisuudeltaan ruotsalaisia. Vuonna 1362 esiintyvä (SvB 170, 221, FMU 913) laamanni Jakob Kurck-Korke oli ilmeisesti ainoastaan alilaamanni, sillä samoihin aikoihin mainitaan Nils Turesson Bjelke Suomen laamannina (SvB 176). Jakob Korke on omistanut Hämeessä Niemenpää-nimisen tilan, mutta tietyt merkit viittaavat siihen, että hänen yhteiskunnallinen asemansa voidaan saattaa yhteyteen hänen todennäköiseen sukulaisuuteensa ahvenanmaalaissyntyisen laamannin Jakob Andriassonin kanssa. Tämä oli 1330-luvulla hankkinut omistukseensa Sunnannäsissä Ulvilassa sijaitsevan tilan, joka 1400-luvulla oli Jakob Korken sukulaisten hallussa (FMU 2901); Anthoni olettaa, että Jakob Andriasson oli myös Jakob-nimeä kantaneen Jakob Korken eno. Hän viittaa myös siihen, että tuomarintehtävät usein kulkivat perintönä keskiaikana, mikä sopii hyvin yhteen sen kanssa, että Jakob Andriasson oli *legifer parcium orientalium iuris Finnonici* ja Jakob Korke alilaamanni.

Nils Turesson Bjelken jälkeen Suomen laamanneina esiintyvät ruotsalaiset suurmiehet Arvid Gustafsson Sparre ja Bo Jonsson Grip. Vasta sen jälkeen, kun Jeppa (Jakob) Abrahamsson Djäkn oli onnistunut Bo Joninpojan kuoleman jälkeen pääsemään Suomen laamanniksi, laamannin virka tuli kuulumaan Suomessa pitkään asuneelle henkilölle, joka Anthonin

⁶⁰ Finlands medeltida frälse och 1500-talsadel, Helsingfors 1970 s. 66 ss.

⁶¹ SvB 37, 43, 70, 106, 126; FMU 396, DS 3757.

oletuksen mukaan oli ehkä *saksalaissyntyinen*.⁶² (Anthoni selittää vuoden 1386 vaalin, jossa Jeppa Djäkn sai yksimielisen kannatuksen maakäräjiltä, piispalta ja tuomiokapitulilta, pelkästään *lausunnoksi*, kun sen sijaan kysymyksessä ilmeisesti oli *jonkinlainen* maanlain mukainen valintatilaisuus.)⁶³

Myös alilaamannit olivat ruotsalaista syntyperää. Ingevald Dvärger, Ahvenanmaan alilaamanni 1376, Kettil Olofsson, joka esiintyy lähteissä 1372—1383 sekä Torkel Byting, joka tavataan 1378 alilaamannina Arvid Gustafssonin puolesta Satakunnassa, ovat nimestään päätellen ruotsalaisia miehiä. Sen sijaan Olof Djäkn, joka on laamannina Ahvenanmaalla 1376 (ja Anthonin oletuksen mukaan sama henkilö, joka 1382—1391 esiintyy alilaamannina Uudellamaalla, Satakunnassa ja Hämeessä) on nimestään päätellen kansallisessa suhteessa neutraali. Juuri ennen mecklenburgilaisen ajan loppua esiintyy läntisellä Uudellamaalla Rötger Ingasson (FMU 1008) niminen alilaamanni, jonka isän nimi lähinnä viittaa ruotsalaiseen kansallisuuteen etunimen ollessa saksalaisperäinen.

Anthonin laajan tutkimuksen tulokset viittaavat siihen, että tietyt rälssimiehet olivat suomalaista alkuperää. Alilaamanni Jakob Kurck on ensimmäinen tunnettu suomalaisen Kurck-suvun jäsen, ja hän esiintyy 1373—1383. Hänellä lieene kuitenkin ollut yhteyksiä ruotsalaisperäiseen ylimyssukuun, kuten äsken todettiin. Mutta verrattuna siihen, ketkä suuremmalla tai pienemmällä todennäköisyydellä voisivat olla suomalais-syntyisiä rälssimiehiä, ruotsalais-kansalliset rälssimiehet ovat verrattomasti yleisempiä. Huomionarvoista on, että hallintokoneistossa suomalais-syntyiset miehet melkein täydellisesti loistavat poissaolollaan, juuri Jakob »Kurki»-Korkea lukuunottamatta. Bero/Björn laamanni käytti aatelittoman henkilön sinettiä, mutta Anthoni pitää häntä kuitenkin rälssiin verrattavana henkilönä. Sen sijaan laamanni Jakob Andriasson on Anthonin mielestä selvästi rälssimiehiin kuuluva.⁶⁴

Sen alemman tuomarikunnan keskuudessa, joka 1300-luvun puolivälistä lähtien alkaa esiintyä lähteissä, on tilanne samanlaatuinen. Turussa esiintyvistä »Vilckin tuomarista» (SvB 180), jonka nimi on saksalainen, ei tiedetä mitään. Turun saariston enemmän tai vähemmän ruotsalaisilla alueilla, Kemiössä ja Taivassalossa esiintyy 1370-luvulla samanaikaisesti (?) kaksi pitäjäntuomaria, Gudmar Gudmarsson (FMU 823, 1374, FMU 883,

⁶² Anthoni 1970 s. 67.

⁶³ Anthoni 1970 s. 67.

⁶⁴ Anthoni 1970 s. 79 ja *Suvanto* 1973 s. 352.

1380) ja Ötin domare (FMU 832, 1374), joiden nimet ovat yhtä ruotsalaisia kuin Kemiön pitäjäntuomarien Åke Säckin ja Michel Rasin (joskin 12. 5. 1378 esiintyvän Michel Rasin, tuomarin ja forskiaelamanin, nimi on kansallisesti neutraali).⁶⁵ 1377—1380 esiintyy Holmvider-tuomari Piikkiössä, joka lähinnä kuuluu suomalaiseen kielialueeseen, vaikka ruotsalaista asutusta on vähemmässä määrin sielläkin esiintynyt. Tässä yhteydessä Anthoni viittaa myös henkilöön nimeltä »Gunnar i Lempos» 1386, joka esiintyy forskiaelamanina Vehmaalla (FMU 977), viitaten siihen, että tämän toimihenkilön maanlain mukaan piti olla tuomari (tosin näin ei käsittäkseni aina käytännössä ollut). Vuonna 1374 Hämeessä tuomarina esiintyvä (FMU 830) Peder Raghvaldsson on isän nimen suhteen ruotsalainen. Sama koskee Nils Ingessonin, joka 1392 mainitaan (FMU 1088) tuomarina läntisellä Uudellamaalla. Sitävastoin Virmossa 1375—1376 esiintyvä Andres-tuomari (SvB 232—233) on kansallisuudeltaan neutraali. Hämeessä 1380-luvulla tavattava Klaus Djäkn -niminen tuomari kantaa taas saksalaista lyhytnimeä, joka on muodostettu kristillisen nimen Nicolaus pohjalta (FMU 913, 919, 994, SvB 289). Myös Hans Olofsson (FMU 1125), tuomari, joka 1381 oli toimittanut käräjiä Hämeessä Bo Jonsson Gripin läsnäollessa, on etunimeltään saksalaiseen vaikutukseen viittaava, samoin kuin Hinza Andersson (SvB 274), joka 1392 esiintyy Satakunnassa tuomarina. Tässä yhteydessä Anthoni viittaa maanlain määräykseen siitä, että tuomarin piti toimia forskiaelamanina ja mainitsee Paimalan Johanin tässä tehtävässä 1363 ja Mikael Lafrenssonin 1393. Erityisesti Anthoni viittaa Jöns Hinzikasson nimiseen kuninkaan tuomiovallan käyttäjään, jota ei koskaan kutsuta tuomariksi eikä alilaamanniksi. Hänen isännimensä on saksalainen.⁶⁶

Anthonin päätelmä on se, että *ruotsalainen elementti*, olipa se sitten tullut Ruotsista tai Suomesta, siinä määrin kuin lähteet antavat tietoja, suuressa määrin *vallitsee tuomarinvirkojen hoitoja* tarkasteltavana ajanjaksona. Tämä koskee ennen muuta laamanneja ja alilaamanneja, joiden kesken on usein vaikea tehdä selvää eroa. Poikkeukselta näyttävä Jakob Andriasson tulee hankin ruotsalaiselta Ahvenanmaalta ja on velipuoli etunimeä Stigulf kantavalle ruotsalaiselle henkilölle. Poikkeusta ei muodosta myöskään Olof Djäkn (joka luultavasti sama kuin Olof Petersson,

⁶⁵ FMU 869, 877, ks. Erik Anthoni, Kring ett överlåtelsebrev av år 1353, Historisk Tidskrift (Finland), 1966 s. 121; hänen mukaansa kysymys on pikemmin Svean lakien kuin Helsingin oikeuden mukaisista pitäjäntuomareista.

⁶⁶ Anthoni 1970 s. 68 s.

joka esiintyy ensiksi Arvid Gustafssonin ja sen jälkeen Bo Jonsson Gripin alilaamannina. Vain Jakob Korke (Kurki) näyttää olevan suomalaisperäinen mies alilaamannien joukossa. Samanlainen on suurinpiirtein tilanne myös alempien tuomarintehtävien osalta. 1300-luvun loppupuolella esiintyy saksalaisperäisiä nimiä, jotka ilmeisesti viittaavat mecklenburgilaisaikana esiintyvään saksalaiseen siirtolaisuuteen.

Kotimainen, suomalaisperäinen elementti alemman ja ylemmän oikeudenhoidon piirissä näyttää varsin vähäiseltä, kuten myös suomalaisen rälssin esiintyminen ylempien hallinnollisten virkojen hoidossa. Mitä nyt on sanottava Anthonin tutkimuksesta, joka muutoinkin viittaa siihen, että suomalaiskansallisista johtajasuvuista vain erittäin harvat henkilöt ylenivät rälssiin ruotsalaisena aikana?⁶⁷ Anthoni ottaa lukuun sen mahdollisuuden, että kristittyjen nimien taakse kätkeytyy suomalaisia rälssimiehiä taikka että he eivät ole päässeet mukaan lähdeaineistoon. Anthoni toteaa kuitenkin, että perisuomalaisia nimiä esiintyy sekä Varsinais-Suomessa että Hämeessä, mutta ei sellaisissa asiayhteyksissä, että yleisesti uskallettaisiin lukea asianomaiset rälssiin kuuluviksi. Siinä määrin kuin todellisia rälssimiehiä ei ole tullut mukaan lähdeaineistoon, selittyy tämä heidän asemansa alempiarvoisuudesta. Suomalaisen rälssin niukkuus on sitäkin huomionarvoisempaa, kun ruotsalaisia rälssimiehiä esiintyy lähteissä tavattomasti, eikä saksalaissyntyistenkään rälssimiesten luku ole vähäinen.

Meidän tutkimuksemme kannalta on jokseenkin samantekevää, onko Anthoni onnistunut selittämään *jokaisen* lähteissä esiintyvän tuomarin tai laamannin syntyperän täsmälleen oikein. Meidän kannaltamme on merkityksellistä hänen tulostensa kiistämätön yleinen suunta, joka osoittaa, että tuomarintehtävien hoitoa ei Suomessa 1300-luvulla uskottu *kotimaisille miehille*, mikä olisi oletettavaa, ainakin jos käsitys oikeudenhoito-instituution kotimaisesta alkuperästä olisi oikea. Anthonin tutkimustuloksia vastaan voidaan esittää eräitä huomautuksia. Ennen muuta ei ole selvää, että ruotsalaisten nimien omaksuminen samalla merkitsisi suomalaisen syntyperän häipymistä. Esimerkiksi Jeppa Djäknin osalta tiedämme, että hänen nimittämistään laamanniksi vaalissa 1386 perusteltiin erityisesti viittaamalla hänen maan (suomen ?) kielen taitoonsa. Toinen seikka on, että kiinteistönkaupan vahvistajina (proloquutor) esiintyviä rälssimiehiä ei pelkästään *tämän* tehtävänsä vuoksi voi pitää tuomareihin

⁶⁷ Anthoni 1970 s. 78 s.

rinnastettavina, vaikka maanlain säännökset edellyttivätkin, että fors-kiaelamanina oli nimenomaan tuomari.⁶⁸ Suomessa noudatettiin muutoinkin kiinteistökauppojen yhteydessä lakia enemmän tai vähemmän »soveltaen». Varsinkin on ajateltavissa, että kun käräjillä oli läsnä arvostukseltaan korkeampi henkilö, tämä kelpasi paremmin puhemiehenä kiinteistökauppaa vahvistamaan kuin ehkä alempiarvoinen paikallistuomari.

Loppupäätelmiä

Saamme uuden selitysdimension tuomarinvirkojen ruotsalaismiehityksen tarkastelun avulla myös ruotsalaisen oikeuden reseptiä ajatellen. Se on alkeellinen *feodalismi*, jota ennen muuta ruotsalaiset vallanpitäjät edustivat. Suomalaisen oikeuslaitoksen juuria ei ole haettava kansallisesta oikeudenhoidosta, vaan sen syrjäyttämisestä ruotsalaisilla instituutioilla. Tällöin ainoastaan tausta-aineistona ovat sellaiset piirteet, jotka viittaavat ruotsalaisen oikeuden reseptioon varhaisen, periaatteessa varsin tasatarvoisella pohjalla tapahtuneen oikeudellisen ja hallinnollisen kanssakäymisen seurauksena. Oikeuden reseptiä ei voi selittää ilman *intressimomentteja*. Myöskään ei oikeudellisten olojen kehitystä voi selittää asettamatta sitä yhteyteen valtiollisen vallan kanssa.

Mutta valtiollisen vallan käyttöä ei voi selittää asettamatta sitä yhteyteen *tuotantotapaan ja taloudellisiin oloihin* viittaavien selitysperusteiden kanssa. Niin kaavamainen kuin monesti onkin *marxilainen* tapa selittää oikeudellisia asioita taloudellisesta perustasta käsin, se varoittaa aivan oikeutetusti sellaisesta idealismista, joka perustuu johtopäätösten tekemiseen pelkkien *oikeuskäsitysten* vastakkainasettelusta. Suomalaisen ja ruotsalaisen oikeuden, kansallisten ja uudisasukkaiden oikeuskäsitysten välillä vallinneet eroavuudet olivat tietenkin tosiasia pitkälle 1300-luvulle, mutta ne eivät tietenkään aiheuttaneet ruotsalaisen tuomioistuinelaitoksen omaksumista Suomessa. Vasta siinä vaiheessa, kun niihin liittyivät Ruotsissa valtaa pitävien feodaaliylimysten ja heidän apulaistensa taloudelliset valtaintressit, alkoi syntyä edellytyksiä ruotsalaisperäisen oikeushallinnon järjestämiselle, joka tietenkin puolestaan kiihdytti oikeushallinnossa valtaa pitävien henkilöiden edustamien ruotsalaisten oikeuskäsi-

⁶⁸ Eikä tätä voi pitää ratkaisevana maanlain voimaan tulon osoittimenakaan (vrt. Holmbäck 1962 s. XL ja LX; Blomstedt, LM 1963 s. 152 ss).

tysten pakkojuurtumista Suomeen. Talousmuodon vakiintuminen tarjosi edellytykset feodaalijärjestelmän syntymiselle: näin selittyy sekin, että kaskiviljely- ja pyyntitalousalueilla niin tuomioistuinlaitoksen vakiintuminen kuin varmaan vieraan oikeuden reseptiokin tapahtuivat paljon hitaammin: Mitäpä hyötyä feodaalilylimyksellä olisi ollut muodollisesta ylivallassa muutamisiin kaskenkaatajiin ja metsäläisiin? Kun emme tapaa kiinteää alituomarijärjestelmää Suomessa valtiovallan toimenpitein vahvistettuna ennen 1300-luvun puoliväliä, on vaikeata olettaa, että ruotsalaisen oikeuden reseptio tätä edeltävänä ajanjaksona olisi ollut kovinkaan voimakas: vaikka kirkko ruotsalaisperäisine asiakirjakaavoineen on tässä näytellyt jotain osaa, ei ole mahdollista olettaa, että kirkon välittömät intressit olisivat vaatineet sellaista kiinteistöoikeudellisten omistussuhteiden vakiintumista, johon esimerkiksi Ahlbäck on viittannut ruotsalaisen oikeuden tietoisien reseption selityksenä.

Kysymys, johon tässä tutkimuksessa ei ole tarpeen mainittavasti paneutua, on kuninkaallisen tuomiovallan leviäminen Suomeen. Vaikka Allan Ranehök tutkimuksessaan keskusvallan ja tuomiovallan suhteesta ⁶⁹ (*mihinkään* suomalaisiin lähteisiin viittaamatta!) rinnastaa mutkattomasti suomalaiset ja ruotsalaiset olot, on täysin selvää, että tarkasteltavana ajanjaksona ei esiinny välittömästi kuninkaallista tuomiovallan käyttöä Suomessa lukuunottamatta aivan harvoja poikkeuksia, joista tulee puhe myöhemmin. Tutkinta- ja oikaisukäräjiä ei Suomessa juuri esiinny. Erik Pommerilaisen 1437 (?) perustama ⁷⁰ Suomen maanoikeus toimi Suomessa ylimpänä tuomioistuimena ja hoiti kuninkaan oikeudenkäyttöä. Tähtäsikö sanottu unionikuningas todella Suomen riippumattomuuteen Ruotsista, on eri kysymys. Siihen ei ole tässä yhteydessä tarpeen laajemmalta puuttua. Kun tässä muutoksenhakutuomioistuimessa vuoden 1435 jälkeen olivat jäsenenä piispa, tuomiokapitulin jäsenet, Suomessa asuvat valtaneuvokset, maan molemmat laamannit sekä tuomarit, on kyseenalaista, saattoiko tällainen tuomioistuin todella palvella unionikuninkaan intressejä, jotka kenties tähtäsivät hajoita ja hallitse-periaatteen mukaisesti Suomen erityisaseman korostamiseen suhteessa ruotsalaiseen ylimystöön. Pikemmin kyseessä oli käytännöllinen toimenpide, joka tähtäsi kuninkaan tuomiovalan mahdollisimman joustavaan käyttölemiseen syrjäisessä maanääressä.

⁶⁹ Centralmakt och domsmakt, Uppsala 1975.

⁷⁰ Ks. siitä Hemmer, Landsrätten i Åbo — Finlands första domstol, Soc. Sc. Fennica XXVII: B: 3, Helsingfors 1949.

III LUKU

KIINTEISTÖRIIDAT JA KIINTEISTÖNKAUPAT

Miten epäedustavina meidän onkin pidettävä koko oikeuselämän kannalta muutamia kymmeniä lähdetietoja, jotka kertovat kiinteistöjä koskevista oikeustoimista, joita ilmeisesti lähinnä kirkonmiehet ovat kirjanneet ja jotka ovat säilyneet siitä syystä, että ne tavalla tai toisella yleensä valaisevat kirkollisiin omistuksiin liittyviä seikkoja, on meidän tarkasteltava niitä, elleimme halua tyytyä lähteistä riippumattomaan yleisten näkökohtien esittelyyn — spekulatioon —. Kaikki mahdolliset varaukset ovat tässä yhteydessä tietenkin jo lähtökohtaisesti tarpeen ajatellen päätelmien *yleistämistä*.

Tiedämme kiinteistönkaupoista yleensä, *missä* oikeustoimi on tapahtunut, kuka tai *keitä* on ollut ostajana ja kuka myyjänä, millaisia muotomääräyksiä on *asiakirjan mukaan* noudatettu, ennen muuta sen, *keitä* virallishenkilöitä ja todistajia oikeustoimen yhteydessä on käytetty. Toisaalta tiedämme erilaisten ruotsalaisten maakuntalakien määräyksiä kiinteistönkaupan muodosta. Ongelmallista on kuitenkin jo lähtökohtaisesti se, kertooko kaavamainen asiakirja sen, mitä todella on tapahtunut vai ainoastaan muunnelman siitä. Alkuperäisten asiakirjojen ohella esiintyy *vidimatioita*, jäljennöksiä, jotka varsinkin kirkollisia omistussuhteita koskiessaan saattavat myös joskus olla väärennöksiä: kirkonmies saattoi laatia asiakirjan peräti *ad pios usus* osoittaakseen kirkon kiistatonta saantoa. Varsinkin silloin, kun kauppa on tehty asiakirjan mukaan tiettyjen todistajien, fastojen ja kaupanvahvistajan välityksellä, ei ole selvää, että mainittu henkilömäärä olisi todella ollut läsnä, varsinkin jos henkilöt on jätetty asiakirjassa nimeltä mainitsematta. Jos kirjurin käytettävissä oleva kaava vaati tiettyä henkilökokoonpanoa, kirjuri saattoi laatia asiakirjan kaavan mukaiseksi siihen katsomatta, oliko oikeustoimituksessa läsnä enemmän tai ehkä vähemmän henkilöitä kuin kaava edellytti.

Ulvilassa tehty ruotsalaista kiinteistöä koskeva kauppa

Jalmari Jaakkolan ja Ragnar Hemmerin pitkäikäisessä kiistassa Suomen oikeuden luonteesta oli keskeisessä asemassa kolme asiakirjaa Ulvilassa 30. 5. 1344 tehdystä kiinteistönkaupasta. Kiistan historiografiseenkin merkitykseen nähden lienee paikallaan selostaa perusteellisesti asiakirjojen sisältöä ja niistä käytyä keskustelua.

Ensimmäisessä asiakirjassa 30. 5. 1344 (FMU 487) Suomen laamanni Jachobus Magnusson esittää kaikille kyseisen kirjoituksen lukijoille *salaisen* todistuksen. Jo alkuun sisältyy ainakin yksi virhe: *sinetistä* voidaan päätellä, että kyseinen laamanni on Jakob Andriasson, jonka isän nimi siis on kirjoitettu väärin. Todistaminen »salaa» (*clam*) lienee niinikään virhe, pitäisi olla varmaankin *palam*, ellei kirjoituskorruptio ole vielä laajempi. Asiakirjan mukaan Nicholaus Ingvaldsson oli vuonna 1344 hyvin monien kunnianarvoisten ulvilalaisten nähden ja kuullen luovuttanut kaiken sen irtaimen ja kiinteän omaisuutensa tarpeistoineen, joka sijaitsee Espelundan kylässä, kahden kaupanvahvistajain puhemiehen ja kahdeksan kaupanvahvistajan, fastan läsnä ollessa Bothvid Ragvaldssonille ja tämän oikeille perillisille kaikista moitteista vapaana, ikuisin oikeuksin ja peruuttamattomasti laillisin muodoin ja oikein. Toisessa asiakirjassa 11. 3. 1347 (FMU 518) sama Jakob Andriasson kutsuu itseään tittelillä »legifer parcium orientalium juris Finnonici». Hän todistaa olleensa meidän lakiemme mukainen todellinen kaupanvahvistaja, forskiaelamaniksi sanottu, koskien niitä kiinteistöjä, jotka Nicholaus Ingvaldsson luovutti pois itseltään ja perillisiltään ikuisella oikeudella omistettaviksi. Tämä oli tapahtunut »*in generali placito*», ts. käräjillä, jotka oli pidetty Pyhän Gertrudin kiltatuvassa Ulvilassa, jolloin läsnä oli pappi sekä paikallisia asukkaita. Asia oli täysin kiistattomasti tapahtunut näin paitsi, että asiaa koskeneessa aiemmassa *scotatio*-asiakirjassa niin sanotut kaupanvahvistajat eli fastat oli lueteltu nimeltä ja Jakob Andriasson itse oli mainittu läsnä olleena toisena vidhaervaromanina (läsnäolotodistajana) eikä todellisenä kaupanvahvistajain puhemiehenä, proloqutorina, kuten olisi pitänyt. Kysymyksessä on siis jonkin aiemman asiakirjan oikaisu, mutta tämä asiakirja ei voi olla säilynyt 30. 5. 1344 päivätty »yksityinen» todistus, koska siinä puhutaan kahdesta proloqutorista ja kahdeksasta fastasta, mutta ei lainkaan vidhaervaromaneista, läsnäolotodistajista. Myöskään kahdeksaa fastaa ei luetella nimeltä.

Kyseisestä Aspelundan kiinteistöstä oli kuitenkin jossain vaiheessa virinnyt riita. Sen ratkaisivat Klockriken kirkolla 12. 5. 1350 välimiehet, joihin kuuluivat Klockriken kirkkoherra Nicholaus Jonsson, Alvestan kirkkoherra Ingvarus sekä Johannes Holmgersson, Ingemarus Vasmundstadilainen, Thorstenus Andreson, Brydherus De Haghabý ja Nicholaus Magnusson (DS 4573). Välitystuomionsa he avaavat ajan hyvän tavan mukaan toivottamalla pelastusta Herrassa. He toteavat ratkaisseensa kunnianarvoisten miesten Bothvid Ragvaldssonin ja Nicholaus Ingvaldssonin välillä kauan olleen riidan, joka oli koskenut tiettyä attungin määräästä maa-aluetta Espelundassa. Ratkaisu oli täysin lopullinen ja perustui molempien välimiehille kirjallisesti ja vapaaehtoisesti antamaan täyteen tuomiovaltaan. Ratkaisun sisältönä oli se, että Bothvidin oli aikaisemmin Nicholaukselle suorittamansa 21 markan, mikä oli kiistatonta, lisäksi suoritettava kiinteistöstä 1/3 attungia maata sillä olevine rakennuksineen Thyaegnabyssä sekä 1/4 attungia maata Brobyssä ikuisin omistusoikeusluovutuksin. Vastikekiinteistöjen luovutus oli vielä vahvistettava laillisesti. Tämän asiakirjan tarkoituksena oli lisäksi, että kaikki sellainen riita, joka Nicholauksen tai hänen perillistensä puolesta oli saattanut viritä koskien mainittua attungin maa-aluetta tai siihen liittyviä irtaimistoja tai myös riita, jota Bothvidus oli saattanut pitää vireillä Nicholausta vastaan, oli tämän välitystuomion johdosta lopullisesti vaikeeneva ja raukeava »minkä oikeuden mukaan sellainen olisi tähän saakka ollutkin käsiteltävissä» (quomodocunque vel ex quocunque iure hucusque tractabilis). Tämän todistukseksi välimiehet ripustivat sinettinsä tuomio-kirjaan.

Suomessa oli siis aivan yksinkertaisesti tehty Itä-Göötanmaalla sijaitsevaa kiinteistöä koskeva kauppa. Paikallinen laamanni antoi siitä todistuksen. Joko tässä tai jossakin toisessa asiakirjassa oli kuitenkin ollut juuri laamannin myötävaikutusta koskeva epätarkkuus, jonka oikaisemiseksi oli tarpeen antaa kolmea vuotta myöhemmin toinen todistus. Riita ei kuitenkaan siitä sammunut, vaan ratkesi välitystuomiolla vasta kun kolme vuotta oli vielä kulunut edellisestä todistuksesta. Vaikka riidan ratkeamisen piti olla kaikin puolin lopullinen, riita virisi uudelleen 600 vuotta myöhemmin Jalmari Jaakkolan ja Ragnar Hemmerin kesken. Lie-nee korkea aika panna tuo riita ad acta, asiakirja-arkistojen rauhaan.

Jaakkola¹ totesi, että oikeustoimen suhde Suomen oikeuteen ansaitsi

¹ Jaakkola, Hist. Aik. 1940 s. 19 ss.

lähempää huomiota. Nicholaus Ingevaldsson ja Bothvid Ragvaldsson eivät olleet suomalaisia miehiä, vaan samannimisiä kuin eräässä tiluskaupassa 29. 1. 1344 esiintyvät henkilöt: jälkimmäinen kauppakirja kuuluu samaan kirjeryhmään kuin Suomen oikeuden laamannin Jakob Andriassonin kyseisiä henkilöitä koskevat oikeudelliset todisteet. Mitään viitteitä suomalaisen oikeuteen ei ole. Oikeustoimen suorituspaikka ei myöskään viittaa Suomen oikeuteen, sillä Ulvila kuului suurimmalta osalta ruotsalaisen oikeuden alueeseen ja Pyhän Gertrudin kiltatupa ei varmaankaan ollut suomalaisen vero-oikeuden varsinainen keskuspaikka. Jaakkola kirjoittaa, että nimenomainen ilmoitus, että läsnä oli paljon luotettavia henkilöitä ja vieläpä Ulvilan kirkkoherra, seurakuntalaisia ja kaupunkilaisia, kuvastaa tilaisuutta, jonkalaista tuskin voidaan pitää meikäläiselle suomalais-kirkolliselle vero-oikeudelle tyypillisenä. Pikemmin tällaisten seikkojen esittäminen korostaa suomalaisen oikeuskompetenssin pätevyyttä vierasmaalaista oikeutta vastaan. (Nämä päätelmät ovat tietenkin varsin uskallettuja, sillä kysymys on epäilemättä Ulvilassa pidetyistä *käräjistä*,² joilla paikalla oli yleensä kirkkoherra ja paljon muutakin väkeä.) Epäilemätöntä on joka tapauksessa, että osapuolet olivat Itä-Göötanmaalta ja kauppa koski siellä sijaitsevaa omaisuutta, mihin viittaa sekin, että välitystuomiossa myyjälle annettu vastike on juuri samasta pitäjästä, jossa sijaitsevaa omaisuutta koskevan kaupan osapuolet olivat 1344 tehneet.

Jaakkola olettaa nyt, että Pyhän Gertrudin kiltatupa Ulvilassa oli jonkinlainen matkustajakoti, joka soveltui myös oikeudellisessa suhteessa juuri vierasmaalaisten oikeudenhakupaikaksi, kun he oleskelivat Suomessa pitemmän aikaa eivätkä olleet tilaisuudessa järjestämään oikeudellisia asioitaan omassa maassaan ja omia oikeusorgaanejaan käyttäen. Osapuolet olivat ylhäisiä henkilöitä, Nicholaus Ingevaldsson oli Ruotsissa on ollut jokin julkinen tehtävä. He ovat käyttäneet oikeustoimensa todistajana, huomattavien ylimysten sukulaisena, vuosisadan puolivälissä Tukholman voutina ja lopulta ritarina. Bothvid Ragvaldsson on hieman vaatimattomampi henkilö, mutta silti selvästi jonkinlainen asemies. Jaakkola olettaa perustellusti, että heidän Suomessa oleskelunsa syynä on ollut jokin julkinen tehtävä. He ovat käyttäneet oikeustoimensa todistajana 1344 laamanni Bero/Björniä Thornbyn tilan kaupassa ja 1344 Espe-lundan tilan kaupassa laamanni Jachobus Andriassonia. Jaakkola olettaa nyt, että 1344 tehtyjen kauppojen välillä oli se ero, että ensimmäisessä

² Hammarström, s.v. placitum.

olisi ollut kysymys ainoastaan tilan myynnistä ja hinnasta ja jälkimmäisessä todellisesta maaomaisuuden luovutuksesta, scotatio. Niinpä Jaakkola katsoo, että Ulvilassa tapahtunut toimitus oli oikeudellisesti erityisen arkaluontoinen, kun kiinteistö sijaitsi muussa maassa kuin siellä, missä luovutus suoritettiin.³

Oikeustoimen arkaluontoisuutta kuvaa Jaakkolan mukaan sekin, että Jakob Andriasson antaa todistuksensa ainoastaan »salaa», clam. Hän torjuu luennan oikaisun, konjektuurin, joka antaisi sanalle päinvastaisen merkityksen: laamanni Jakob ei ole katsonut tehtäväänsä maan yleisen eli julkisen oikeuden mukaiseksi, vaan poikkeukselliseksi, henkilökohtaiseksi ja siten eräällä tavalla yksityiseksi. Toimituksen suorittamisesta Suomessa onkin siten Jaakkolan mielestä aiheutunut *muotovirhe*. Tähän on kuitenkin huomautettava, että 30. 5. 1344 tehdyssä asiakirjassa ei puhuta scotatiosta mitään, vaan tämä tulee esiin vasta kolme vuotta myöhemmin laaditussa selityksessä.

Jaakkola olettaa nyt, että 1344 Ulvilassa haksahdettiin muotovirheeseen, joka teki oikeustoimen Itä-Göötanmaan lain kannalta pätemättömäksi.⁴ Muotovirhe piili siinä, että vuoden 1344 asiakirjan mainitsema kaksi proloqutoria tulkittiin Ruotsin puolella vidhaervaromaneiksi, länälölotodistajiksi, jollaisia tunnetaan kiinteistönkaupan yhteydessä vain Södermanninlain maakaaressa. Ruotsissa asia oli ymmärretty niin, että proloqutor-puhemies-kaupanvahvistajaa ei ollut esiintynyt lainkaan. Jaakkola johtui päättelyyn, että Ulvilassa 1344 suoritettu tilanluovutus ei saanut koskaan lainvoimaa: sovintotuomiossa tila jäi edelleen myyjälle, joka nyt antoi sen korvaukseksi vanhalle riitaveljelleen osuudesta kahdesta muusta lähiseudun tilasta, jolloin luovuttajan tuli vastapuolelle välittömästi tämän jälkeen jättää korviketilat laillisin vahvistuksin. Jaakkola näkee tässä vastakohtaisuuden Suomen oikeuden ja Itä-Göötanmaan lain välillä. Kun Suomessa suoritettua oikeustoimitusta ei voitu enää muuttaa Ruotsia varten päteväksi, suomalaisen todistuskirjeen antanut laamanni yrittää riidan virittyä jälkikäteen selityksellä osoittaa, millainen kompetenssi hänellä Suomen oikeuden mukaan oli ja tällöin hän vetoaa meidän lakiemme tilaan nimenomaan vuoden 1347 selityksen ruotsalaisia lukijoita ajatellen. Hän korostaa olleensa Suomen oikeuden alaisen itämaan laamanni, mistä Jaakkola päättelee, että suomalainen oikeus vielä

³ Jaakkola, Hist. Aik. 1940 s. 24 ss. ja s. 28 s.

⁴ Jaakkola, Hist. Aik. 1940 s. 30 ss.

maanlain valmistumisen aattona muodosti erikoisen ja omalla tavallaan kansallisen kokonaisuuden. Tätä hypoteesiketjua Jaakkola käyttää todistellakseen mahdottomaksi oikeuselämän ruotsalaista valloitusta. »Kuten kirkko ja kuningasvalta ovat vain itsehallinnollista sopimustietä saaneet joitakin pääasiassa kontinentaalisia oikeusvaatimuksia solutetuiksi Ruotsin ikivanhaan maakunnallis-paikalliseen oikeuteen ilman, että Ruotsin kansallisen oikeuden katsotaan kadottaneen varsinaista olemustaan, on sellaisia vapaaehtoisin ja itsehallinnollisin toimenpitein juontunut myös »Suomen oikeuteen» tämän silti menettämättä kansallista luonnettansa.»⁵ Vaikka laamannilaitos oli alkujuuriltaan ruotsalainen ja kotiutunut Uudenmaan ruotsalaisen uudisasutuksen keskuuteen, ulottaen sieltä tehtävänsä myös läntisiin rintamaakuntiin, Varsinais-Suomeen ja Satakuntaan, suomalaisen oikeuden ominaisluonne säilyi.

Hemmer⁶ kykeni helposti osoittamaan Jaakkolan todistusketjussa virheellisyyksiä. Paitsi että vuoden 1344 asiakirja oli mitä ilmeisimmin syntynyt *käräjillä* eikä yleisessä kokouksessa (*placitum* tarkoittaa käräjiä), vaikeutena on se, että vuoden 1344 asiakirjassa ei lainkaan mainita läsnä olleita todistajia, vaan ainoastaan kaksi kaupanvälittäjää. Vuonna 1347 todistuksen antanut laamanni Jakob erottaa selvästi vidhaervaromannin ja forskiaelamanin. Kahta proloqutoria ei siis voinut ajatellakaan tulkittavaksi kahdeksi läsnäolotodistajaksi. Myöskään vuoden 1347 asiakirjassa viitattua kiinnetodistajien luettelemista nimeltä ei esiinny vuoden 1344 todistuksessa. Tapa oli niin Suomessa kuin Ruotsissakin, että kiinteistönkaupassa esiintyneet henkilöt mainittiin kauppakirjassa nimeltä.

On siten selvää, että vuoden 1344 asiakirja on laamannin antama todistus, joka vain lyhyesti ilmoittaa, mitä kiinteistön luovutustoimen yhteydessä oikeastaan on tapahtunut. Kiinnetodistajien, fastojen, lukumäärä on kahdeksan, joka vastaa Suomessa yleisesti esiintynyttä käytäntöä, johon liittyi myös yhden proloqutorin läsnäolo. Niinpä Hemmer kiistää sen, että proloqutoreja olisi ollut kaksi: muutoin laamanni ei 1347 olisi selittänyt olleensa ainoa proloqutor, vaan yksi (kahdesta) sen sijaan, että hän lausuu olleensa virheellisesti merkitty läsnäolotodistajaksi. Joka tapauksessa ainakin yksi proloqutor on ollut läsnä. Tosin ei voida sulkea pois sitäkään mahdollisuutta, johon vuoden 1344 asiakirja viittaa, että proloqutoreita olisi ollut kaksi ja että tällaiset olisi identifioitu läsnä-

⁵ Jaakkola, Hist. Aik. 1940 s. 35.

⁶ Hemmer, JFT 1941 s. 60 ss.

olotodistajien kanssa. Oliko sitten laamanni Jakob merkitty vuoden 1344 säilyneessä asiakirjassa tai jossain muussa dokumentissa yhdeksi läsnäolotodistajaksi vai yhdeksi (kahdesta tai useammasta) läsnäolotodistajasta? Hemmerin vastaus on, että hänet on merkitty *ainoaksi* läsnäolotodistajaksi, jonka vuoksi arvailut kahden läsnäolotodistajan käytön alkuperästä Södermannin lain sovellutuksena ovat virheellisiä.

Hemmer katsoo, että vuoden 1344 kiinteistönkauppa Ulvilan käräjillä on tapahtunut siten, että laamanni on toiminut proloqutorina, ja hänen ohellaan ehkä jokin toinen, kaupanvahvistajia on ollut kahdeksan ja mahdollisesti lisäksi läsnä ollut tavallisia todistajia, ns. vidhaervaromaneja. Tätä kaikkea on Suomen laamanni Jakob Andriasson yrittänyt selittää kahdessa eri asiakirjassa, joista molemmat ovat yhtä julkisia (Hemmerin mukaan vuoden 1344 säilyneen asiakirjan antaminen »salaa» perustuu väärinkirjoitukseen *clam pro palam*). Hemmer torjuu, kuten jo aikaisemmin olemme maininneet, kaikki yritykset johtaa »Suomen oikeuden laamanneista» laajakantoisimpia johtopäätöksiä sovellettuun oikeuteen nähden. Jakob Andriasson on tosin ollut koko Suomen laamanni, ja ilmaus »meidän lakimme» tarkoittaa Suomessa voimassa olevia lakeja, jotka Hemmer kuitenkin olettaa ruotsalaisalkuisiksi.⁷

Hemmer oikaisee Jaakkolan virhetulkinnan, jonka mukaan myyjä Nicholaus olisi jäänyt riidan ajaksi Espelundan kiinteistön haltijaksi. Muutoin välitystuomiossa olisi lausuttu, että myyjän olisi ollut luovutettava hallinta ostajalle, kun tämä velvoitettiin luovuttamaan myyjälle vastikekiinteistö. Ulvilassa tehtyä kiinteistönkauppaa ei siis pidetty pätemättömänä, vaan vuoden 1350 välitystuomiossa vahvistettiin, mikä vastike ostajan oli siitä suoritettava. Välitystuomion loppuklausuuli, joka viittasi kummankin puolen mahdollisten vaateiden raukeamiseen, ei anna kaavamaaisuudessaan tosin täysin selvää kuvaa siitä, oliko riitaa käsitelty Itä-Göötanmaalla tai muualla virallisissa tuomioistuimissa ennen välitystuomiota. Jaakkola oli olettanut, että sana »tractabilis» viittaisi *jo esiintyneeseen*⁸ litigaatioon, kun taas Hemmer katsoo sen neutraalimmaksi, jolloin se viittaa siihen, että riita olisi voitu käsitellä, mutta päättyy silti oletamaan Jaakkolan tapaan, että laamanni ei ole vuonna 1347 todistusta antanut omasta aloitteestaan, vaan jonkin riidan seurauksena; miten laamannin todistukseen oli suhtauduttu, ei suoraan selviä lähteestä.⁹

⁷ Hemmer, JFT 1941 s. 66 ss.

⁸ Jaakkola, Hist. Aik. 1940 s. 25 ja myös n. 2.

⁹ Hemmer, JFT 1941 s. 67 s., etenkin s. 68 av. 1.

Jaakkola ei antanut periksi, vaikka Hemmerin osoittamat virhetulkinnat olivatkin Suomen historian professorille ja maamme arvovaltaisimmalle historian tutkijalle sinänsä kiusallisia. Keskeiseen asemaan jatkopolemiikissa nousi kysymys siitä, oliko vuoden 1344 säilynyt asiakirja sama, johon laamanni Jakob selityksessään 1347 viittaa. Jaakkola epäilee tätä; selityksessä mainitaan ainoastaan *yksi* selitettävä asiakirja, ja vaikka vastoin luuloa sellaisia olisikin ollut kaksi, hävinneen ja ainoan säilyneen lähteen voidaan olettaa oleellisilta osin olleen identtisiä.¹⁰ Niinpä ilmaus »*conscripti habentur nominatim*» vuodelta 1347 näyttää Jaakkolan mielestä asiakirjan laatijan heikon latinankielen taidon johdosta viittaneen siihen, että todistajat olivat vain kollektiivisesti mainittuja ja että selityksen antaja oli samoin nimeämättömänä »yhteenkirjoitettu» kahden maanluovutuksen suorittajan ryhmään.¹¹

Jaakkola kysyy, kuinka voidaan olettaa, että kaupanvahvistajia, joita meille säilyneessä asiakirjassa on kaksi, olisi ollut muuta kuin kaksi, vaikka hävinneeksi oletetussa kiinnetodistuksessa heitä olisi nimitetty vidhaervaromaneiksi. Jaakkola ei suostu myöntämään, että vuonna 1344 olisi annettu kaksi asiakirjaa, vaan pyrkii hakemaan mielestään luonnollisempaa selitystä. Hän esittää nimittäin kysymyksen, miten voidaan Hemmerin tapaan olettaa hävinneessä todisteesta olleen vain yksi *proloqutor*, kun säilyneen todisteen mukaan niitä on kaksi: miksei laamanni 1347 antamassaan selityksessä korjaa myös meille säilynyttä todistetta? Mihin vidhaervaromanit olisivat hävinneet meille säilyneestä maanluovutustodistuksesta? Kuinka olisi sama tuomari samaan oikeustoimitukseen päästänyt toisen todistuksen mukaan »tavallisia todistajia» joita ei laki eikä käytäntö edellyttänyt ja toisessa jättänyt nämä oikeudelliset »kuokkavieraat» kokonaan mainitsematta?

Jaakkolan selitys on, että kaksi proloqutoria on laillisuuden varjon antamiseksi vuoden 1344 kiinteistönkaupalle selitetty Södermannalagenin mukaisiksi vidhaervaromaneiksi. Pahin oikeudellinen muodottomuus kiinteistönkaupassa oli siten ollut, että luovutustodistuksessa ei ollut mainittu oikeata proloqutoria. Jaakkola olettaa selityksen antajan rajoittuneen kertomaan, meidän lakimme, suomalainen oikeus kiinteistönkaupan luovutuksen muotoon nähden edellytti, ts. selitti pysyneensä meidän lakiemme mukaan todellisena proloqutorina siitä huolimatta, että hänen

¹⁰ Jaakkola, Hist. Aik. 1942 s. 83 ss.

¹¹ Jaakkola, Hist. Aik. 1942 s. 84 av. 1.

asemansa oli aikaisempaan kirjeeseen muodollisesti väärin merkitty. Lopputulokseen nähden Jaakkola pysyy kannassaan: vaikka hän oli sekottanut riitapuolten suhteet luovutettavaan tilaan, hän katsoi, että vuoden 1344 kiinteistökauppa jäi laittomaksi, kunnes se 1350 välitystuomiolla sai maakunnan oikeustoiminnan mukaisen laillisen vastineen.¹²

Hemmer¹³ ei vastauksessaan voinut hyväksyä ajatusta, että vuoden 1344 säilynyt asiakirja olisi vuoden 1347 selityksen kohde. Säilyneessä asiakirjassa ei fastoja mainita nimeltä, mutta ei ole mahdollista, että sanat »conscripti nominatim» tarkoittaisivat heidän joukkoonsa »sisäänkirjoitettua» laamannia. Viitatussa asiakirjassa kiinnetodistajat on lueteltu nimeltä, mitä säilyneessä asiakirjassa ei tehdä. On siis oletettava *hävinnyt asiakirja*, joka on ollut *myyjän antama »luovutustodistus»*, yksityiskohtainen asiakirja, jossa on mainittu nimeltä läsnäolleet henkilöt. Säilynyt laamannin antama todistus on ainoastaan tarkoitettu täydentämään (hävinneen) luovutustodistuksen uskottavuutta Itä-Göötanmaalla. Kaupassa on joka tapauksessa ollut läsnä kaksi proloqutoria, mutta läsnäolotodistajista ei ole tietoa, vaikka laamanni on tullut erehdyksessä sellaiseksi merkityksikin. *Asiakirjan* puutteellisuus ei sinänsä ollut vakava virhe, sillä maakuntalait eivät edellyttäneet kiinteistökaupan määrämuodon kirjaanpanoa. Niinpä Hemmer päätyy 1943 siihen, että kun asiakirjoista ei ilmene mitään, joka liittäisi oikeustoimen katsomiseen muotovirheelliseksi Itä-Göötanmaalla ja kun ostaja on saanut tilan, riita onkin luultavimmin koskenut ainoastaan *maksamatonta kauppahintaa* eli niitä vastikkeita, jotka ostaja veloitettiin vuoden 1350 välitystuomiossa laillisin vastatoimituksin myyjälle luovuttamaan. Loppusanassaan asiasta Jaakkola ei tätä tulkintaa myöntänyt, vaan intti edelleen, että riita koski muotovirhettä: asiaa oli vireillä ostaja, ja jos osa jäljellä olevasta kauppasummasta olisi jäänyt suorittamatta, laiminlyönti olisi tehnyt Ulvilassa tapahtuneen tilanluovutuksen mitättömäksi.¹⁴ Hemmer vastasi tähän vielä 1945 huomauttamalla, että tuskinpa ostaja olisi pitänyt riitaa vireillä joutuakseen luovuttamaan myyjälle kaksi kiinteistöä.¹⁵

Jaakkolan ja Hemmerin väliseen kiistaan otti lyhyesti kantaa myös Olav Ahlbäck,¹⁶ joka omaksui Hemmerin käsityksen siitä, että Jakob

¹² Jaakkola, Hist. Aik. 1942 s. 85 ss.

¹³ Hemmer, JFT 1943 s. 123 ss.

¹⁴ Jaakkola, Hist. Aik. 1943 s. 159 s.

¹⁵ Hemmer, JFT 1944 s. 57 s.

Andriasson 1347 viittaa yksityiskohtaiseen luovutustodistukseen, joka ei ole säilynyt. Siinä on kuitenkin Jakob Andriassonin osuus kaupanteon yhteydessä ilmaistu väärin. Miten lienee, Ulvilan pitäjänkäräjillä on tapahtunut laillinen kauppa, jota on edeltänyt Itä-Göötanmaalla laillisessa järjestyksessä tapahtunut tilan tarjoaminen sukulaisille. Ahlbäck ei pidä välttämättömänä olettaa, että Jakob Andriasson olisi ollut Ulvilan käräjillä johtavassa asemassa: tiedämme ainoastaan, että hän esiintyi forskiaelamanina. Forskiaelamaneista ei ollut määräyksiä maakuntalaeissa, vaan vasta *maanlain* säännösten mukaisesti kihlakunnantuomareista tuli virallinen forskiaelaman. Forskiaelamanin tehtävänä oli ainoastaan johtaa puhetta kiinnetoimituksessa. (Tähän on huomautettava, että ellei sukuun tarjoamista pidetty merkityksellisenä *in casu*, ei ole tarpeen olettaa selaista tapahtuneenkaan, kun lähteetkin siitä vaikenivat.)

Suuri varovaisuus on tarpeen ennen kuin lähemme puhumaan tällaisen kiinteistönkaupan yhteydessä *muotovirheestä* sellaisella perusteella, joka liittyy vuoden 1347 asiakirjassa tarkoitettuun Jakob Andriassonin *tehtävän väärään merkitsemiseen*. Hemmer lausuu ohimennen, että käytännössä on kiinteistönkaupan määrämuotoon usein suhtauduttu hyvin *vapaasti*.¹⁷ (Tämä luonnollisesti tarkoittaa määrämuodon käsittelyä kaupasta kertovissa asiakirjoissa, ei välttämättä itse toimituksessa noudatettua muotoa.) Meille säilynyt asiakirja vuodelta 1344 ei voi olla se aiempi kirje, johon Jakob Andriasson viittaa 1347 antamassaan selityksessä, sillä siinä ei mainita yhtään vidhaervaromania, vaan kaksi proloqutoria, ja siinä mainitaan asiakirjan antajaksi Jachobus Magnusson, joka ei ole kuitenkaan eri henkilö kuin Jachobus Andriasson, vastaavia todistajia ei ole nimeltä mainittu eikä säilynyt asiakirja mitenkään viittaa varsinaiseen luovutukseen, *scotacio*. *On siis pakko olettaa hävinnyt asiakirja*, joka käsitykseni mukaan mitä luultavimmin on ollut *ruotsinkielinen* eikä *latinankielinen*. Siinä Jakob Andriasson on esiintynyt *oikealla nimellään*, mutta hänet on mainittu yhtenä vidhaervaromanina, läsnäolotodistajana samalla kun *fastat* on nimeltä mainittu.

Kadonneen asiakirjan kuolettaminen ei sinänsä ole uusi keksintö: Hemmerkin on ollut tällä kannalla. Lisäykseni Hemmerin hypoteesiin onkin lähinnä siinä, että minä oletan kadonneen asiakirjan olleen *ruotsinkieli-*

¹⁶ Legifer Juris Finnonici, HTfF 1961 s. 81 ss.

¹⁷ Hemmer, JFT 1944 s. 56; myös Lehmannin asiakirja-aineisto osoittaa samaa.

nen »kauppakirja». Vuonna 1347 selityksessä viitataan termiin *vidhaervaroman*, joka on epäilemättä kirjoitettu selittävää asiakirjaa silmälläpitäen. *Testes scotacionis, dicti fastae* viittaa myös siihen, että *fastat* on nimeltä mainittu ja heitä kutsuttu juuri *fastoiksi*. Täten voimme päätellä, että meille säilynyt asiakirja 30. 5. 1344 on eräänlainen latinalainen todiste varsinaisesta ruotsinkielisestä kauppakirjasta. En puolestani usko, että alkuperäisessä asiakirjassa olisi puhuttu kahdesta proloqutorista, vaan pikemmin kahdesta vidhaervaromanista, jotka sitten on *käännetty säilyneeseen latinankieliseen todistukseen kahdeksi proloqutoriksi*. Ruotsinkielisessä asiakirjassa ei ilmeisesti ollut proloqutoreita lainkaan. Vuoden 1347 selityksessä Jakob Andriasson todetaan muutta mutkitta todelliseksi proloqutoriksi ottamatta kantaa ollenkaan siihen, oliko heitä useampia, tai oliko kaupassa laisinkaan »tavallisia» läsnäolotodistajia (*vidhaervaroman*), jollaisia Suomesta säilyneet kiinteistöнкаupat eivät yleensä tunne.

Kahdeksan kiinnetodistajan käyttö ja se, että kiinteistön luovutus tapahtuu käräjillä, viittaa kyllä osaltaan Helsingelageniin, mutta on Suomessa yleinen kaavakäytäntö, joten sen yleinen todistusvoima oikeuskäsitukseen nähden on varsin heikko. Varsinkaan ei voi tehdä Hemmerin tapaan päätelmää, jonka mukaan kiinteistöнкаuppa olisi tehty Helsingelagenin mukaan ja että ne »meidän lakimme», joihin laamanni selityksessään 1347 viittaa, olisivat juuri Helsingelagenin säännöksiä. Koko sekaanus henkilöiden nimitysten kanssa viittaa pikemmin *lain tuntemattomuuteen* kuin siihen, että oikeustoimen taustalla olisi ollut jokin kiinteä helsinglandilainen oikeuskäsitys. Se, että meille säilynyt 30. 5. 1344 päivätty kauppatodistus on latinankielinen, viittaa siihen, että asiakirja on *papin laatima*, joka on ollut Ulvilan kirkkoherra tai sitten Jakob Andriassonin kirjuri tai kotipappi. Kirjoitustaito ei ole ollut tuohon aikaan niin yleinen, että olisi oletettava, että latinankielisen kauppatodisteen ja hävinneen ruotsinkielisen luovutuskirjan olisi laatinut kaksi eri henkilöä. Luultavaa on yksinkertaisesti, että asiakirjan laatija on niin vähän tuntenut lakia, että on mennyt sekoittamaan *forskiaelamanin* ja *vidhaervaromanin* käsitteet toisiinsa. Hänellä on ollut hämärä käsitys siitä, että todistajia tarvittiin kahdeksan ja että joidenkin merkkihenkilöiden länsäolo oli erikseen mainittava, mutta hänellä ei ollut selvää käsitystä tämän muodon oikeudellisesta taustasta. Pikemmin kuin että oikeustoimen kirjaanpanon taustalla olisi ollut jokin suomalainen oikeuskäsitys, sen selityksenä on puutteellinen *lain tuntemus*, joka on aiheuttanut, että luovutustodistukseen ei merkitty *forskiaelamania* ollenkaan.

Mistä syystä sitten Nicholauksen ja Bothviduksen välillä virisi riita? Jaakkolan oletamus, jonka mukaan *ostaja* olisi riitauttanut asian, on mielestäni kaikkea perustetta vailla. Toisaalta pidän *riittämättömänä* myöskin Hemmerin selitystä, jonka mukaan asiassa oli kysymys pelkäämistään ostajan luovutettavien *vastiketilojen* siirrosta myyjälle. Laamannin antama todistus vuodelta 1347 osoittaa, että Ulvilassa 1344 tapahtunut kiinteistönkauppa oli joutunut ainakin jossain riidan vaiheessa *myöskin muotovirheväitteen* kohteeksi. Laamanni otti puolustakseen kaupan, jonka tekemiseen hän oli osallistunut. Hän vakuutti laamannin asemansa suomalla auktoriteetilla, että hän ei ollut ollut kaupan yhteydessä suinkaan pelkkä sivustakatsoja, vidhaervaroman, vaan todellinen kaupanvahvistajain puhemies, forskiaelaman, joka otti taatakseen scotacion kaikinpuolisen laillisuuden »meidän lakiemme mukaan». Riidassa oli ilmeisesti esitetty *sekä* väite siitä, että ostaja *ei ollut luovuttanut vaihdettavia kiinteistöjä että muotovirhettä* koskeva väite. Selvästikin ostaja oli saanut haltuunsa Espelundan tilan, koska vuoden 1350 välitystuomiolla häntä ei sen haltijaksi asetettu. Ilmeisesti *myyjä* oli ajanut vaatimuksiaan kahdella linjalla: joko Ulvilassa 1344 tehty kauppa julistettaisiin *mitättömäksi* tai, jos kauppa jäisi voimaan, ostaja velvoitettaisiin *ainakin* suorittamaan vaihtoesineiksi sovitut ruotsalaiset kiinteistöt.

En pidä mahdottomana sitä, että vuoden 1347 asiakirja liittyisi myyjän yritykseen saada Espelundan tila voitetuksi itselleen takaisin paikallisen lain mukaisen muotovirheen ja kauppahinnan suorittamatta jäämisen perusteella. Tällaisessa oikeudenkäynnissä ostajan oli vaikeata laillisesti todistaa Suomessa tehty kauppa. Asiakirjatodisteiden arvo oli keskiaikaisen maakuntalain mukaan erittäin epäselvä.¹⁸ Olisi sitäpaitsi ollut vaikea saada Suomen laamannia, Ulvilan kirkkoherraa tai kahdeksaa fastaa Espelundaan Itä-Göötanmaan käräjille vannomaan luovutustoimen, scotacion oikeellisuutta. Latinankielisessä asiakirjassa ei mainittu scotaciosta mitään, ja ruotsalaisessa kauppakirjassa ei puhuttu forskiaelamanista mitään. Jakob Andriasson yritti nyt todistella, että »meidän lakiemme mukaan» tapahtunut scotacio riitti, vaikka konkreettista yhteyttä myytyyn kiinteistöön ei ollutkaan. *Lopputulokseksi kuitenkin jäi, että kauppa piti.* Suomen oikeuden kannasta kiinteistönluovutuksen muotoon asiakirjat

¹⁸ Carlquist, E., Studier i den äldre svenska bevisrättens utveckling, Lund 1918 s. 107 ss. ja s. 113; ainakaan asiakirjan puute ei estänyt toimen katsomista päteväksi.

eivät sinänsä sano mitään varmaa: »meidän oikeutemme», johon laamanni Jakob viittaa, tulee esille asiassa siinä määrin epätarkasti, että se voidaan selittää Helsinglandin lain avulla, kuten Hemmer on olettanut, *tai ilman sitäkin*. Ruotsalaisen oikeuden reseptiä Suomessa kiinteistönkauppojen tarjoamien lähdetietojen avulla ei siis voi perustaa nyt kyseessä olevaan sinänsä kiintoisaan oikeusriitaan.

Kiinteistönluovutuksen muodosta Suomessa

Vanhastaan on katsottu, että jo varhaisimmat asiakirjallisesti tunnetut suomalaiset kiinteistönkaupat osoittavat ruotsalaisen maakuntaoikeuden vaikutusta. Asiakirjat kertovat kaavamaisesti — vähäisin muunnelmin — tietystä *perusmallista*. Kaupat tapahtuvat *kirkolla tai käräjillä*. Esiintyy kahdeksan kaupanvahvistajaa, joissakin tapauksissa kaksitoista. Heillä on puheenjohtaja, eräänlainen kaupanvahvistajien esimies. Tällaisena toimii usein oikeusviranomainen tai ainakin rälssimies. Kaupanvahvistajien nimenä esiintyy *fastaer*, *fastir*, josta tavataan latinalaisia väännöksiä tai käännöksiä, kuten *fastones*, *testes*, *firmarii*, jne. Puheenjohtaja on *forskiaelaman* tai latinaksi yleensä *proloquutor*. Kun Helsinglandin laissa kaupanvahvistajien lukumääräksi on määrätty juuri kahdeksan ja kun sanotun lain — kuten muidenkin Sveanmaan lakien mukaan — kaupan tulee tapahtua käräjillä, vaikuttaa mitä luonnollisimmalta, että Suomessa on kiinteistönkaupan muotoon nähden sovellettu nimenomaan Helsinglandin lakia. Tutkimuksen tehtävä näyttäisi tässä tilanteessa olevan lähinnä kahdenlainen.

1. On pyrittävä selittämään, mistä johtuvat lähteissä esiintyvät eräät *poikkeukset* Helsinglandin lain mukaisesta kaavasta.

2. On pyrittävä arvioimaan, mikä relevanssi kiinteistönkauppa-asiakirjoilla on *materiaalisen oikeusreseption lähteinä*.

Ensiksimainitun kysymyksen tarkasteluun näyttää olevan useita helposti tarjoutuvia rinnakkaisia selitysmalleja. Kun ruotsalaiset asiakirjatkaan eivät osoita kiinteistönkauppojen muotomääräyksiä noudatetun aina kirjaimellisesti, voidaan Suomessa tällaiset poikkeamat vielä suuremmalla syyllä tulkita joko toimituksen suorittajien tai kirjurien heikon laintuntemuksen tai piittaamattomuuden seurauksiksi. Sitäpaitsi voitiin ajatella, että ei lisä pahaa tee, jolloin poikkeuksellinen 12 fastan esiintyminen ei

välttämättä merkitse sitä, että säännöstä kahdeksan fastan *minimimäärästä* ei olisi noudatettu. Toinen vaihtoehto on selityksen etsiminen muista Ruotsin maakuntalaeista. Erityisesti tässä tulee mieleen Upplannin laki, joka edellytti 12 fastaa.

Jo lähtökohtaisesti huomattavasti vaikeammin vastattavissa on kysymys kiinteistönkauppa-asiakirjojen *edustavuudesta reseptiolähteenä*. Varsin monet tutkijat ovat taipuvaisia ajattelemaan, että kun *niinkin pienessä* yksityiskohdassa kuin kiinteistönkaupan muotomääräyksissä sovellettiin selvästi ruotsalaisperäisiä normeja, jäävuoren näkymättömissä oleva osa on epäilemättä ollut paljon suurempi.¹⁹ Toisaalta on myös esitetty, että kysymys on siltikin vain detaljista. Jaakkola lausuu:

»Kuka hyvänsä, joka on tutustunut Ruotsin ja muihin pohjoisten maiden moniin kirjaanpantuihin lakeihin, voi ilman muuta todeta, että tilusluovutusmuodollisuus, joka ei, kuten olemme nähneet, ollut Ruotsissakaan yhtenäinen, merkitsee niin pientä ja kapeata oikeushistoriallista detaljia, ettei sen nojalla voida antaa edes asianomaisista laeista saati sitten koko kansallisesta oikeusjärjestyksestä mitään karakteristiikkaa. Monin verroin suuremmalla syyllä voitaisiin sen perusteella, että esim. Ruotsin edsöre- ja kauppalainsäädäntö, kirkkokaaret, oikaisukäräjät, rättareting, monet säännöt ym. perustuvat vieraisiin esikuviin tai laajaan kontinentaaliseen kulttuurivaikutukseen, maan oikeusjärjestys luonnehtia vierasperäiseksi.»

Käsityksestä, jonka mukaan Suomessa esiintyvät kiinteistönkaupar muodot olisivat perua ruotsalaisesta maakuntaoikeudesta, lähinnä Helsinglandin laista, on kaksi mielenkiintoista poikkeustakin. Jalmari Jaakkola, joka pyrki näkemään kotimaisuutta siellä missä vain mahdollista oli (ja muuallakin), esitti hypoteesin, että pikemmin kuin Helsinglandin lain vaikutusta olisi lain myöhäisen muistiinmerkinnän huomioon ottaen pikemminkin ajateltava helsinglandilaisten siirtolaisten *mukanaan tuoman talonpoikaisen perinnäistavan* vaikutusta. Tämä on yhteydessä hänen esittämänsä yleiskäsitykseen, jonka mukaan ruotsalaisen oikeuden reseptioilmiöt Suomessa selittyvät pikemmin suomalaisväestön ja ruotsalaissiirtolaisten *spontaanien kontaktien* perusteella kuin ruotsalaisen maakuntaoikeuden tietoisesta noudattamisesta saati virallisesta voimaan saattamisesta Suomessa. Mutta Jaakkola oli taipuvainen menemään vielä

¹⁹ Ks. etenkin Hemmer, esim. JFT 1941 s. 74, mutta myös Pirinen, KHL p. 271 pp.; Kerkkonen, JFT 1966 s. 114 ym.

pitemmälle. Luonnollisempi selityspäriste olisi mahdollinen *suomalainen oikeuspäriste*. Hän viittaa muinaissuomalaisiin päristätietoihin yhdeksän miehen valasta, yhdeksästä lautamiehestä ym., jotka osoittavat päristettä, jonka täytyy iältään palata Maunu Eerikinpojan maanlain edellyttämän 12 lautamiehen, kiinnetodistajan ym. aikaa varhaisemmaksi, ja joka olisi voinut tarjota esikuvan myös sille »eräänlaiseen valamiehistöön verrattavalle yhdeksän miehen kiinnevahvistajakunnalle, jonka välitysmies ja kahdeksan kiinnetodistajaa muodostaa». Jaakkola olettaa lisäksi, että juuri *kirkko* on tuonut maahan uuden kiinteistönluovutusseremonian, ja uskollisena pyrkimyksellään mahdollisuuksien mukaan kunnioittaa kussakin maassa paikallisia päristätapoja nojautunut Suomen *vanhan oikeuslaitoksen* mukaiseen päristeeseen. Suomesta tunnetut esimerkit fastojen lukumäärästä ovat jokseenkin samanaikaisia kuin Helsinglandin lain kodifikaatio, mikä Jaakkolan mielestä kehottaa myös suureen varovaisuuteen. Oikeuspäristeen yhtäläisyydet Helsinglandissa, johon suomalaisilla oli ikivanhoja suhteita, ja Suomessa saattaisi perustua »joko esim. harvaan asutukseen tai melkoisesti nyt käsiteltäviä aikoja varhaisempaan yhteiseen »pohjoismaiseen» kulttuuripäristöön.»²⁰

Jaakkola esittää teoriansa vain ohimennen, ja sen luonnosmainen muotoilu antaa aihetta mm. kiusalliseen kysymykseen, onko *asutuksen harvuus* Helsinglandissa ja Suomessa yhteisenä selityspäristeenä sille, että fastoja kiinteistönkaupassa vaadittaisiin vain kahdeksan, kun sen sijaan Upplannin laissa niitä edellytettiin olevan kaksitoista! Pelkkänä heittona pidän viittausta johonkin muinaissuomalaiseen »pyhään yhdeksänlukuun». Hemmer²¹ huomautti, että suomalaista lautakuntaa oli pidetty 12 miehen vahvuisena, mutta myöhemmin on yleisesti katsottu, että tämäkin päätelmä on perustunut aineiston väärintulkintaan: kansan käräjäkiviksi kutsumat paikat ovat olleet pakanuuden aikaisia hautamuistomerkkejä. Emme siis tiedä mitään muinais-suomalaisten oikeuslaitosten yhteydessä esiintyneistä henkilömääristä. Yhdeksän miehen »jury» ei näytä siirtyneen ainakaan varhaisimpiin alioikeuksiin (SvB 37 esiintyy katselmuslautakunnassa 12 henkilöä, mikä vastaa ruotsalaista oikeutta).

Jaakkolan hypoteesit eivät perustuneet lähteiden syvälliseen analyysiin. Hieman samankaltaisen hypoteesin kuitenkin esitti Olav Ahlbäck jo

²⁰ Jaakkola, Hist. Aik. 1942 s. 90 av.

²¹ Hemmer, JFT 1943 s. 134 s.

1962²² eräässä sanomalehtiartikkelissa sekä 1966 dokumentoiden.²³ Ahlbäckin mukaan kiinteistönkaupan muutosäännökset ovat Ruotsissa hyvin vanhoja, eikä kahdeksan fastan esiintyminen suomalaisissa kiinteistönluovutuksissa todista mitään Helsingelagenin voimassaolosta Suomessa: lukumäärä saattaa olla peräisin *tavanomaisen oikeuden* historian varhaisemmista vaiheista. Helsingelagenin määräyksiä ei nimittäin kaikilta osin ole noudatettu. Sen mukaan (B 4) tosin fastojen lukumäärän piti olla kahdeksan, mutta lisäksi tuli olla todistajina kuusi lähintä sukulaista. Suomalaiset kiinteistönkaupat tapahtuivat ulkoisesti saman kaavan mukaan kuin Sveanmaalla ja Helsinglandissa: virallishenkilöinä esiintyivät fastat ja forskiaelaman, luovutuksen tapahtuessa kirkon luona tai käräjillä. Mutta erittäin huomattavassa osassa asiakirjoista fastat ovat *jaettuna kahteen ryhmään, kummankin sopimuspuolen nimetessä omansa*. Tämä on hänen mukaansa hyvin vanhanaikainen piirre, josta on jäänteitä eräissä maakuntalakien säännöksissä kihlauksesta. Sulhasen ja morsiamen suvut asettavat kumpikin omat fastansa.

Ahlbäck viittaa Hafströmin²⁴ esittämään hypoteesiin, jonka mukaan nämä säännökset kuuluvat vanhan sukuyhteiskunnan aikaan ja että samanlaisia sääntöjä oli noudatettu aikoinaan myös kiinteistönluovutuksissa. Kuitenkin vain vanhanaikainen Dalalagen (BB 3) tuntee enää tämän säännön, kummankin osapuolen nimetessä kuusi fastaa. Niinpä Ahlbäck joihtuu päättämään, että fastojen jakaminen kahteen ryhmään puhuu sen puolesta, että Suomessa tällä kohdin sovellettu tavanomainen oikeus oli perua aikaisemmalta ajanjaksolta kuin Svean lakien kirjaanpannut säännökset (poisluettuna Dalalagen).²⁵ Tämän kanssa ei ole lainkaan ristiriidassa, että maan tietyissä osissa fastojen lukumäärä oli kahdeksan. Nuoremman Svean oikeuden vaikutus näkyy siinä, että kiinteistönluovutus yleensä tapahtuu käräjillä tai kirkolla pitäjärahaan läsnäollessa. (Alunperin kauppa näyttää tapahtuneen kiinteistöllä, kuten Göötan lait osoittavat.) Lisääntynyt julkisuus toi oikeusvarmuutta, ilman että tavanomainen oikeus muutoin tältä osin muuttui. Ahlbäck korostaa, että hänen käsityksensä kulmakivenä on fastojen kaksijako. Kun sen enempää Helsingelagen kuin säilyneet »helsinkiläiset» asiakirjatkaan eivät osoita tätä piiri-

²² HBL 10. 1. 1962.

²³ *Fastar och förskälaman i Finland före landslagens tid*, Historisk Tidskrift 1966 s. 99 ss.

²⁴ KHL IV: p. 134.

²⁵ Ahlbäck, HTFF 1966 s. 99 ss.

rettä, ei hän voi hyväksyä Lehmannin ja Hemmerin lausumia, että suomalaiset säännökset liittyvät Helsinglandin oikeuteen.

Sääntö kahteen ryhmään jakautuneista fastoista näyttää olleen voimassa Ahlbäckin mukaan myös Ahvenanmaalla. Ahlbäck ei hyväksy Hemmerin käsitystä, jonka mukaan tämä ei voisi ilmentää Helsinglandin oikeuden vaikutusta: olihan Ahvenanmaa saanut väestönsä lähinnä Roslagenista.²⁶ Yleisen teoriansa mukaan Hemmer selitti nyt asiantilan siten, että Helsinglandin oikeus oli *viranomaistoimin* saatettu voimaan Suomessa oikeudellisen yhtenäistämisen tarkoituksin. Ahlbäck katsoo, että sääntö Ahvenanmaan osaltakin on vanhaa perua ja pikemmin se *siirtyi sieltä mannermaalle*, jossa sitä lähinnä sovellettiin ruotsalaisen oikeuden alueella. Sääntö kahdestatoista fastasta esiintyy ehkä lähinnä suomalaisen oikeuden alueella: viimeksi mainittu sääntö on peräisin vanhemmasta yläruotsalaisesta oikeudesta, joka on Dalalagenin kannalla asiaan nähden.

Tässä tutkimuksessa ei ole mahdollista yksityiskohtaisesti syventyä kaupanvahvistajien tehtäviin ruotsalaisessa maakuntaoikeudessa. Keskitymme kysymyksiin, jotka valaisevat ruotsalaisen maakuntaoikeuden väitettyä omaksumista Suomessa. Tällöin on paikallaan lyhyesti selvittää vallitsevaa käsitystä kaupanvahvistajien tehtävistä kiinteistönkaupan yhteydessä. Vallitsevan käsityksen varaan on nimittäin rakentanut huomattavalta osin kritiikkinsä Ahlbäckin esitystä vastaan 1967 julkituonut Ragnar Hemmer, joka tosin oli kosketellut asiaa jo lukuisissa aikaisemmissa artikkeleissaan.²⁷ Hemmer rakensi tutkimustuloksensa pääosin saksalaisen Lehmannin jo 1888 tekemän tutkimuksen varaan, jossa itse lakitekstien tarjoaman aineiston ohella oli huomattavassa määrin käytetty ruotsalaisia ja suomalaisiakin asiakirjoja.²⁸

Sveanmaan lait mainitsevat kaupanvahvistajat, *fastar*, *fastir*, myyjän nimeäminä kaupan pätevyiden »todistajina». He eivät vannoneet mitään valaa itse kaupanteon yhteydessä, vaan olivat ainoastaan *läsnä*, mutta jos kaupasta syntyi *riita*, *myyjä puolustautui* kaupanvahvistajien avulla. (Ks. VML 2 pr.) Kaupanvahvistajien lukumäärä oli Helsingelagenin (JB 4) mukaan kahdeksan, mutta todistajina edellytettiin lisäksi kuutta myyjän lähintä sukulaista. Vestmannalagenin mukaan kaupanvahvistajien luku-

²⁶ Ahlbäck, HTfF 1966 s. 99 ss.

²⁷ Hemmer, JFT 1931 s. 338 ss., JFT 1941 s. 71 ss., JFT 1943 s. 121 ss., JFT 1944 s. 55 ss., JFT 1965 s. 211 ss., JFT 1967 s. 221 ss.

²⁸ Karl Lehmann, Die altschwedischen Festiger (Abhandlungen zur germanischen, insbesondere nordischen Rechtsgeschichte, 1888) s. 137 ss.

määrä oli neljä, jos kauppa tapahtui yksityisesti kiinteistöllä ja kahdeksan, jos kauppa tehtiin käräjillä. Upplannin lain (BB 4 pr.) mukaan kaupanvahvistajien lukumäärä riippui kiinteistön arvosta: lukumäärä oli 12, 16 tai 24. Södermannalagenin (BB 12:1) mukaan kaupanvahvistajia tuli olla 12, minkä ohella edellytettiin kahta läsnäolotodistajaa, *vidhaer-varomaen*, joiden tehtävä oli Ahlbäckin oletuksen mukaan tässä kauppahinnan arvioiminen.³⁰ Närken maakunnassa näyttää Lehmannin mukaan kaupanvahvistajien lukumäärä olleen kahdeksan. Göötanmaan laeissa esiintyy tiettyjä vanhanaikaisiksi kutsuttuja piirteitä, jotka viittaavat siihen, että pääsääntöisesti kiinteistön luovutus, *skötning*, lat. *scotacio*, tapahtui myytävällä kiinteistöllä paikan päällä.

Asiakirjoissa, varsinkin suomalaisissa, esiintyy kaupanvahvistajien »puhemiehenä» forskiaelaman, jonka tehtävä näyttää olleen sekä toimia kaupanvahvistajien puhemiehenä että valvoa laillisten muotojen noudattamista kaupanteon yhteydessä. Tällaista virkamiestä ei kuitenkaan mainita maakuntalaeissa kiinteistönkaupan virallisena toimihenkilönä, vaan ainoat viittaukset forskiaelamaniin esiintyvät Södermannalagenin huomennlahjaa koskevassa normissa, joka edellyttää fastoja ja heidän puhemiestään (GB 3:2), ja Helsingelandin lain säännöksessä, jonka mukaan tapposakot vahvistettiin kahdeksan fastan ja heidän puhemiehensä (forskiaelamanin) myötävaikutuksella.

Kun yksityiskohtaisia asiakirjatietoja siitä, mikä merkitys käytännössä kaupanvahvistajilla ja heidän puhemiehellään sopimuksen teon yhteydessä ja sopimuksesta mahdollisesti syntyneiden riitojen selvittelystä oli, ei ole säilynyt, on merkityksellistä myös tarkastella, millaisia latinankielisiä *toisintoja* maakuntalakien mainitsemista toimihenkilöistä asiakirjalähteissä esiintyy. Nämä toisinnot kuvastavat nimittäin sitä käsitystä, joka asiakirjojen laatijoilla (jotka usein kirkonmiehinä tunsivat lakia myös kanonisen oikeuden pohjalta hieman laajemmin kuin osapuolet) oli toimituksen oikeudellisesta luonteesta. Kaupanvahvistaja kutsuttiin yleensä todistajiksi tai vahvistajiksi (*testes*, *firmarii*, toisinaan *firmitores*, *confirmatores*, *affirmatores*, *confirmantes*), mutta usein turvauduttiin myös kansan kielellä tehtyihin väännöksiin, kuten *fastones* tai siihen, että latinalaisen käännöksen ohella sanottiin, miten asianomaisia »kansan kielellä» (*vulgo*, *vulgariter*) kutsuttiin. Yhtä kaikki nimitykset viittaavat siihen, että kaupanvahvistajilla oli toimituksen *pätevyyttä* vahventavien

³⁰ Ahlbäck 1966 s. 103, joka viittaa UL ÄB 25:1 ja Sdml JB 12:1 ja 9:1.

todistajien tehtävä. Forskiaelamania kutsuttiin yleensä »esilausejaksi», proloquutor (joskus myös pronunciator, promulgator), mikä ei viittaa siihen, että hänen tehtävänsä olisi ollut virallinen kaupan vahvistaminen, vaan pikemmin *toimituksen esimiehenä* esiintyminen.

Sveanmaan lait toteuttivat kiinteistönkaupan julkisuusvaatimusta lähinnä edellyttämällä, että kauppa tehtiin paikallisen väestön läsnäollessa kirkolla tai sitten käräjillä. Tällä kannalla olivat Upplannin laki (JB 4 pr.), Dalalagen (BB 3), Helsingelagen (JB 4) ja Södermannalagen (JB 12:1). Myös Västmanlannissa näyttää kauppa tapahtuneen samanlaisissa olosuhteissa.

Yleisesti on kylläkin huomattava, että kiinteistön luovutus *vapaaehtoisin kaupoin* nähtiin sinänsä varmaan eräänlaiseksi poikkeusilmiöksi:^{30a} suvun ja sen edustajaksi kiinteistön omistajana kulloinkin tulleen henkilön ei pitänyt ilman pakottavia syitä luopua maaomaisuudestaan. (»Maata ei myydä, sitä ostetaan.») Jos näin kuitenkin tapahtui, vaativat sekä myyjän sukulaisten että ostajan intressit sitä, että kaikki kauppaan liittyvät olosuhteet olivat mahdollisimman selviä ja julkisia: Helsingelagenin säännös siitä, että myyjän lähimpien *sukulaisten* tuli myötävaikuttaa todistajina kaupan syntymiseen, korostaa selkeästi juuri tätä puolta. Kaupoista saattoi kuitenkin syntyä riitoja: tällöin oli oleellista, millaista menetelmää riitojen sovittelemiseksi käytettiin. Jo tässä yhteydessä on paikallaan ilmaista käsitykseni, jonka mukaan Ahlbäck on todella oikeassa korostaessaan Suomessa esiintyvän kaupanvahvistajien valintajärjestelmän erikoista luonnetta. Käsitykseni on nimittäin se, että kaupanvahvistajien tasajako myyjän ja ostajan nimeämiin henkilöihin viittaa siihen, että kaupanvahvistajat toimivat riidan sattuessa myös eräänlaisena *välimiesoikeutena sen asemesta, että asia olisi saatettu normaaliin tuomioistuinkäsittelyyn*. Käsitykseni mukaan tällainen menettelytapa soveltui varsin hyvin Suomen alkukantaisiin oloihin, joissa tuomioistuinlaitoksen järjestely alioikeustasolla oli vakiintumaton. Tämä tulkinta ei näennäisesti poikkea paljon Hemmerin esittämästä käsityksestä, jonka mukaan kahteen ryhmään jakaantuneiden kaupanvahvistajien tehtävänä oli *Dalalagenin olosuhteissa* lautakuntana toimiminen. Mutta Hemmer pitää tätä instituutiota varsin *uudenaikaisena*.³¹ Tässä suhteessa olen täysin eri mieltä hänen kanssaan. Ennen siirtymistä Hemmerin teorian yksityiskohtaiseen

^{30a} Hafström, HTfF 1953 s. 55 s.

³¹ Hemmer, JFT 1967 s. 229.

esittelyyn on paikallaan todeta, että siirryttäessä maakuntalakien aika-kaudesta maanlain aikaan omaksuttiin jokseenkin yksiselitteisesti *Svean lakien* mukainen kiinteistönkaupan muotojärjestelmä. Kauppa oli tehtävä Maunu Eerikinpojan maanlain (JB 12) mukaan käräjillä 12 kaupanvahvistajan läsnäollessa kihlakunnantuomarin toimiessa todistajien puhemiehenä, forskiaelamanina, ja hän antoi kiinteistönkauppa-asiakirjan.

Hemmer katsoo, että ei ole mahdollista rinnastaa kihlauksen yhteydessä esiintyviä fastoja ja kiinteistönkaupan vahvistajia, koska kysymys on kahdesta erilaisesta asiasta. Avioliiton solmimisen yhteydessä oli kysymys *sukulaissuhteiden solmimisesta* sukujen välillä, kun sen sijaan kiinteistönkaupan vahvistajilla oli oikeudenkäynnissä *todistajan asema*. Tähän on huomautettava, että kiinteistönkauppa ei ollut pelkästään osapuolten, vaan myös *sukujen välinen asia*: kiinteistön tarjoaminen sukuun, sukulunastussäännökset jne., jotka säilyivät paljon myöhempäänkin aikaan kuin siihen, mistä nyt on kysymys, osoittavat, että kiinteistönkaupan *vaihdannallinen* luonne verrattuna mm. avioliiton solmimiseen ei ollut vielä laisinkaan vakiintunut.

Hemmer katsoo, että kaupanvahvistajien valitseminen pelkästään myyjän toimesta ei suinkaan edusta uudenaikaisempaa oikeudellista katsantokantaa kuin Dalalagenin säännös, jonka mukaan molemmat osapuolet nimesivät yhtä suuren määrän kaupanvahvistajia. Dalalagenin (BB 3) mukaan kummankin osapuolen tuli valita *omat kaupanvahvistajansa*. Tämä koski niin kauppaa kuin vaihtoaikin. Jos sitten tuli asiasta riita, 12 kaupanvahvistajan asiana oli ratkaista se, jolloin kaupanvahvistajan *perillinen* tuli hänen asemaansa. Ellei yksimielisyyttä saavutettu, *enemmistön kanta ratkaisi*. Hemmerin mukaan tämä ilmentää nyt useissakin eri suhteissa *uudenaikaisempaa* oikeuskäsitystä kuin Sveanlakien säännökset, joiden mukaan kaupanvahvistajat olivat oikeudenkäynnin satuesssa todistajien asemassa, jolloin heidän tuli olla yksimielisiä, jotta heidän sanansa olisi ratkaiseva. Hemmer katsoo, että Dalalagenin kaupanvahvistajat olivat eräänlaisen lautakunnan asemassa (tällöin hän viittaa myös Julian Serlachiuksen kantaan).³² Enemmistöperiaate oli germaaniselle todistus-oikeudelle yleensä vieras piirre. Hemmerin käsityksen mukaan (hän viittaa Jørgensenin kantaan) enemmistöperiaate on omaksuttu

³² Hemmer, JFT 1967 s. 228; Julian Serlachius, Om kländer å jord enligt de svenska landskapslagarne, Helsingfors 1889, Bilaga XII av 2.

kanonisen oikeuden fiktiosta *quod major pars facit, totum facere videtur*.³³ Tilusvaihtotapauksessa osapuoli saattoi Dalalagenin (BB 6, pr.) mukaan kahden vuoden määräajan kuluessa vedota siihen, että hän oli saanut vähemmän kuin luvattu oli. Fastojen tehtävänä oli tällöin toimittaa varsinainen katselmus, ja tyytymätön osapuoli saattoi vedota sitä vastaan. Tällä kohden Hemmer viittaa siihen, että todistajien lausuntoa vastaan ei voinut vedota. Tässä mielessä Hemmerin mielestä (samaa kantaa edusti jo Wennström)³⁴ kyseessä on eräänlainen uutuus: Svean lakien kanta edustaa vanhempaa käsitystä siitä, että todistelu oikeudenkäynnissä oli yksipuolinen, kun sen sijaan säännös siitä, että molemmat osapuolet etukäteen nimesivät todistajat, ilmentää kehittyneempää periaatetta kaksipuolisesta todistelusta oikeudenkäynnissä. Yksipuolisen todistelun periaate ilmentää ajatusta, jonka mukaan myyjän tulisi kiinteistön luovutajan ominaisuudessa taata kaupan pitävyys; Lehmann³⁵ viittaa myös siihen, että todistelun tehtävänä oli taata se, että *moitteeseen ehkä oikeutetut* sukulaiset ja naapurit *tyytyivät* kauppaan. Tällöin oli erittäin ymmärrettävää, että myyjän tehtävänä oli hankkia kaupanvahvistajat sitoutumaan omasta puolestaan tarvittaessa puolustamaan kauppaa. Hemmer viittaa vuodelta 1411 olevaan suomalaiseen kauppakirjaan, jossa myyjä selittää luovuttaneensa kiinteistön ystäviensä ja sukulaistensa, jäljempänä lueteltujen, neuvosta ja myötävaikutuksella (SvB n:o 331).

Perusongelmia Hemmerin tulkinnessa on kaksi. Yhtäältä *Dalalagenin mukainen järjestelmä ei siirtynyt maanlakiin*. Vaikka se olisikin edustanut jotenkin kanonista oikeutta, ei se toteutunut yleisenä todistelun enemmistö- tai kaksipuolisuusperiaatteena lainkaan maanlakien säätämisen yhteydessä. Toisaalta Dalalagenin tarkoittamassa kiinteistöriitojen sovittelujärjestelmässä on kiistattomasti »vanhanaikainen» piirre: riidan sattuessa asiaa ei näytä ratkaisseensa *tuomioistu*n, vaan ensisijaisesti (tai lopullisesti) kaupanvahvistajista koostunut lautakunta. Vaikka siis Dalalagenin järjestelmä voidaan kenties tulkita *tietyltä kannalta* (anakronisesti!) hieman edistyneemmäksi kuin muiden Svealakien ja maanlain mukainen todistelujärjestelmä, näyttää siltä, että sen kontekstia on haettava toisaalta kuin abstraktista vertailusta erilaisten todistus-oikeudellisten ajattelutapojen kesken.

³³ Hemmer, JFT 1967 s. 228 av. 8 viittein Jørgensen, Tfr 1944 s. 80 s.

³⁴ Hemmer, JFT 1967 s. 227 ja Wennström, Lagspråk och lagtexter 1946 s. 334.

³⁵ Lehman 1888 s. 167 s.

Forskiaelamanien tehtävien osalta Hemmer³⁶ viittaa siihen, että kun tällaista ei nimenomaan edellytetty maakuntalaeissa, erityisen puhemiesen myötävaikutus kiinteistönkaupan teossa ei ollut välttämätön. Tosin VGL:n mukaan kiinteistönkaupassa tulisi olla 8 maata omistavaa kaupanvahvistajaa ja erityinen puhemies. Laki ei sano, miten nämä olisi valittava, mutta eräästä 1291 päivätystä asiakirjasta (DS II 1039) voidaan päätellä, että *myyjä* on ne valinnut. Hemmer viittaa Lehmannin tutkimukseen, josta näyttää käyvän ilmi, että forskiaelaman mainitaan Sveanlakien mukaisissa kiinteistönkaupoissa vain muutamia kertoja.³⁷ Kun tällainen toimihenkilö kuitenkin esiintyy suomalaisissa kaupoissa, on Hemmerin mukaan kysymys varsin myöhäisestä ilmiöstä, vaikkakaan hän ei osaa selittää tätä millään lailla.

Kun Suomessa esiintyy kiinteistöoikeustoimissa pääsääntöisesti forskiaelaman, välimies, puhemies, olisi tämä seikka varmaan yritettävä jollain lailla selittääkin. Tällöin ei voida hevin viitata *vain* ruotsalaisiin normatiivisiin esikuviin. Minusta yksinkertaisin selitys olisi se, että kun Suomessa kiinteistönkauppojen yhteydessä esiintyi varmaan yleisesti niin osapuolina kuin kaupanvahvistajinakin henkilöitä, jotka eivät ainakaan täydellisesti ymmärtäneet toistensa *kieltä*, oli sangen luonnollista, että Ruotsissa toisinaan esiintyvä virallinen »puhemies» institutionalisoitui Suomessa: hänen tehtävänsä oli selittää ja tarvittaessa kääntääkin asiassa osallisille henkilöille tapahtumain kulku. Tällä en tarkoita, että forskiaelaman olisi ollut vain jonkinlainen kielenkääntäjä: on voinut olla yksinkertaisesti niin, että tällaisen henkilön vakiintuminen suomalaiseen kaavakäytäntöön on *alkujaan* juontanut juurensa kauppojen yhteydessä usein esiintyvän kaksikielisyyden tarpeesta ja sittemmin siirtynyt pelkkänä muotona käytettyjen asiakirjojen kaavatekstiin.

Mistään lähteistä ei voi päätellä, että forskiaelaman olisi myöhäsyntyinen oikeudellinen luomus, ja toisaalta voidaan kysyä, oliko forskiaelamanin tehtävänä Suomessa mahdollisesti toimia myös *puheenjohtajana* silloin, jos kiinteistönkaupasta syntynyttä *riitaa olisivat joutuneet käsittelemään kummankin osapuolen yhtäläisesti nimeämät kaupanvahvistajat*. Mutta forskiaelamanin tehtävät näyttävät muuntuneen kaavakäytännössä enemmän tai vähemmän hämäräksi. Osoituksena tästä on eräs tapaus (SvB 127—127a vuodelta 1347), jossa myyjä Göbolin Lon — turkulainen

³⁶ Hemmer, JFT 1967 s. 229 ss.

³⁷ Lehmann 1888 s. 144 av. 243 ja 244.

(ehkä saksalaissyntyinen) porvari (ostajana Hemming-piispa) itse toimii sanotussa tehtävässä. Joka tapauksessa, vaikka säilyneitä asiakirjoja ei voidakaan tulkita yhtenäisen kaavan mukaan, näyttää siltä, että forskiaelamanin tehtävä ei oikeuta mihinkään laajakantoihin yleisluontoisiin johtopäätöksiin: tuomarien ohella siinä esiintyy myös paikallisia rälssimiehiä. Tällaisten voidaan varsin hyvin ajatella olleen yhtäältä toimivista juhlistavista ja vahvistavista paikallisista mahtihenkilöistä, mutta toisaalta myös mahdollisten riitojen tulevia selvittäjiä, eräänlaisia välimiehiä, jollaiset 1350 selvittivät myös Suomen varhaiskeskiajan kuuluisimman oikeusriidan herrojen Bothvid ja Nicholaus kesken.

Hemmer³⁸ kritikoi Ahlbäckin käsitystä, jonka mukaan Ahvenanmaalla tavattava kaupanvahvistajien kahtiajako kummankin osapuolen nimeämiin fastoihin olisi Ruotsista periytyvä vanha ilmiö. Upplannin laki näyttäisi maantieteellisesti katsoen soveltuvan parhaiten Ahvenanmaan ruotsalaissiirtolaisten noudattaman lain selitykseksi. Mutta Ahvenanmaalla tavattava 8 fastan järjestelmä ei voi periytyä Upplannin laista, koska se vaatii 12, 16 ja 24 todistajaa riippuen maan arvosta. Vain Helsinglandin laissa on vaadittu 8 todistajaa. Kaikissa muissa Sveanmaan laeissa paitsi Dalalagenissa on kaupanvahvistajien valinta myyjälle kuuluva asia. Tätä sääntöä on myös noudatettu käytännössä. Siten on vaikea katsoa, että 8 kaupanvahvistajan sääntö olisi tullut Ruotsista Ahvenanmaalle ja sieltä siirtynyt suomalaiseseen käytäntöön. Miten tämä olisi voinut tapahtua? Hemmer viittaa siihen kiistattomaan tosiasiaan, että Ahvenanmaa oli *saaristoaluetta*, jossa viljelyskelpoisen maan alue oli vähäinen, joten on hyvin vaikeata olettaa, että vanhemman ruotsalaisen siirtolaisuuden syntyessä suomalaisella mannermaalla Ahvenanmaalla olisi esiintynyt *omia kiinteistönkaupan muutosäännöksiä* koskevia oikeusperinteitä. Ahvenanmaa oli jo varsin varhain kirkollisessa ja maallisessa suhteessa Suomen osa. Pikemmin olisi kysyttävä, eivätkö ahvenanmaalaisen asiakirjojen muototavat ilmentäisi Suomen mannermaalta saatua vaikutusta. Tällöin Hemmer viittaa myös siihen, että Ahvenanmaalta säilyneet kauppa-asiakirjat eivät koske ahvenanmaalaisen välisiä sopimuksia, vaan kaikissa säilyneissä neljässä tapauksessa kiinteistön saajana esiintyy Turun tuomiokirkko ja piispa. Tällöin ei tietenkään ole mikään sattuma, että samoja sääntöjä kuin mannermaalla on noudatettu tehtäessä kiinteistöjä koskevia oikeustoimia myös Ahvenanmaalla. Vaikka kauppa

³⁸ Hemmer, JFT 1967 s. 232 ss.

tapahtuu Ahvenanmaalla, ei tämä todista Ahvenanmaan oikeuden erityistä ominaisluonnetta. Yhteisenä piirteenä, joka liittyy Ahvenanmaalla sovelletut säännöt svealaiseen oikeuteen, ovat 8 kaupanvahvistajaa ja kaupan tapahtuminen käräjillä; se, että kaupanvahvistajat on jaettu kahteen ryhmään, viittaa myöskin Hemmerin mukaan uudempiin oikeuskäsityksiin.

Hemmer³⁹ ei myöskään voi hyväksyä Ahlbäckin ajatusta, jonka mukaan Suomessa sovellettiin 8 kaupanvahvistajan sääntöä lähinnä ns. ruotsalaisen oikeuden alueilla, kun sen sijaan suomalaisen oikeuden alueilla 12 kaupanvahvistajan sääntö olisi esiintynyt kilpailevana. Hemmerin mielestä suomalainen ja ruotsalainen oikeus koskivat vain papille suoritettavaa ruokalisää, eikä kysymys ollut enää 1300-luvulla mistään materiaalista oikeutta koskevista oleellisista eroista. Hänen todistelunsa tässä yhteydessä on jokseenkin kysymyksenalainen. Hän viittaa 1322 Varsinais-Suomen maakuntakäräjillä tapahtuneeseen maanluovutustoimeen, jossa selitetään toimitun »prout postulat ordo legis» (SvB n:o 32). Ja kun 1344 Satakunnassa, jossa esiintyi sekä suomalaisen että ruotsalaisen oikeuden alueita, kauppa tehtiin »secundum legum nostrarum statum» (FMU 518), oli kummassakin tapauksessa kysymys koko aluetta koskevasta yhtenäisestä oikeussäännöstöstä eikä eri pykälistä suomalaisen ja ruotsalaisen oikeuden alueella. Suomalaisen ja ruotsalaisen oikeuden esiintyminen samoissa pitäjissä ei siten todista mitään, vaan kiinteistönkauppojen yhteydessä molemmilla alueilla katsottiin sovellettavan *yhtenäisiä oikeussäännöksiä*.

Edellä selostettuun Hemmerin todisteluun on tietenkin tehtävä se varaus, että kaavoissa esiintyvät viittaukset paikallisen oikeuden kaikinpuoliseen noudattamiseen eivät tietenkään sinänsä osoita, että oikeudellisia eroavuuksia suomalaisen ja ruotsalaisen oikeuden alueiden välillä ei olisi esiintynyt. Paikallinen kirkonmies (tms) saattoi laatia kiinteistönkauppa-asiakirjan jostain saamaansa täsmälleen samanlaista kaavaa noudattaen ajattelematta enemmälti, oliko hänen viittaamisissaan »maan laeissa», ts. paikallisissa oikeussäännöksissä, joitakin eroavuuksia, jotka liittyivät verotusalueisiin, osapuolten kansallisuuteen jne. Eroavuudet eivät olleet sellaisia, että ne olisivat estäneet kiinteistönluovutuksen kirjaanpanosta huolehtinutta kirjuria saman asiakirjakaavan käytöstä.

³⁹ Hemmer, JFT 1967 s. 234 ss.

Niinpä Hemmer⁴⁰ päätty käsitykseen, jonka mukaan Helsinglandin lain soveltaminen kiinteistönkauppoihin edustaa suhteellisen myöhäistä reseptiovaihetta. Lähtökohtana on se, että sanottu laki vaati 8 todistajan käyttämistä kiinteistönkaupoissa, mutta tämä oikeusohje esiintyi jo ennen lain kirjaanpanoa maakuntaoikeudessa eräässä asiakirjassa vuodelta 1303 (DS II 1383). Tämä 8 todistajan sääntö ei siten voi palautua Helsinglandin oikeutta vanhempaan ruotsalaisen oikeuden reseptioon, vaan sen syytä on etsittävä Helsinglandin oikeuden tietoisien reseption taholta. Tällöin Hemmerin pääargumenttina on se, että *julkisuusvaatimuksen* toteutus suomalaisissa kauppa-asiakirjoissa tapahtuu tekemällä kiinteistökauppa *kirkolla tai käräjillä*. Tämä sääntö esiintyy vasta Svean laeissa, eikä se niinollen Suomessa voi olla vanhempi kuin 1200-luvun lopulta peräisin. Kun Ahlbäck oli olettanut, että 8 kaupanvahvistajan periaate saattaa olla vanhempi, Hemmer huomauttaa, että ei voi olettaa, että Ruotsista Suomeen muuttaneet siirtolaiset olisivat tuoneet mukanaan kiinteistökauppoja koskevia kiinteitä oikeustraditioita. Tämä huomautus on tietenkin täysin oikea. Kuten Hemmer mainitsee, kysymys ei ollut henkilökohtaisia intressejä koskevista oikeussäännöksistä, vaan muotomääräyksestä. Hemmer katsoo siten, että säännöksen soveltaminen ilmentäisi suoranaisia Sveaoikeuden esikuvia, ennenmuuta Helsinglandin oikeutta. Mutta vaikka 8 kaupanvahvistajan sääntö olisi vanhempi kuin kaupan julkisuutta koskevat periaatteet, tämä ei mitenkään todistaisi, että 8 kaupanvahvistajan sääntö ei olisi peräisin Helsinglandin oikeudesta.

Hemmer ei saata laisinkaan kyseenalaiseksi Ahlbäckin havaintoa, jonka mukaan fastat suomalaisessa kiinteistönkauppakäytännössä jakaantuvat tasan kummankin osapuolten nimeämiin ryhmiin. (Minunkaan käsitykseni mukaan ei tätä Ahlbäckin⁴¹ erittäin merkityksellistä havaintoa voine sinänsä kiistää). Mutta Hemmer katsoo, että kysymyksessä ei ole vanhanaikainen oikeusperiaate, vaan *uudenaikainen* piirre, joka on tarkoitettu varmentamaan kummankin osapuolen intressien toteutumista todistuskysymyksissä. Hemmer viittaa muutoin myös siihen, että kaupanvahvistajien valinta tietyllä tavalla tuskin oli mikään kiinteistönkaupan

⁴⁰ Hemmer, JFT 1967 s. 240 ss.

⁴¹ Ahlbäck, HTfF 1966 s. 101 main. lähteet: 8 fastaa, 1 puhemies, SvB 47—48 (Parainen 1329), 58 (Jomala 1330), 59 (Sund 1330), 86 (Turku 1336, 94 Turku 1338), 133 (Lokalahti 1350), 203 (Uusikirkko, Finström 1367), 205 (Finström), 8 fastaa FMU 396 (Turku 1332), SvB 150 (Halikko 1352); 12 fastaa SvB 47—48 (Vanaja 1329).

pätevyyden muodollinen edellytys. Pikemmin on kysymys myöhempää kehitysvaihetta ilmentävästä käsityksestä, jonka mukaan osapuolet saattoivat asiasta vapaasti sopia. Yleiseltä kannalta oleellista oli, että kauppa tapahtui *julkisesti* siten, että jokainen moitteeseen oikeutettu henkilö saattoi saada tiedon siitä sekä että sen vahvisti tietty määrä uskottavaksi katsottuja henkilöitä, kaupanvahvistajia. Hemmer myöntää, että tässä kysymyksessä ei ole suoraan omaksuttu ruotsalaisia esikuvia: ovathan kaikki muut Svean lait paitsi Dalalagen sillä kannalla, että kaupanvahvistajien valinta kuuluu myyjälle. Tämä ei kuitenkaan ole oleellista, sillä Helsinglandin laissa esiintyy fastojen puhemies, sinänsä myöhäinen piirre. Helsinglandin lain omaksumista vastaan ei puhu myöskään se seikka, että mainitun lain säännöksiä uuden myyjän sukulaistodistajan läsnäolosta kiinteistönkaupan yhteydessä ei ole suomalaisten asiakirjojen valossa noudatettu. Kuten jo Lehmann totesi, ei myöskään Helsinglandin lain alaisessa asiakirjakäytännössä sanottua sääntöä näy noudatetun.⁴²

Tässä yhteydessä Hemmer⁴³ käy myös keskusteluun siitä, mistä Suomen kirkollisoikeudelliset verotusperiaatteet olisivat peräisin. Hän viittaa Pirisen⁴⁴ kantaan, jonka mukaan Suomen ruotsalaisasutusalueen kirkollisverotussysteemit olisivat peräisin Helsinglandista. Tältä osin on kuitenkin todettava, että Pirinen ei ole osoittanut muuta kuin *eräiden piirteiden* periytyvän Helsinglandin laista eikä suinkaan väittänyt, että koko järjestelmä olisi sieltä omaksuttu. Joka tapauksessa Hemmer katsoo, että Ahlbäckin kanta, jonka mukaan Uudellamaalla maanlain käyttöönottoon saakka yleensä noudatettiin Helsinglandin lakia ja muilla ruotsalaisilla alueilla toisia ruotsalaisia oikeussäännöksiä, on kyseenalainen.

Hemmer viittaa Upplannin lain soveltamiseen tietyissä tapauksissa, kuten 1325, jolloin kiinteistön panttauksessa asetettiin Upplannin lain mukainen tietty määräaika, jonka jälkeen kiinteistö, ellei maksuja tulisi, lankeaisi piispalle (SvB n:o 41).⁴⁵

Hemmer ei hyväksy ajatusta siitä, että ruotsalaiset siirtolaiset olisivat enää 1300-luvun alkupuolella voineet olla kukin alkuperäisen maakuntalakinsa kannalla: tämä olisi ajateltavissa ainoastaan, jos oikeussäännökset olisivat olleet kansallisen tavanomaisoikeuden luontoisia, normeja,

⁴² Lehmann 1888 s. 132 s.; Hemmer, JFT 1967 s. 236 s.

⁴³ Hemmer, JFT 1967 s. 238.

⁴⁴ Pirinen 1962 s. 250 (Hemmer siteeraa saks. yhteenvetoa).

⁴⁵ Hemmer, JFT 1967 s. 240 av. 19.

joita valtiollinen ylivalta ei olisi millään lailla säännelty. Mutta näin alkeellisella kannalla ei Suomen oikeuselämä tarkasteltavana ajanjaksona hänen mielestään enää ollut. Ruotsalaista valtiovaltaa käytettiin Suomessa 1300-luvun alkupuolella etupäässä linnanläänijärjestelmän puitteissa, ja ruotsalaisen oikeuden omaksuminen suomalaisilla seuduilla on perustunut valtiovallan toimenpiteisiin eikä pelkästään tavanomaisen oikeuden vaikutukseen. Jälleen kerran Hemmer viittaa kaavakäytännössä esiintyviin ilmauksiin *leges terrae*, *leges patriae*, minkä hän tulkitsee tarkoittavan Suomessa voimassa olevaa maakuntaoikeutta. Ja kun Jakob Andriasson selittää, että Ulvilan käräjillä solmittua kiinteistönkauppaa koskevat oikeustoimet olivat tapahtuneet täysin lain mukaisesti meidän lakiemme mukaan, hän tekee tästä sen johtopäätöksen, että 8 kaupanvahvistajan sääntö oli Suomessa tullut laillisesti voimaan saatetuksi.

Kun ruotsalaiset oikeussäännöt, joita tapaamme 1300-luvun alkupuolen lähteissä, näyttävät viittaavan niiden omaksumiseen sekä suomalaisen että ruotsalaisen väestön keskuudessa ja kun linnanläänijärjestelmä on vanhin tunnettu ruotsalaisen valtiovallan organisaatio Suomessa, voidaan tästä Hemmerin mukaan tehdä se päätelmä, että oikeussäännökset ovat peräisin linnanläänijärjestelmän ajoilta. Hän katsoo ⁴⁶ edelleen, että ruotsalaisen kiinteistöoikeuden voimaansaattaminen suomalaisen väestönosan keskuudessa edellytti välttämättä kirjallisia lakikokoelmia, ja on varsin luonnollista, että ruotsalainen valtiovalta tällöin otti esikuvansa lähinnä senaikaisesta ruotsalaisesta maakuntaoikeudesta.

Vaikka meillä on melkoisesti kritiikkiä esitettävänä Hemmerin päätelmätapaa vastaan, emme voi kiistää tiettyä eleganssia hänen loppukommenttiltaan Ahlbäckin kanssa käytyyn keskusteluun, joka tavallaan muodostaa Hemmerin mittavan tutkijanuran yhteenvedon, kohdistuihan se väitöskirjasta alkaen suomalaisen ja ruotsalaisen oikeuden keskiaikaisiin suhteisiin. Hän myöntää, että säilynyt asiakirjamateriaali käsittää vain »vissa brottsstycken», joista siruista on vaikea päätellä, minkä ruotsalaisen maakunnan oikeutta on Suomessa kulloinkin sovellettu. Yksittäistapauksissa voidaan todeta erilaisia esikuvia. Yleisvaikutelmaksi jää, että Ruotsin oikeus Suomessa 1300-luvun ensimmäisellä puoliskolla vielä oli järjestelyasteella. Tämä ei kuitenkaan estä sitä, että monilla oikeudenaloilla todetaan yleistä yhtäläisyyttä voimassaolevan ruotsalaisen maa-

⁴⁶ Hemmer, JFT 1967 s. 242 ss.

kuntaoikeuden kanssa. Samaan päätelmään hän on johtunut, kun kysymys on kaupanvahvistajista ja heidän esimiehestään.⁴⁷

Minä en puolestani voi välttää vaikutelmaa, jonka mukaan Hemmer on etsinyt tässä(kin) selityspäätelmää ruotsalaisen kaavakäytännön omaksumiselle väärältä taholta. Hän on hakenut sitä *valtiovallan* vaikutuksesta. Toinen, kilpaileva selityspäätelmä on nähdäkseni paljon lähempänä. Valtiovallan ohella esiintyi Suomessa 1300-luvun alkupuolella toinen keskusvallan instituutio, joka niinikään vaikutti oikeudellisiin asioihin ja valtiovaltaa enemmänkin oikeudellisten toimitusten kirjaanpanon yhteydessä esiintyneeseen käytäntöön. Tämä instituutio oli *katolinen kirkko* kirjoitus- ja laintaitoisine kirkonmiehineen. Kirkon intressissä oli, että ainakin ne kiinteistönkaupat, joihin se oli itse *osallisena* ja yleensä myös ne, joihin *kirkonmiehet myötävaikuttivat* asiakirjoja laatimalla, tapahtuivat siten, että oikeustoimitukset *pätivät myös ruotsalaisen esivallan silmissä*, viime kädessä silloin, jos riidan sattuessa jouduttiin menemään kuninkaisiin asti. Kiinteistönkauppojen yhteydessä noudatettujen muotomääräysten selittämässä ei siten pidäkään asettaa suoraviivaisesti kysymystä, mitä ruotsalaista maakuntaoikeutta mahdollisesti sovellettiin, vaan riittää, kun kysymme, mistä päin kaupan todistamiseksi kirjoitetut asiakirjat ilmeisesti olivat peräisin ja miten niissä esiintyvät erilaiset formelit ovat selitettävissä. Selityksen lähtökohdan etsiminen on tällöin varsin yksinkertaista.

Meille ei ole säilynyt juuri lainkaan kiinteistönkauppoja, joiden tekemiseen kirjoitustaitoiset henkilöt *eivät* olisi myötävaikuttaneet. Niinpä se seikka, että suomalaisissa asiakirjoissa kaupat tehdään käräjillä tai kirkon luona, ei osoita sinänsä, että tällainen *oikeussääntö* olisi ollut voimassa, vaan yksinkertaisesti sitä, että yleensä *vain tällaisissa olosuhteissa* tehtyihin kiinteistönkauppoihin myötävaikuttivat kirjoitustaitoiset kirkonmiehet. Oliko muunlaisia kiinteistönkauppoja ja miten niiden yhteydessä meneteltiin, jää siten lähdetietojen ulkopuolelle. Täysin kiistatonta on, että noudatetut *kaavat olivat peräisin pääpiirtein Ruotsista*. Oletamus, jonka mukaan lähteissä esiintyvät 8 todistajaa ja forskiaelamanit olisivat peräisin Helsinglandin laista, on sinänsä plausiibeli. Toisaalta, kun olen käynyt lävitse koko suomalaisista kiinteistönkaupoista kertovan asiakirja-aineiston, en ole voinut päätyä yhtenäiseen selitykseen, joka kertoisi *tietyn ruotsalaisen maakuntalain virallisesta voimaansaattamisesta*.

⁴⁷ Hemmer, JFT 1967 s. 243.

Hemmerin tarkastelutapa jättää täysin avoimeksi sen, miksi Suomessa kiinteistönkauppoja tehdään milloin kahdeksan, milloin useampien kaupanvahvistajien läsnäollessa, miksi toisinaan heidän puhemiehinään esiintyvät tuomarit, milloin taas erilaiset rälssimiehet. Huomiotta ei voi jättää myöskään Ahlbäckin toteamaa kiistatonta usein esiintyvää kaupanvahvistajien eri osapuolten nimeämiin ryhmiin.

Säilyneissä asiakirjoissa esiintyy jatkuvasti ja jo varhain viittauksia ruotsalaisiin instituutioihin. Jo Raisiossa 30. 7. 1306 (SvB 21) Finlandiae praefectus Harald Torstensson luovuttaa maskulaiselle Villelle niityn, jonka hän oli saanut *in sacōri* Nicolaus-nimiseltä henkilöltä. Ja 4. 11. 1319 Paulus de Vesunda ja Melutha luovuttavat Gunnerus-nimiselle ostajalle maata »legitime secundum leges terre». 15. 3. 1322 Saltvikissä Ingvald-nimisen henkilön perilliset olivat laittomasti ottaneet haltuunsa kirkon maita ja luopuivat niistä; »in communi placito octo firmarii, dicti fastum», jolloin forskiaelamanina oli Jakob, »tum exactore in Alandia.» Samana vuonna Lyden af Kyren tunnustaa kuulleensa — Varsinais-Suomen asukkaiden ohella — havainneensa miten Markvard Flögh oli ostanut erään kiinteistön (SvB n:o 32). Vuonna 1324 todistetaan kaksi syytinkiä vastaan tapahtunutta luovutusta koskevaa asiakirjaa (SvB 34—35, uusi todistus 25. 1. 1325, SvB 38). Samoin SvB 42 (16. 10. 1326): Viipurin vouti Pietari Jouninpoika luovuttaa omistusoikeuden kiinteistöön Laiharannassa ostajalle nimeltä Flörekin (?).

22. 3. 1327 (SvB 43) selitettiin kaupan (myyjä Andres, ostaja Porvoon kirkkoherra) tapahtuneen praesentibus viris fidedignis, jolloin läsnä oli herra Karl Neskonugsson, Suomen senaikainen linnanherra ja muita johtohenkilöitä. 21. 9. 1328 (SvB 46) kauppa selitetään tehdyksi »praesentibus firmariis vulgariter dictis fasta», jotka luetellaan. Ensimmäisenä mainitaan Dominus Siguardus, Canonicus Aboensis. Lopussa mainitaan kaupanvahvistajien puhemiehenä toiminut asemies.

Esimerkkejä voisi jatkaa miten pitkälle hyvänsä. Oleellista on kuitenkin, että sopimukset soveltuvat erittäin hyvin tiettyyn *kaavakäytännöön*. Puolestani en halua saattaa kysymyksenalaiseksi Ahlbäckin sinänsä kiistatonta toteamusta kaupanvahvistajien jakaantumisesta Suomessa yhtäältä myyjän, toisaalta ostajan nimeämiin ryhmiin. Mutta en voi nähdä, että kysymyksessä olisi erityisen edistyksellinen piirre. Yhdyn Hemmerin käsitykseen siitä, että Dalalagenin tarkoittamat, molempien osapuolten nimeämät kaupanvahvistajat olivat eräänlaisia *välimiehiä*, joiden tehtävänä oli antaa riidan sattuessa ratkaisu kauppaan liittyvistä kysymyksistä.

Dalalagenin mukaan kysymyksessä näyttää olleen eräänlainen valamiehistö. Mutta tämän valamiehistön olemassaolo ei ilmennä mitään modernia todistusoikeudellista säännöstöä, jonka mukaan molempien osapuolten nimeämät todistajat olisivat periaatteessa tasa-arvoisia. Kysymyksessä on luultavasti, kuten Hemmer on todennut, tekemättä kuitenkaan toteamuksesta oikeata johtopäätöstä, kiinteistönkaupan välimiesoikeus. Välimiesoikeuden tehtävänä oli ratkaista paitsi itse kaupan *tekoon* myös kaupan kohteen *arviointiin* puolin ja toisin liittyneet riidan aiheet. Niinpä päädyn siihen käsitykseen, että Suomessa tavattava kaavakäytäntö edustaa 1200-luvun lopun ruotsalaista oikeuskäsitystä, jolloin virallinen myötävaikutus kaupan teossa ja kaupasta aiheutuneitten riitaisuuksien sovitelussa ei vielä ollut lyönyt itseään lävitse sillä tavoin kuin myöhemmin tapahtui. Tässä suhteessa on hyvin ajateltavissa, että myyjän ja ostajan yhteisesti nimeämät kaupanvahvistajat ovat olleet valamiehistön asemassa, heidän tehtävänä on ollut (paikallisen oikeusjärjestelmän ollessa vielä järjestelyn alaisena) ratkaista lopullisesti kaupasta syntyneet riitaisuudet.

Edellä esitetyn käsityksen mukaisesti näyttää siltä, että kiinteistönkaupan muotomääräykset eivät ole levinneet sen enempiä Suomeen kuin Ahvenanmaallekaan ruotsalaisten siirtolaisten mukana, vaan käytetyt kaavat ovat molemmilla alueilla kirkollista perua. Mahdotonta on ratkaista, mikä merkitys todellisuudessa on ollut kaupanvahvistajien ja välimiesoikeuden suuntaan viittaavalla tehtäväpiirillä. Varsinaisista kiinteistökauppaa koskevista riitaisuuksista lähteet eivät nimittäin kerro, mutta toisaalta ei liene liian uskallettua olettaa, että arvovaltaisten kirkonmiesten ja kaupanvälittäjien läsnäoloon kytkeytynyt ennakkovarmistus on ollut tehokkaasti omiaan *estämään oikeustointen avointa litigaatiota*. Niinpä en olisi taipuvainen sanomaan, että kummankin osapuolen nimeämät fastat olisivat useinkaan joutuneet toimimaan *todella* lautakunnan tai välimiesoikeuden tapaan, vaan tyytyisin varovaisempaan hypoteesiin, jonka mukaan tällaisen kaavakäytännön omaksumiseen liittyi alkujaan myös sen suuntaisia ajatuksia.

Kaikkialla, missä ennen kirjapainotaidon keksimistä joudutaan selittämään oikeudellisia oloja pääasiassa kaavakäytännön perusteella, esiintyy erityinen *oikeusinformaatiota* koskeva ongelma. Kaavakäytäntö on nimittäin varsin vastustuskykyinen materiaalsen oikeuden muutoksille. Kaavat säilyttävät entisen asemansa huolimatta siitä, että niille oikeuden muuttamisen johdosta annetaan enemmän tai vähemmän uudenlainen *tulkinta*. Kaavoissa esiintyy pelkäksi sanahelinäksi alentuneita lausumia, joilla ai-

kaisemmin on ollut tärkeä oikeudellinen merkitys. Tällaisia yleisluontoisia seikkoja on myös harkittava silloin, kun ajatellaan niitä johtopäätöksiä, joita tehdään Suomen keskiaikaisesta oikeudesta kiinteistökauppoja koskevien kaavojen perusteella. Omasta puolestani olisin taipuvainen ajattelemaan, että säilyneen lähdeaineiston valossa kaavat ovat selvästi peräisin Ruotsista. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että kaavoista voitaisiin tehdä suorasukaisia johtopäätöksiä sovellettuun oikeuteen nähden. Vaikka alkuaan kaupanvahvistajilla on saattanut olla jonkin lautakunnan luonne, kaavat ovat eläneet omaa elämäänsä senkin jälkeen, kun kiinteistöriitojen sovittelu oli siirtynyt tuomioistuinten tehtäväksi. Kuvaavaa on tässä yhteydessä se, että Maunu Eerikinpojan maanlain laadinta ja enemmän tai vähemmän apokryfinen säätäminen⁴⁸ ei merkinnyt Suomessa suinkaan välittömästi 8 fastaan nojautuvan kiinteistökauppakäytännön päättymistä. 8 fastaa, forskiaelaman, joka ei aina ole tuomari ja muut »maan lakeihin» viittaavat muodot tavataan paljon myöhemminkin.⁴⁹ Niinpä olemmekin siinä tilanteessa, että emme voi päätellä kiinteistökauppojen muutosäänöksistä juuri mitään, siltä osin, kun kysymys on ruotsalaisen oikeuden reseptiosta Suomessa. Kirkko palveli osapuolia panemalla sopimukset kirjaan ruotsalaisesta oikeudesta enemmän tai vähemmän soveltaen omaksuttujen mallien mukaan. Silloin, kun kirkko esiintyi asiassa osapuolena, tällainen menettely palveli tietenkin myös kirkon omia intressejä. Mutta noudatettuja muotoja ei voi selittää pelkästään tällä tavoin: kirkko palveli oikeusvarmuutta myös yleisemminkin, tarjoamalla kirkonmiesten kirjoitustaidosta johtuvia palveluksia myös tavallisten kauppojen osapuolten käyttöön. Saavutettua tutkimustulosta voidaan syystäkin pitää vaatimattomana, mutta lopultakaan ei muuta ollut odotettavissakaan.

Edellä saavutettu johtopäätös asettaa myös kyseenalaiseksi sen, miten luotettavaa tietoa maanlain voimaan saattamisesta Suomessa on saatavissa tutkimalla kiinteistökauppoja — sillä kaavoista ilmenevä *kirjurin* tietoisuus valtakunnan laista ei välttämättä osoita lakia sen laajemmalti tunnetun ja sovelletun.⁵⁰

⁴⁸ Holmbäck (-Wessén) 1962, johdanto.

⁴⁹ Viimeksi 1373—4 Taivassalossa.

⁵⁰ Blomstedt, LM 1963 s. ja 151 ss.; Hemmer, JFT 1963 s. 84 ss.

IV LUKU

ERINÄISIÄ RESEPTIO-ONGELMIA

Edellä esitettyyn yleiskäsitykseen liittyy varsin hyvin se, että muutamissa asiakirjoissa esiintyy ruotsalaiseen oikeuteen viittaavia piirteitä. Osaltaan on kysymys ruotsalaisen tuomioistuinviranomaisen ratkaisemista oikeusriidoista, jolloin on luonnollista, että ruotsalaiset oikeuskäsitykset ovat myös päässeet vaikuttamaan sovellettujen normien sisältöön, ilman että laajempiin päätelmiin ruotsalaisen oikeuden reseptiosta muussa käytännössä olisi mahdollisuuksia. Toisaalta kiinteistönkauppojen ulkopuolella esiintyy muitakin hajanaisia oikeustoimia, joiden kaavakäytännössä voidaan havaita ruotsalaisen oikeuden — tai ainakin ruotsalaisen kaavakäytännön — vaikutuksia.

Syytinkiä 1319?

Hämeen maakuntakäräjillä esiintyy 1319 oikeustoimi, jossa mies ja hänen vaimonsa luovuttavat syytinkiehdoin kiinteän ja irtaimen omaisuutensa ostajalle. Paavali Vesunnasta ja hänen vaimonsa Melutha tarjoavat ensiksi omaisuuttaan sukulaisilleen, mutta kun nämä eivät ryhdy sopimuspuoliksi, kiinteistö ja irtaimisto heidän suostumuksellaan siirtyy suvun ulkopuolelle (SvB 26). Hemmer¹ pitää tätä erityisen tärkeänä osoituksena ruotsalaisen oikeuden omaksumisesta: vaikka vielä ei täysin käsitettykään sukulunastussäännöksiä, seikka, että sopimusta ensiksi tarjottiin käräjillä heille, viittaa ilman epäilyksiä määreelliseen lahjoitukseen ja Ruotsin maakuntaoikeuden soveltamiseen. Hemmer olettaa edelleen, että tässä myös edellytettiin *lakimääräisen perimysjärjestyksen* olemassa-

¹ Hemmer, JFT 1931 s. 346 s.; vrt. SvB n:ot 35, 38, joissa edelleen todistellaan omaisuuden laillista siirtymistä Kokemäen Gunnarille.

oloa, jolloin ei hevin ole voitu tarkoittaa muuta kuin ruotsalaista oikeutta, varsinkin kun sopimuksen formulaation yhteydessä viitataan maakunnan lakien noudattamiseen. Hemmer päättelee myös, että tällöin on esiintynyt myös ruotsalaisen maakuntaoikeuden kirjallinen muistiinpano Hämeen maakuntakäräjillä, oletamus, joka on oikeustoimen kaavalliseen luonteeseen nähden täysin löyhä hypoteesi. Oman käsitykseni mukaan oikeustoimen tekoon on vaikuttanut kirkonmies, jolla ilmeisesti on ollut jokin tieto ruotsalaisen oikeuden syytinkiä koskevista periaatteista ja joka niinollen on myös laatinut asiakirjan tiedossaan olleiden mallien mukaan. Siitä, miten *osapuolet tai käräjäväki* tilanteen käsittivät, ei luonnollisestikaan voi päätellä juuri mitään. Vailla relevanssia on myös se seikka, että Hämeen maakunnan sinetti on ripustettu asiakirjaan. Vaikka syytinki-instituutio on epäilemättä syntynyt ennen kirkon myötävaikutusta, ei tämän yksittäisen tapauksen pohjalta voi tehdä sitä päätelmää, että kyseessä olisi ollut kirjaanpannun ruotsalaisen maakuntaoikeuden soveltaminen tapaukseen. Ainakaan Helsinglandin laki ei tässä yhteydessä tule kysymykseen, ja siten olen taipuvainen yhtymään Jaakkolan käsitykseen, jonka mukaan tapaus on selitettävissä kirkonmiehen myötävaikutuksen kautta.

Naisen asema Suomessa

Hemmer viittaa myös perheoikeudellisiin oikeustoimiin, jotka hänen mukaansa osoittavat ruotsalaista vaikutusta.² Varsinais-Suomessa ja Hämeessä esiintyy oikeustoimia, joissa mies ja vaimo yhteisesti määräävät heille kuuluneesta omaisuudesta. Hemmer on olettanut tämän omaisuuden yhteyden perustuneen ruotsalaiseen oikeuteen. Maakuntalakien mukaan puolisoiden välillä vallitsi omaisuuden yhteys, joka kattoi kaiken irtaimen omaisuuden sekä avioliiton aikana hankitun kiinteän omaisuuden. Naimaosien suhteet olivat 2/3 miehelle ja 1/3 vaimolle. Suomessa esiintyy oikeustoimia, joissa mies ja vaimo yhteisesti määräävät kiinteistöstä tai kiinteästä ja irtaimesta omaisuudesta, joka selitetään heille yhteisesti kuuluvaksi. Tällaisista asiakirjoista tehtäviä päätelmiä vaikeuttaa luonnollisesti se, että suomalaisen oikeuden kannasta näihin asioihin ei tiedetä mitään. Tukeakseen päätelmiänsä, joiden mukaan ruotsalainen oikeus on

² Hemmer, JFT 1943 s. 139 ss.

ollut taustalla, Hemmer viittaa siihen, että Voionmaan³ mukaan karjalainen tavanomaisoikeus ei tuntenut puolisoiden *omaisuudenyhteyttä* eikä myöskään *naisen perimysoikeutta* kiinteään omaisuuteen. Tällöin Hemmer kuitenkin viittaa varsin poikkeuksellisiin asiakirjoihin. Vuonna 1325 esiintyy kiinteän omaisuuden panttaus piispalle sellaisin ehdoin, että ellei kiinteistöä koskevaa velkaa määrääjassa lunasteta, kiinteistö lankeaa luoton antajalle. Tällöin on tietenkin ajateltavissa, että kirkko on halunnut sitoa oikeustoimeen myös vaimon, jotta kirkon riidaton oikeus sen kautta saatavaan omaisuuteen tulisi kaikinpuolisesti vahvistetuksi.

Erinäisten asiakirjojen mukaan naisella näyttää olleen mahdollisuus periä kiinteää omaisuutta ainakin Länsi-Suomessa. Hemmer viittaa tämän sinänsä asianmukaiselta näyttävän kantansa tueksi useisiin asiakirjoihin vuosilta 1331—1332, 1336 ja 1350 lausuen viimeksi mainitun osalta, että se voi myös perustua Maunu Eerikinpojan maanlakiin.⁴ Ahvenanmaalaisen oikeuden osalta Hemmer mainitsee ongelmallisen asiakirjan SvB 29—SvB 114, 1322—1346). Ensimmäisessä asiakirjassa on kuitenkin kysymys siitä, että Ingvaldin perilliset olivat laittomasti ottaneet haltuunsa kirkon maita luopuen nyt niistä yleisillä käräjillä Saltvikissä 15. 3. 1322. Ilmeisesti Hemmerin tarkoittamat naispuoliset perilliset olivat olleet mukana kirkon maiden luvattomassa haltuunotossa, jota sitten seurasi Ahvenanmaan käskynhaltijan forskiaelamanina toimiessa annettu *scotacio*, jonka selitetään tapahtuneen tavan ja maan lakien mukaan. Vuoden 1346 asiakirjassa taas Kirkkonummen pappivainaan veli ja kaksi lankoa luopuvat kaikesta oikeudestaan tämän kiinteään ja irtaimen jäämistöön. Hemmer olettaa langosten tässä edustavan vaimojaan tai heidän lapsiaan, jossa tapauksessa tämä todistaisi, että naisen katsottiin perivän yhdessä veljensä kanssa.⁵ Miten tämän asian suhteen lienee, kirkon intressissä oli tässäkin vakuuttautua siitä, että papin lähimmät omaiset eivät myöhemminkään voisi esittää mitään vaatimuksia tämän omaisuuteen nähden. Siihen katsomatta, millaista edusmiesjärjestelmää Suomessa tuohon aikaan noudatettiin, palveli kirkon varmistusintressejä epäilemättä paremmin, että miehet esiintyivät mahdollisesti perillisinä olleiden vaimojensa puolesta perinnöstäluopumisasiakirjan yhteydessä.

³ Suomen karjalaisten heimon historia, Helsinki 1915 s. 503 ss. ym.

⁴ SvB n:o 67 (1331), FMU 396 (1332), SvB 84 (1336), FMU 572 (1350).

⁵ Hemmer, JFT 1940 s. 140.

Suomalaisten ja ruotsalaisten oikeuskäsitysten mahdolliset eroavuudet saattoivat erityisen selvästi tulla esiin kiinteistöjen omistus- ja käyttösuhteita koskevissa asioissa. Näistä meille on säilynyt kolme tärkeää asiakirjaa, jotka valottavat tilannetta nimenomaan ruotsalaiselta kannalta.

Vesialueiden omistuksesta

Kokemäenjoen kalastuksesta oli syntynyt riita, jossa Turun piispa Hemming meni kuninkaisiin asti. Kysymys oli kalastuksesta Lammas-koskessa. Kuningas — joka oli tuolloin käymässä Suomessa — (SvB n:o 120) tuomitsi 1.9.1347, että jokainen sai rakentaa jokeen sen mukaan mitä hän omisti maalla, kuitenkin niin, että kulku laivoilla ja kalastus eivät estyneet. Kaikkien omistajien suostumuksella valittu katselmuslautakunta oli määräävä, kuinka leveä julkinen väylä olisi. Jo K. G. Westman oli katsonut kyseisen ratkaisun ilmentävän ruotsalaista oikeutta.⁶ Hän tarkasteli tapausta myös kuninkaan tuomiovallan käytön kannalta: tässä kuningas ei antanut varsinaista päätöstä, vaan tavallaan *palautti asian* paikallisella tasolla ratkaistavaksi antaen ainoastaan yleiset oikeudelliset periaatteet kysymyksen käsittelylle katselmuksessa. Westmanin mukaan tässä katsottiin, että laki, siis varmaankin Helsingelagen, ei antanut riittävän selvää ohjetta kysymyksessä olevan oikeusriidan ratkaisemiseksi taikka että lain määräyksiä ei voinut sellaisinaan soveltaa kyseisessä vesistössä vallitseviin erityisiin olosuhteisiin. Hemmer⁷ toteaa, että sääntö: *maanomistaja omistaa veden*, löytyy ainoastaan Helsingelagenista (WB 14, 1). Toisaalta Helsingelagenin mukaan mereen johtavissa vesistöissä kolmanneksen leveyttä piti olla vapaa rakentamisesta.

Jo 14.10.1347 oli katselmuslautakunnan lausunto valmiina, koskapa tuolloin laamanni Björn antoi tuomionsa asiassa (SvB 126). Tuomiossa turvattiin jokaiselle oikeus laivaväylän käyttämiseen myös siellä, missä piispan kiinteistö sijaitisi, ja keskelle jokea oli vesistö jätettävä vapaaksi rakentamisesta. Kukaan ei saanut siellä kalastaa verkoilla eikä nuotalla »niinkuin laki sanoo». Hemmer kommentoi ratkaisua toteamalla, että kat-

⁶ K. G. Westman, Kungsådran i den svenska rätten under medeltiden, Uppsala 1927 s. 25 s.

⁷ Hemmer, JFT 1931 s. 342; Hemmer, JFT 1943 s. 140 s. av. 2 viittaa nyt UL WB 16,3:een.

selmuslautakunta lienee määrittänyt *paikallisten kulkuyhteyksien tarpeen* vesistössä.⁸ Se, että vesistö oli jätettävä keskeltä vapaaksi, tuo mieleen Helsingelagenin säännökset yleisestä kulkuväylästä, joita ei nimenomaisesti lausuta julki muissa maakuntalaeissa. Erityisen mielenkiintoinen on Hemmerin mukaan viittaus kirjoitettuun lakiin tuomion pohjana. Mutta vielä 10. 2. 1348 joudutaan kuninkaan nimissä antamaan kokemäkeläisille tuomion täytäntöönpanoon liittyvä käsky (SvB n:o 128). Kuningas ei ilmeisesti ollut enää tuolloin maassa.⁹

On tietenkin selvää, että kuningas on ratkaistessaan hänelle alistettua riitakysymystä nojautunut omiin ruotsalaisiin oikeuskäsityksiinsä, vaikkakin tuomio on niin ylimalkaisesti muotoiltu, että katselmuslautakunnalla ja laamannilla oli vapaus varsin pitkälle paikallisten olosuhteiden mukaan määritellä kalastuksen ulottuvuus joessa.

Ruotsalaisen ja suomalaisen oikeuden väliset ristiriidat tulevat esille kahdessa kuninkaallisessa tuomiossa koskien oikeuksia vesialueisiin. 13. 2. 1348 antamassaan päätöksessä (SvB 129) kuningas Maunu Eerikinpoika — tai päätöksen antaja — vakuuttaa Kokemäenjoen pohjoispuolella ruotsalaisen oikeuden alueella asuville henkilöille oikeuden kaikkiin näiden vanhoihin »sisävesiin ja jokiin, jotka heillä vanhastaan ovat olleet»: nämä kuuluvat heille täysin omistusoikeuksin siten, että jokainen omistaa vettä sen mukaan, mitä hän omistaa maalla. Hemmerin mukaan¹⁰ tässä on kysymys viittauksesta vanhaan Helsingelandin laissa ilmauksensa saaneeseen oikeusohjeeseen. Jaakkola pitää kuitenkin kyseenalaisena, olisiko tämä periaate peräisin *suoraan* Helsinglandin laista. Hän toteaa, että on vaikea varmuudella päätellä, mistä periaate on saanut alkunsa ja onko se ennen kuninkaallisia päätöksiä kuulunut Suomen oikeuteen: sitä toteutetaan järjestelmällisesti vasta 1347 ja 1348.¹¹ Suvanto^{11a} katsoo myös, että periaate on uusi ruotsalainen ja kiinnittää huomiota siihen, että paikallinen *suomalaisen oikeuden* laamanni Jacob Andriasson ei osallistu riitojen ratkaisuun — ehkä siksi, että hän ei halunnut asettua vastustamaan itsekin ennen noudattamiaan oikeustapoja. Toinen asiakirja, jossa sama periaate on saanut ilmauksensa, on Gerika

⁸ Hemmer, JFT 1931 s. 342 s.

⁹ Hausen, FMU I s. 211 av. olettaa, että päätös on Turun käskynhaltijan kuninkaan nimissä poikkeuksellisesti antama.

¹⁰ Hemmer, JFT 1931 s. 343; JFT 1943 s. 141 ss.

¹¹ Jaakkola, Hist. Aik. 1942 s. 90 av. 1.

^{11a} Suvanto 1973 s. 354.

Skytten 19. 12. 1347 kuninkaan nimissä antama päätös (FMU 540). Gerika Skytte oli tällöin kuninkaan »vouti itämaassa», ja hän antoi ratkaisunsa Turun piispan Hemmingin läsnäollessa.¹² Tässä päätöksessä viitataan myöskin käsitteeseen »*all thera gambla inbundna vatn*», ja siteerataan päätöstä, jonka herrat Peder Jönsson, Matts Kettelmundson ja muut voutimme itämaassa ovat meidän tuomiollamme (siis kuninkaan tuomiolla) määränneet. Riita koski Sipoon länsiosassa sijaitsevia kalavesiä, joilla Hämeestä kotoisin olevat hattulalaiset talonpojat olivat ilmeisesti vanhastaan pitäneet kalapaikkojaan. Hattulalaisilta kiellettiin kalastaminen ruotsalaisten rannikkoasukkaiden vanhoilla sisävesillä.

Ongelmana on nyt, mitä mainituissa kahdessa tuomiossa tarkoitettiin käsitteellä »*inbundna vatten*». Jaakkolan mukaan kysymys oli »vanhoista umpeutuvista lahdist». ¹³ Hänen mielestään kysymyksessä oli eräänlainen kuninkaan Suomessa antama erikoissääntö, jonka toteuttaminen tapahtui kotoisin voimin, toimeenpanijoinahan esiintyivät kuninkaan nimessä Suomen ensimmäinen kotimainen käskynhaltija Gerika Skytte ja piispa Hemming. Säännön antaja ja soveltajat ovat todennäköisesti tunteet Helsinglandin lain, mutta periaatteen soveltamisessa ei tapaa viittaustakaan Helsinglandin lain vaikutukseen. On vaikeata olettaa, että purjehdus tai kotoinen laivaväylä ikivanhalla Kokemäenjoella tai rannan omistajien suhteellinen osuus veteen ja kalastamoihin voisi perustua vasta 1347 annettuun tuomioon tai että Satakunnan »maakuntalaki» olisi voinut syrjäyttää seudulle elintärkeitä, ikivanhat kalastusoikeudet. Jaakkola olettaa edelleen, että käsite *inbundna vatten* on Ruotsin maakuntaoikeudessa tuntematon ja selittyy kotoisista paikallisista eräperinteistä ja Suomessa todettavasta hallinnollis-juridisesta säännöstä.

Kritiikissään Jaakkolaa vastaan Hemmer hyvin perustellusti viittaa siihen, että kuninkaallisissa tuomioissa mainitut »umpivedet» edellytetään paikallisesti tunnetuiksi käsitteiksi, kun katselmuslautakunnan tehtäväksi annetaan kyseisessä tapauksessa lähemmin määrittää, mitkä nämä ovat.¹⁴ Kysymys ei siis voi olla varsinaisesta oikeudellisesta uudistuksesta. Rannan omistajilla, jotka eivät saaneet osallistua katselmuslautakuntaan, oli

¹² Asiakirja on kyllä niin laadittu ikäänkuin itse kuningas olisi tehnyt päätöksen ja »Götick» Skytte vain läsnäolija. Kuninkaan itineraario osoittaa hänen jo tuolloin poistuneen Suomesta; mutta onhan kuningas voinut tehdä päätöksensä ennen toimituskirjan laatimista.

¹³ Jaakkola, Hist. Aik. 1942 s. 90; Hist. Aik. 1943 s.

¹⁴ Hemmer, JFT 1943 s. 142 s.

ilmeisesti siten jo vanhastaan omistusoikeus (ainakin tuomionantajan käsityksen mukaan) näihin vesialueisiin. Tämä omistusoikeus puolestaan ilmentää ruotsalaista oikeusperiaatetta, jonka mukaan rannan omistajat omistavat vesialueet. Toisaalta ei voida varmuudella päätellä, olivatko nämä vedet jo silloin rannanomistajien kesken jaettuina. Pikemminkin kylän kalastusvedet olivat vielä paljon myöhemminkin pääsääntöisesti jakamattomia. Hemmerin mielestä käsitteen »inbundna vatten» tarkkaa merkitystä ei voi asiakirjojen perusteella varmuudella ratkaista. Eräässä tuomiossa, joka on noin 1412—1417 väliseltä ajalta (SvB n:o 337) sellaiset esitetään selvän merenrannan vastakohtina, joten näyttää todennäköiseltä, että *inbundna vatten* tarkoittaa vesiä, jotka sijaitsevat saariston sisässä tai lähinnä rantoja.^{14a} Ruotsalaisiin piirteisiin viittaavat tässä yhteydessä myös katselmuslautakunta sekä tuomion rikkomisen varalta asetettu 40 markan uhkasakko. Toiseen suuntaan eivät oleellisesti puhu sellaiset seikat, että tuomion täytäntöönpanijoina kuninkaan nimissä esiintyivät Suomen ensimmäinen kotimainen käskynhaltija Gerika Skytte ja piispa Hemming. Oikeussäännöksiä, joihin kuninkaantuomiossa viitattiin, oli jokaisen noudatettava. Ehkä vielä tärkeämpi tekijä ajoitettaessa vesien omistusoikeusperiaatetta on se seikka, että 19.12.1347 kuninkaan nimissä annetussa tuomiossa viitataan *aikaisempiin* kuninkaantuomioihin, joiden eräänä antajana mainitaan Matts Kettilmundsson, joka kuoli 1326. Vaikka varmuudella ei voi sanoa, miten varhain näissä asiakirjoissa esiintyviä vesioikeudellisia sääntöjä rannanomistajan omistusoikeudesta vesiin oli Suomessa sovellettu, ne osoittavat Hemmerin mielestä tyypillisesti ruotsalaisten oikeussäännösten soveltumista Suomessa jo 1300-luvun alkupuoliskolla. Vesioikeus on erityisalue, jolla ruotsalaisten sääntöjen soveltaminen joka tapauksessa oli kovan työn takana, ja kyseenalaista on, missä määrin niiden soveltaminen olisi ollut aikaisemmin käytännöllisen tarpeen vaatima.

Hemmerin esitystä vastaan voidaan tehdä se keskeinen huomautus, että vesien omistussuhteet eivät suinkaan käytännössä olleet *vähäarvoisen* erikoiskysymys. Pirinen¹⁵ ja Ahlbäck¹⁶ ovat kiinnittäneet huomiota siihen, että ruotsalainen esivalta tuomioissaan asettuu rannikon ruotsa-

^{14a} *Suvanto* 1973 s. 354: Suvannon mielestä umpivedet ovat *maamerkein* rajattavissa olevia vesiä: vain avoin ulappa jäi rantaomistuksen ulkopuolelle.

¹⁵ Pirinen, KHL p. 274.

¹⁶ Ahlbäck, Saga och sed 1962 s. 25 ss.

laisen siirtolaisasutuksen puolelle rantoja vanhastaan käyttäneitä suomalaisasukkaita vastaan. Helsinglandin lain mukainen sääntö rannikon alueen omistajan oikeudesta vesiin oli nimittäin selvästi edullinen ruotsalaisille uudisasukaille ja haitallinen sisämaan suomalaisille, jotka olivat vanhastaan harrastaneet kalastusta näillä vesialueilla. Pirinen korostaa, että tässä yhteydessä ruotsalainen oikeuskäsitys tietoisesti asetettiin suomalaista vastaan. Mutta Pirinen viittaa myös siihen, että kun myöhemmin aikoinakin esiintyi tarvetta erityisjärjestelyin säädellä vesi- ja kalastusoikeudellisia olosuhteita Suomessa, päädyttiin kompromisseihin erisuuntaisten periaatteiden kesken. Sten Sture vanhempi antoi 1488 asutuksen nuottakalastuksesta Airistolla Suomen lounaisrannikolla. Pääsääntönä oli tässäkin rannanomistajan oikeus vesiin, mutta selvällä meren rannikolla ja metsäsaarten luona silakan kalastus oli sallittua kaikille, jotka alueella asuivat, kuitenkin niin, että maanomistajilla oli kahtena päivänä viikossa ensimmäinen nuottavuoro. Tätä kutsuttiin Rymättylässä myöhemmin *kirjavuoroksi*. Nimitys viittaa siihen, että selvästi ymmärrettiin ero kirjoitetun oikeuden ja kirjoittamattoman tavan välillä.

Tässä yhteydessä meillä ei ole sanottavasti lisättävää aikaisempiin tutkimustuloksiin. Näyttää siltä, että käsite »inbundna vatten» on ymmärrettävä siinä merkitysyhteydessä, jossa se konkreettisesti esiintyi, ts. *viitattaessa väitettyyn vanhaan paikalliseen tapaan*. Oli kysymys valinnasta kahden tavanomaisoikeudellista voimaa vaativan käsityskannan välillä. Rannan ruotsalaisessa oikeudessa eläneiden uudisasukkaiden käsityksen mukaan vesialueiden omistus oli vanhastaan kytkeytynyt maanomistukseen rannikolla. »Inbundna vatten» tarkoittaa tämän tulkinnan mukaan vanhastaan maahan sidoksissa olleita vesialueita. Uudisasukkaat olivat siis sitä mieltä, että heidän asetuttuaan rannikolle vesialueet olivat asutuksen vakiintumiseen nähden tulleet rannikkoon kuuluviksi. Toisaalta se seikka, että asiasta esiintyy riitaisuuksia, osoittaa selvästi, että sisämaan asukkaat olivat täysin eri mieltä. Niinkin kaukaa kuin Hattulasta voitiin esittää vaatimuksia Sipoon läntisimmän rannan vesialueilla suoritettavaan kalastukseen. Tätä taustaa vasten keskusvallan edustajilla, jotka jouduivat oikeudellisesti ratkaisemaan syntyneitä riitaisuuksia, oli lähinnä kaksi mahdollisuutta. Yhtäältä saatettiin muutta mutkitta todeta, että kalastus rannikolla oli täysin vapaata, sillä olisi ollut erittäin vaikeata todeta, *ketkä* kaukaa Sisä-Suomesta saapuneet henkilöt olisivat olleet oikeutettuja vanhan perinteen nojalla kalastuksen harjoittamiseen. Tämä olisi puolestaan merkinnyt kahnausten jatkumista, sillä, kuten myöhem-

mät erittäin lukuisat riidat osoittavat, parhaista kalapaikoista ei voitu päästä paikalla yksimielisyyteen, vaan asioiden selvittämiseksi turvaututtiin jatkuvasti yhtäältä väkivaltaan, toisaalta myös tuomioistuinlaitokseen. Nojautuminen asutuksen vakiintumiseen vesialueiden ja kalastusoikeuksien laajuutta koskevien kiistojen ratkaisuperusteena oli siten lähestulkoon ainoa tapa, jolla kysymys voitiin ainakin joksikin aikaa saattaa konkreettisesti pois päiväjärjestyksestä. On varsin vaikeata sanoa, missä määrin näin omaksuttu ratkaisutapa nojautui suoraan Helsinglandin oikeuteen. Sääntö maanomistajan omistusoikeudesta lähivesiin tosin vakiintui vähitellen Suomessa. Mutta ilmiö voidaan palauttaa myös samantapaisiin *talousmuotoa* koskeviin seikkoihin, jotka ovat alkujaan varmaan olleet myös Helsinglandin oikeuden mainitun periaatteen syntytaustana. Myös Helsinglandin oikeudessa nyt kysymyksessä olevien asioiden sääntelyn taloudellisena perustana oli vakiintuneen maanviljelysasutuksen ja enemmän tai vähemmän vakiintumattoman metsästys- ja kalastusvaltaisen talousmuodon välinen ristiriita. Kuten olettaa sopii, Helsinglandin laki on tässä ristiriitatilanteessa yleisesti omaksunut *vakiintunutta asutusta* puoltavan kannan: sen edustajilla oli mitä ilmeisimmin myös ratkaiseva sanansija kirjoitettua lakia säädettäessä ja jo sitä ennen myös tavanomaista oikeutta muodostettaessa. Rintamaiden asukkailla oli yleisesti ottaen paremmat mahdollisuudet valvoa etujaan käräjätoimituksissa jne., kuin syrjäseutujen usein taloudellisestikin heikommassa asemassa olleilla metsästäjillä ja kalastajilla. Valtiovallan ja kirkon kannalta oli taas luonnollista myös asettua tukemaan asutuksen ja olojen vakiintumista. Tällaisesta politiikasta on erittäin lukuisia osoituksia kautta Suomen ja myös Ruotsin varhaiskeskiajan. Taustalla ei tällöin ollut ehkä pelkästään vaistomainen käsitys siitä, että asutuksen vakiintuminen olisi edistykseellinen tendenssi ja siinä mielessä myös valtion ja kirkon etujen mukainen, vaan myös konkreettinen etunäkökohta: mahtimiehillä, heidän tuki-joillaan ja kirkolla oli *omistuksia* juuri rintamailla ja rannikoilla, kuten mm. piispa Hemmingin omistamasta tilasta Kokemäenjoella voimme päätellä. Heidän suoranaiset intressinsä lankesivat täten yhteen pikemmin rannanomistajien kuin sisämaan asukkaiden kanssa.

Päädymme tässä erääseen oikeushistoriallisen selittämisen keskeiseen yleisluontoiseen ongelmaan. Useista tapauksista sopii yhtäältä ajatella, että tietty oikeudellinen sääntely olisi ilmausta tietyn normin noudattamisesta. Tässä voitaisiin ajatella, että asianomaiset olisivat tukeutuneet Helsinglandin lakiin. Toisaalta voidaan ajatella sellaista selitystapaa,

jossa *taloudellisista olosuhteista ja intressinäkökohdista* suoraan pääteltäisiin tuomiovaltaa käyttäneiden henkilöiden toimintaan. Silloin ei tarvitsisi asettaa kysymystä, onko Helsinglandin lakia sovellettu, vaan voitaisiin selittää Suomessa toteutetut ratkaisut valintana talousmuodosta riippuvaisten oikeuskäsitysten välillä. Mikään ei tällöin tietenkään estäisi viittaamasta siihenkin, että varsin samanlaisissa talousmuodon kehitysvaiheissa oli jollakin toisella Ruotsin valtakunnan kolkalla omaksuttu samantapaisia oikeudellisia ratkaisumalleja. Nämä selitysmallit, joita voitaisiin lyhyesti karakterisoida *normatiiviseksi ja rakenteelliseksi*, eivät kuitenkaan ole välttämättä toisiaan poissulkevia. Erityisesti Suomen olosuhteissa voidaan sanoa, että Helsinglandin lain soveltaminen ei saa selitystään pelkästään siitä, että maa on lailla rakennettava ja että Ruotsin maakuntalaeista jokin oli valittava Suomessa noudatetun oikeuden lähteeksi.

Sikäli kuin Helsinglandin lakia sovellettiin, tämä ei perustunut sanotun lain erityiseen auktoriteettiasemaan eikä pelkästään siihenkään, että ruotsalaissiirtolaiset olivat sen mukaisia oikeuskäsityksiä keskuudessaan vaalineet Suomeen tultuaankin. Oikeussäännösten valinta saa selityksensä myös talousmuodosta. Omaksuttaessa tällainen selitysasenne luovutaan samalla mahdollisuudesta päätellä joka kysymyksen osalta erikseen, ovatko ratkaisun perustana olleet suoraan Helsinglandin lain säännökset vaiko ne taloudelliset olosuhteet, joita sanottu laki osaltaan myös ilmensi. Äärimmilleen vietynä tämä kanta saattaisi tehdä kyseenalaiseksi koko sen näkökulman, joka on hallinnut nyt kysymyksessä olevaa tutkimusta: onko lopultakaan niin tärkeää yrittää vähien lähteiden nojalla päätellä, onko päätöksentekijällä ollut ratkaisunsa pohjana joku lakikirja vai ei, kun on ilmeistä, että taloudelliset ja rakenteelliset seikat ovat välttämättömiä ja ehkä riittäviäkin edellytyksiä sovellettujen oikeussäännösten muotoutumiselle, virallisesta reseptiosta täysin riippumatta?

V LUKU

SIIRTYMINEN MAANLAIN AIKAAN: JOHTOPÄÄTÖKSIÄ

Käsitykseni mukaan olemme edellä esitetyssä tarkastelussa päätyneet lähteiden säilymisen sanelemille äärirajoille, ehkä yksittäisten lähdetietojen tarkastelussa ne hypoteesein hieman ylittäenkin. On eräänlainen lyhyen yhteenvedon, johtopäätösten tekemisen aika. Olemme osoittaneet, että säilyneissä lähteissä esiintyy runsaasti ruotsalaiseen oikeuteen viittaavia piirteitä, ilman että olemme kyenneet määrittämään näiden piirteiden yleistä todistusvoimaa ulkopuolella säilyneiden lähteiden. Onko meidän siten pakko *päätää* tutkimuksemme samaan alistuneeseen toteamukseen, jolla Hemmer¹ *avasi* ensimmäisen asiaa käsitelleistä perusteellisista tutkielmistaan, nimittäin toteamalla, että ruotsalaisen oikeuden vanhempi historia Suomessa on melkein täydellisen hämärän peitossa? Minusta tällainen päätelmä ei ole lainkaan välttämätön. Suomessa sovellettu oikeus ennen maanlakien aikaa ja paljon sen jälkeenkin saattaa vaikuttaa enemmän tai vähemmän satunnaiselta. Mutta oikeus ei ole yhteiskunnassa koskaan sattumanvarainen, mielivaltainen ilmiö, joka riippuisi vain oikeutta käyttävien henkilöiden mielenailahduksista, vaan oikeus ilmentää yhteiskunnan perustavia taloudellisia suhteita. Olemme voineet todeta, että keskushallinnon intressi Suomen oikeudellisten asioiden pysyväisluontoiseen sääntelyyn edistyy varsin hitaasti. Tässä suhteessa siirtyminen maanlain aikakauteen ei merkinnyt ratkaisevaa muutosta, sillä Suomen olot olivat vasta noin puoli vuosisataa maanlain laadinnan jälkeen kypsät maanlain tarkoittamaan vakiintuneen tuomarijärjestelmän voimaan saattamiseen. Emme tässä tutkimuksessa selvittele maanlain voimaan tuloa Suomessa — joka on ollut *prosessi* (eikä päätös), eri *asioiden osalta* eritahtinen.²

¹ Hemmer, JFT 1931.

² Hemmer, JFT 1963 s. 84 ss.; Blomstedt, LM 1963 s. 152 ss.

Kehitys kulkee kuitenkin selvästi tähän suuntaan: enemmän tai vähemmän tilapäiseksi jäänyt keskitetty oikeudenhoito laamanni Björnin (ym.) toimesta saa vähitellen seurakseen alueellisia laamanneja ja alilaamanneja, paikallisia tuomareita jne. Vallitsevan, tosin ruotsalaisissa olosuhteissa erikoispiirteitä omaavan feodalistisen järjestelmän vaikutus oikeudenhoitoon alkaa näkyä sitä mukaa kuin *feodalistiset intressit* tulevat merkityksellisiksi asutuksen vakiintuessa. Asutuksen vakiintumista palvelevat myös keskusjohdon yksittäiset toimenpiteet kiinteistöoikeuden lohkolla. Mutta tämän kehityksen myötä perustavanlaatuinen *aloitteellisuus* oikeudellisten kysymysten ratkaisemisessa siirtyy kirkolta valtiolle. Suoritettu tutkimus on osoittanut kirkon roolin Suomessa olleen lähinnä varovaisen reseptiivinen, siinä mielessä, että on nojaututtu ehkä paikallisten tarpeiden mukaan hieman sovellettuun, mutta silti ruotsalaiseen kaavakäytäntöön, jonka taustalla voidaan nähdä pyrkimys saada tarvittaessa oikeustointen taakse myös valtiovallan tuki.

Tuskin kellään olisi ollut 1300-luvun alkupuolella mainittavaa hyötyä senkaltaisesta toimenpiteestä, jonka Hemmer on olettanut tapahtuneeksi, nimittäin että olisi yritetty väkipakolla saattaa Suomessa voimaan joku ruotsalainen maakuntalaki. Riitti, kun vähitellen levitettiin tuomioistuinlaitosta ja tuomareiden kautta — he olivat pääasiassa ruotsalaisia tai ainakin ruotsinkielistä väestöä edustavia — *valvottiin yksittäistapauksissa keskusvallan intressejä*. Kerralla toteutettu ruotsalaisen oikeuden pakko-reseptio olisi tietenkin Suomessa johtanut oikeudelliseen sekamelskaan. Yksittäiskysymyksissä voimme havaita, että yritykset soveltaa ruotsalaista oikeutta eivät ole johtaneet pitkäaikaisiin tuloksiin. Airiston kalastusoikeuskysymyksessä oli tarpeen omaksua välittävä kanta. Rannanomistajien oikeuden ohella taattiin yleinen kalastusoikeus, jollainen ilmeisesti oli paikallisesti vakiintunut huolimatta Helsinglandin lain mahdollisista sovellutuksista.

Jos Maunu Eerikinpojan *maanlaki* olisi Suomessa saatettu voimaan yhtenäisellä valtion mahtikäskyllä, saattaisi tuntua todennäköiseltä, että sellaista valtiollista valtaa olisi *ennenkin* käytetty myös jonkun ruotsalaisen maakuntalain virallistamiselle Suomessa. Mitkään lähteet eivät kuitenkaan viittaa tähän suuntaan. Maanlain ja kaupunkilain vähittäinen vakiintuminen Suomessa ei kuulu enää tämän tutkimuksen kohteeseen. Tältä osin voidaan sen vuoksi tyytyä yleisluontoisiin toteamuksiin, jotka osittain on saatu aikaisemmasta tutkimuksesta, osittain tämän tutkimuksen tuomioistuinjärjestelmää koskevista havainnoista.

Ruotsissakaan maanlaki ei saavuttanut aluksi kiistatonta tunnustusta, mikä palautuu mm. niihin intressiristiriitoihin, joita pyrittiin ratkaisemaan valtakunnallisen lain säätämisellä.³ Vielä hitaammin levisivät maanlain normit Suomeen, jossa oikeudelliset olot olivat paljon vähemmän järjestäytyneet kuin Ruotsissa. Vaikka Hemmer on katsonut voivansa todeta maanlakia sovelletun Suomessa 20—21.1.1353 Bengt Åkessonin ja hänen vaimonsa Elisifin luovuttaessa kruunulle omaisuuttaan Perna-jassa sakkojen maksuksi, toimituksen tapahtuessa »*efter landae lagum*» kahden läsnäolotodistajan ja 12 kaupanvahvistajan läsnäollessa, ei tästä voida täydellä varmuudella päätellä, että maanlakia olisi sovellettu. Mutta asiakirjan formulaatio viittaa tähän suuntaan. Seuraava Hemmerin mainitsema asiakirja on 29.6.1359, jossa Räntämäellä oleva kiinteistö luovutetaan »*efter landslagum*» irtaimistoiheen 12 maata omistavan miehen toimiessa kaupanvahvistajana ja puhemiehen kolmantenatoista (SvB n:o 170). Tällöin väikkyä jo hämärä tietoisuus — ainakin kirjurilla — siitä, että maassa on yhtenäinen laki.⁴ Mutta maanlain tarkoittamaa *tuomioistuinelaitosta* saatiin Suomessa odottaa peräti 50 vuotta. Tätä taustaa vasten ei voi hevin ajatella, että sitä *ennen* olisi täällä saatettu voimaan virallistoimintoisesti jokin ruotsalainen maakuntalakikirja, jollaisia täältä ei ole käytössä tavattu. Emme siis voi selittää ruotsalaisen oikeuden omaksumista Suomessa mahtikäskyn ja valtiollisen vallan avulla. Valtiollisen ja oikeudellisen vallan suhde vakiintuu keskiajalla vain vähitellen. *Feodaalinen* järjestelmä on tässä oleellinen selitystekijä, tarjoten aina selityksen yhteydessä tarpeellisen intressin oikeudellisille toimenpiteille.

³ *Holmbäck-Wessen* 1962 s. LX, joka katsoo (Holmbäck), että ensimmäinen varma tieto maanlain soveltamisesta Suomessa olisi FMU 877 (20.3.1379, jolloin Kemiön kirkkopitäjässä käräjiä istunut tuomari Åke Sack antoi kauppatodisteen kuten MEML edellytti). Vrt. toisaalta *Blomstedt*, LM 1963 s. 153 s.: MEML on tullut voimaan Suomessa 1370-luvun alkupuolella, luultavasti 1373/4 ja sitä on aikaisemminkin poikkeuksellisesti käytetty. Samaan suuntaan *Hemmer* 1963 s. 89 ss. Vrt. myös *Blomstedt*, *Yrjö*, *The Codex Aboensis as a Law Code*, teoksessa *Codex Aboensis: Commentaries and Translations*, Helsinki 1978 s. 17 ss.

⁴ *Hemmer*, JFT 1931 s. 352 ss.; JFT 1963 s. 94 ss.; *Blomstedt*, LM 1963 s. 153 huomauttaa oikein, että myyjä on tukholmalainen porvari ja tapaus siis ehkä poikkeuksellinen: hän on tiennyt vaatia uuden valtakunnallain muotoja noudatettaviksi. Sillä vielä 1963 (SvB 181) on Räntämäellä kaksi puhemiestä ja kymmenen kaupanvahvistajaa, ja Ahvenanmaalla 1367—68 on 8 fastaa (SvB 203, 205) — vielä niin myöhään kuin 1374 Taivassalossa on 8 fastaa (FMU 823, 832).

Jo Kaarlo Blomstedt totesi vuonna 1942, että Suomessa noudatettiin keskiajan loppuun saakka erilaisia lakikirjoja, vanhoja perinnäistapoja; mistä kaikesta johtui, että oikeudenkäyttö oli *epävakaista ja vailla yhdenmukaisuutta*. Kesti jonkun aikaa, ennenkuin maanlaki sai lopullisesti syrjäytetyksi vanhat maakuntalait. Hänen mukaansa maanlaki pääsi pääasiallisesti valtaan 1300-luvun loppupuolella. Kuitenkin Suomessa kopioitiin Maunu Eerikinpojan maanlain käsikirjoituksia, vielä senkin jälkeen kun sen oli periaatteessa kumonnut Kristoffer Baijerilaisen aikana laadittu uusi maanlaki. Pirinen puolestaan viittaa siihen, että maakunta-oikeuteen nojaututaan 1400-luvun alkupuolelle asti. Hänen mukaansa vasta Eerik Pommerilaisen toimittama tuomioistuineläytöksen uudelleenorganisointi merkitsi ratkaisevaa murrosta. Vaikka sen jälkeen valtakunnan lakia sovellettiin kaikissa tuomioistuimissa, yksittäisillä oikeusellämän alueilla, etenkin Itä-Suomessa, missä olosuhteet eniten poikkesivat ruotsalaisesta, kotimainen tavanomaisoikeus saattoi jatkaa sitkeää voimassaolnaan.

Olisi ollut mahdollista laventaa nyt kysymyksessä olevan tutkimuksen alaa kahdessakin suhteessa. Yhtäältä on jäänteitä muinaissuomalaisen oikeuden soveltamisesta löydetty *kansantaruista* varsinkin erilaisissa *paikallishistoriallisissa* tutkimuksissa — tai luultu löydetyn. Tällaiset lähteet, niin relevantteja kuin ne olisivatkin, ovat kuitenkin myöhäisemmältä ajalta kuin on se, johon tutkimuksemme kohdistuu. Tutkimuksen johdonmukainen vieminen näihin lähteisiin olisi siis itse asiassa merkinnyt ei enempää eikä vähempää kuin paikallisten oikeustapojen tyhjentävää esittelyä siihen liittyvine pohdintoineen siitä, mitkä mahtavat olla näiden perintätapojen historialliset juuret ja ikä. Kun tarkoituksena ei ole ollut kirjoittaa suomalaisen tavanomaisoikeuden historiaa ruotsalaisten oikeuskäsitysten vaikutuksen kannalta, olen joutunut tyytymään aineiston rajoittamiseen tässä suhteessa. Toinen tarkastelukulma olisi saattanut olla enemmän *vertailevaan oikeustieteeseen* viittaava. Yleisluontoisia näkökohtia oikeuden ja talouden välisestä suhteesta olisi voinut ajatella dokumentoitavaksi laajoin selvittelyin oikeusoloista *Ruotsin valtakunnan muilla alueilla* sekä muuallakin, missä uudisasutus ja kiinteä asutus olivat vastakkain oikeudellisissa asioissa. Tämänkaltaisen metodologian asemesta olen kuitenkin nyt tyytynyt viittaamaan lähinnä oikeusteorian alueella tunnettuihin yleisluontoisiin käsityksiin.

Suomessa omaksuttiin keskiaikana paljon ruotsalaisia oikeuskäsityksiä eri teitä. Kirkonmiehiltä saatiin kaavoja, ruotsalaisten uudisasukkaiden

kanssa jouduttiin tekemisiin enemmän tai vähemmän vieraiden oikeusperiaatteiden kanssa. Hiljalleen myös esivalta alkoi huolehtia ruotsalaisten oikeuskäsitysten toteuttamisesta, aluksi tapauksittain, myöhemmin ruotsalaisen tuomioistuinlaitoksen omaksumisen yhteydessä yhä määrätietoisemmin. Toisaalta suomalaiselle rahvaalle ei käynyt selittäminen, että sille kielellisestikin käsittämätön ruotsalainen maakuntaoikeus olisi tullut sellaisenaan voimaan Suomessa. Oikeuskehitys kulki pikemmin keskustelun kuin pakkovallan kautta, valtiollinen valta ulotti vain vähitellen otteensa yksityisten asioihin. Jos tarkastelee tältä kannalta esimerkiksi Jaakkolan ja Hemmerin kiistaa suomalaisesta ja ruotsalaisesta oikeudesta, päätyy helposti siihen paradoksaaliseen käsitykseen, että molemmat olivat täysin oikeassa. Kysymys on vain siitä, mitä ajankohtaa painotetaan ja mitä instituutioita pidetään oikeuselämän kannalta keskeisinä. Tähän kysymykseen eivät lähteet anna vastausta. Ongelma on luonteeltaan historiankirjoitukseen yleisestikin liittyvä: mitä haluamme historiassa nähdä? Vaikka olenkin suomalaisena taipuvainen painottamaan ruotsalaisen oikeuden Suomeen tulon hitautta ja suomalaisista olosuhteista johtunutta aikaviivettä, prosessin lopputuloksesta, Suomen liittymisestä ruotsalaiseen oikeuskulttuuriin ei voi tietenkään olla vähintäkään epäselvyyttä. Mutta siirtyminen siihen tapahtui suomalaisista yhteiskuntaoloista johtuvin ehdoin, vanhoja suomalaisia normeja säilyttäen, ruotsalaisia sääntöjä vapaasti muunnellen ja kokonaan uusia ratkaisumalleja hakien. Kutsukoon tätä suomalaiseksi oikeudeksi, *ius finnonicum*, ken haluaa.

JUS FINNONICUM

Über die Rezeption des schwedischen Landschaftsrechts in Finnland

Zusammenfassung

Seit dem 12. Jhd. wurde Finnland allmählich von Schweden friedlich erobert. Die mittelalterlichen Heiligenlegenden, die von Kreuzfahrten und kriegesischen Unternehmungen erzählen, sind zwar nicht völlig unglaublich — denn die finnischen Stämme hatten schon eine gewisse landschaftliche Zusammenarbeit gehabt, wenn auch noch keine Staatsbildung, weshalb man es nicht leicht annehmen kann, dass sie eine fremde Obermacht ohne jeglichen Widerstand akzeptiert hätten.

Schweden hatte damals kein einheitliches Recht. Jede sog. Landschaft hatte ihr eigenes Gewohnheitsrecht, die allmählich — teils unter kirchlichem Einfluss — in Rechtsbücher oder Gesetzbücher kodifiziert wurden. Erst um 1350 wurden zwei für das gesamte Reich beabsichtigte Gesetzbücher fertiggestellt — das Landesgesetz und das Stadtgesetz des Königs Magnus Eriksson. Inwieweit diese Gesetze offiziell gutgeheissen wurden, muss dahingestellt bleiben. Eine allgemeine Geltung erhielten sie jedenfalls nur sehr langsam.

Der Gegenstand der Untersuchung ist die Rezeption des schwedischen Landschaftsrechts in Finnland: die Geltung des königlichen Lands- und Stadtgesetzes wird hier nicht mehr erforscht.

Einleitung. Man weiss fast nichts über den Inhalt des »urfinnischen« Rechts vor der schwedischen Eroberung. Zeitlich unbestimmbare Rechts-sprichwörter geben keinen Aufschluss, und nur in einem sehr beschränkten Ausmass ist die vergleichende Methode brauchbar, Trotz dem Fehlen einer staatlichen Machtausübung ist es zwar wahrscheinlich, dass die Gemeindeorganisationen der Finnen auch eine Gerichtsfunktion hatten:

das finnische Recht, ungeschrieben und örtlich, musste aber einen mehr oder weniger zufälligen Charakter gehabt haben. Daran hat die schwedische Eroberung im Anfang nur wenig geändert: Staat und Recht waren nicht unbedingt eine notwendige Zusammengehörigkeit. Auch hatte die schwedische Obrigkeit kei unmittelbares Interesse daran, eines von den vielen in Schweden geltenden Landschaftsrechten in Finnland als Gesetz zu erklären. Es fehlen in Finnland Handschriften schwedischer Landschaftsgesetze, geschweige denn von Spuren einer etwaigen finnischen Übersetzung. Die Quellen geben auch keinen klaren Bild über eine Rezeption des schwedischen Gerichtssystems in Finnland gegen Ende des 14. Jhdts.

Das Quellenmaterial ist einseitig. Dies gilt sowohl für die Provenienz, den Gegenstand als auch die Beurkundung der Quellen. Die uns erhaltenen Quellen betreffen meistens verschiedene Rechtsgeschäfte, deren Objekt (gegenwärtiges oder späteres) kirchliches Landbesitz gewesen ist. Nach schwedischem Recht sollten solche Rechtsgeschäfte im allg. vor einem Gericht abgeschlossen werden: deshalb enthalten die Urkunden Hinweise auf Richter, Geschworenen usw. Die Schreiber sind meistens Geistliche gewesen — die Sprache ist entweder Latein oder Schwedisch — nie Finnisch. Die Urkunden sind stereotypisch, und die Formeln sind von einem unzweifelhaft schwedischem Ursprung. Ob die wirklichen Verhältnisse in Finnland den normalen Referenzen der schwedischen oder lateinischen Wörter entsprochen haben, ist ein schwer zu lösendes Problem.

Kap. I. *Eine historiographische Übersicht.* Schon der Gründer der finnischen Geschichtswissenschaft, H. G. Porthan (Ende des 18. Jhdts) befasste sich mit dem Prolem eines *jus finnonicum*, das er in einigen fiskalen Quellen gefunden hatte — denn es gab auch ein *jus suecicum*, *jus helsingonicum* usw., die augenscheinlich Unterschiede aufzuweisen hatten. Nach seiner grundsätzlich richtigen Auffassung gab es in Finnland verschiedene steuerrechtliche Systeme, die aber mit den anderen Gebieten des Rechts nur wenig zu tun haben. Zwar war es offenbar, dass die schwedische Kolonisation Finnlands (die meistens aus der Landschaft Helsingland kam) die eigenen Rechtsauffassungen nicht einfach vergassen hatte. Die steuerrechtlichen Unterschiede konnten auf *a priori*-Gründen als mehr oder weniger symptomatisch aufgefasst werden, wenn es galt, die Rezeption des schwedischen Rechts in Finnland zu beschreiben. Man

konnte behaupten, dass die zwei Bevölkerungen des Landes auch zwei verschiedene Kulturen hatten, eine finnische, nur oberflächlich christliche und im Grunde noch heidnische, mit einer Ackerbau auf gebrannten Waldfeldern — und eine schwedische, mehr »zivilisierte«, mit festen Landbesitzen, Viehzucht usw. Kurz: finnische Barbaren gegen zivilisierte schwedische Einsiedler...

Die Einstellung der Geschichtsschreibung zu unserem Forschungsproblem ist vielfach von der sprach- und nationalitätspolitischen Grundauffassung des Historikers bedingt worden. Deshalb sind verschiedene allgemeine Überlegungen als Argumente allzu oft angewandt worden. Dies hat sich schon sehr früh gezeigt. Für die »skandinavisch« orientierten Historiker Finnlands um die Mitte des 19. Jhdts war die Zusammengehörigkeit der überlegenen schwedischen Kultur und des christlichen schwedischen Staates mit der Rezeption des schwedischen Rechts eine selbstverständliche Sache. Die meisten Forscher haben sich zugunsten einer rezeption des Landschaftsrechts von Helsingland geäußert (arg.: *jus helsingonicum* in steuerrechtlichen Quellen und die Tatsache, dass die Mehrheit der schwedischen Einsiedler in Finnland gerade aus Helsingland kam).

Für den auferstehenden finnischen Nationalgefühl — der auch in der Gesichtsschreibung seit. Y. Z. Forsman mehr und mehr in Erscheinung tritt — war die Überlegenheit der schwedischen Rechtskultur alles andere denn klar. Man hat die Relevanz der Rezeptionsquellen verschmälert — und dabei hat man auf a priori Gründen ein weitgehendes Fort- und Nachleben eines vermeintlichen einheimischen finnischen Rechts angenommen. Auch an Rekonstruktionsversuchen hat es nicht gefehlt: dabei hat man auf einen Altersunterschied von 1000 Jahren bei den Quellenangaben keinen Rücksicht genommen...

Seither hat man die Diskussion auf einer grundsätzlich nationalis-tischer Basis fortgesetzt — unter den Anhängern der »skandinavischen« Richtung können W. G. Lagus (1863), J. J. Nordström (1839), A. W. Liljenstrand (1862), A. G. Fontell (1883), O. F. Hultman (1921), R. Hemmer (1931—1967) erwähnt werden. Unter den »Fennomanen« zählen sich Y. Z. Forsman (Yrjö-Koskinen) (1882), V. Voionmaa (1912), S. Koskenjaakko (1921), E. A. Virtanen (1933) und J. Jaakkola (1940—4).

Wir sollen aber nicht allzu schematisch verfahren. Die Forschungen der älteren Generation beruhen sich keineswegs nur auf a priori-Erwägungen. Andererseits betonen die neueren Forscher oft unter-

schiedliche, an sich wichtige Aspekte, wobei ihre nationell-sprachlichen dass das steuerrechtliche »jus suecicum« keineswegs nur von der vermeintlichen Überlegenheit der schwedischen Wirtschaftskultur bedingt war — und Kauko Pirinen hat (1962) sogar bewiesen, dass das finnische kirchliche Steuerrecht dem kanonistischen System entsprochen hat, während das *jus suecicum* verschiedene Abweichungen zugunsten der schwedischen Neusiedler enthalten hat. Andererseits betont Pirinen den schwedischen Einfluss auf das Rechtsleben Finnlands. Während von den schwedischen Forschern Finnlands G. Kerkkonen (1966) den Einfluss des Landschaftsrechts von Helsingland betont, hat Olav Ahlbäck (1961 und 1966) die Eigenart der finnischen Grundstückskaufsformeln einleuchtend dargestellt.

Der Stand der Lehre ist noch sehr unklar. Die Gegenüberstellung ist dieselbe wie im 19. Jhdt — sie ist am besten dargestellt in dem Schriftwechsel zwischen Hemmer und Jaakkola während den Kriegsjahren 1940—1944:

Hemmer: In Finnland muss ein einheitliches Gesetz, von der Obrigkeit der schwedischen Eroberer gesetzt, gegolten haben — dabei war es auch notwendig, dass sie ihr eigenes Gerichtswesen eingeführt haben. Alle erhältlichen Quellen sprechen für einen frühen und starken schwedischen Einfluss auf das finnische Rechtsleben.

Jaakkola: Es gibt keine Belege über die vermeintliche Rezeption des gesetzten schwedischen Rechts in Finnland — eine rechtliche Interaktion zwischen den verschiedenen Bevölkerungen des Landes ist natürlich. Das finnische Recht — wovon wir aber nur wenig wissen — hat offenbar seine Stellungen bewährt, bis dass das Reichsrecht sich durchgesetzt hat.

Mein Ausgangspunkt ist einfach: es gibt keinen *juristischen* Imperialismus. Ein Phänomen wie die Rezeption des schwedischen Rechts in Finnland soll auch unter Hinweis auf soziale und wirtschaftliche Interessen erklärt werden. Der Referenzrahmen der Quellenauslegung ist demnach auch ökonomisch und sozial: wann und inwieweit haben die Interessen der schwedischen Eroberer die Einführung der schwedischen Rechtsauffassungen verlangt — und zwar unter dem offiziellen Zwang?

Kap. II. *Das frühmittelalterliche Gerichtswesen Finnlands.* In den Quellen werden verschiedene Personen mit den schwedischen Behördennamen bezeichnet: *lagman* (Oberrichter), *domare* (Richter) usw. Nun ist

es aber nicht klar, dass die Formelpraxis — die von schwedischem Ursprung ist — den faktischen Verhältnissen entspricht. Der am besten den schwedischen Verhältnissen entsprechende Begriff wurde angewandt. Zwar sind in den Quellen auch solche Geldbussen anzutreffen, wie es in dem schwedischen Drei-Instanzensystem üblich war: wenn dem Urteil des Richters nicht gefolgt wurde, war die Busse 40 Mk (Königsurteil), 6 Mk (*Lagman*-Urteil) oder 3 Mk (Richter erster Instanz). Aber ein Königsurteil war keineswegs nur ein königliches Privilegium — Befehlshaber Finnlands und auch ihre Vertreter konnten solche Urteile geben. Ausserdem können Richter verschiedener Instanzen zusammen tätig sein. Die Titulatur der finnischen Richter ist sehr unklar und unterschiedlich: z.B. die Titel der »Lagman«-Oberrichter können verschiedene örtliche Bezeichnungen enthalten. Es ist nicht klar, dass die finnischen »Lagman«-Richter den schwedischen Oberrichter entsprechen — sie können auch, wie G. Kerkkonen (1966) vermutet hat, Richter erster Instanz sein (wie die »Lagmän« nach dem Landschaftsgesetz von Helsingland).

Die unklaren Bezeichnungen der Oberrichter deuten darauf hin, dass es damals weder eine klare Instanzordnung noch eine festgelegte örtliche Kompetenz gab: bis auf die Mitte des 14. Jhdts war das Gerichtswesen mehr oder weniger »zufällig«. Neben dem »lagman« Björn, der fast 30 Jahre als Oberrichter Finnlands tätig war, kommen mehrere Vertreter odgl. vor. Wenn man auch solche Bezeichnungen angewandt hat wie »der Oberrichter des finnischen Rechts«, deuten sie auf kein festes System der Instanzordnung hin. Erst im Jahre 1362 wird anerkannt, dass es in Finnland nur einen »lagman« gibt — damals wird der Inhaber der Stelle, ein hoher schwedischer Edelmann, berechtigt, an der Wahl des schwedischen Königs teilzunehmen. In östlichen Teilen Finnlands, in »Karelen« ist die Anwendung der höchsten richterlichen Kompetenz offenbar mit der militären Verwaltung von dieser von den Russen stets bedrohten Provinz verbunden gewesen.

Die »Lagman«-Oberrichter Finnlands sind meisten von schwedischem Ursprung gewesen — sie haben keiner einheimischen Elite gehört. Deshalb kann man sie schwerlich mit dem Fortbestand einer vermeintlichen volkstümlichen Rechtspflege in Verbindung versetzen. Die Rechtspflege der ersten Instanz scheint aber auch nicht besonders »finnisch« gewesen zu sein. Von einem Übergang der einheimischen Rechtspflege zu der offiziellen Gerichtsorganisation fehlen annehmbare Quellenangaben. Die Namen der Richter deuten auf keinen finnischen Ursprung hin (zwar kann ein

finnischer Mann einen gut schwedischen Namen getragen haben.). Richter erster Instanz trifft man zwar in Finnland schon früh; aber ein System wird die Rechtspflege erst im Beginn des 15. Jhdts. Die Rechtspflege der ersten Instanz scheint demnach früher auch »zufällig« gewesen zu sein. Dabei ist anzunehmen, dass die Angaben über finnische Gerichtshandlungen viel weniger sind als die Angaben über solches, was ein schwedischer Schreiber (Geistlicher) verstanden hat. Erst allmählich wird ein schwedisches Gerichtssystem eingeführt — und dann ist es wirklich schwedisch, aber erst gegen Ende des 14. Jhdts. Es fehlte in den finnischen Verhältnissen auch die notwendige ökonomische Basis eines schwedischen Unterrichtersystems. Wie E. Osmonsalo (1928) gezeigt hat, trifft man in Finnland gegen Ende des 14. Jhdts *landschaftliche* Richter. Ihm ist zuzustimmen, wenn er dies dem schwedischen Einfluss und nicht dem Fortbestand der lokalen Selbstverwaltung aus der Zeit vor der schwedischen Eroberung zuschreibt.

Kap. III. *Streitigkeiten und Kaufverträge über Landbesitz.* Die Verallgemeinerung von Quellen dieser Art ist problematisch: ihr Gegenstand ist ein Sonderfall wie auch ihre Dokumentation — ein Schluss a minori ad majus ist m.E. nicht erlaubt.

Es gibt einen Kaufbrief aus dem Jahre 1344: in Ulvila, Finnland, wurde ein in Schweden belegenes Grundstück veräußert. Den Vorgang hat Oberrichter, *lagman* Jacob Andriasson beglaubigt. In einem zweiten Dokument (1347) berichtet er seine Teilnahme an dem Rechtsgeschäft: er war kein blosser Zeuge, sondern ein *forskiäelaman*, der Vorsitzende oder Sprecher der vom Gesetz verlangten Festiger (*fastir*). Ein Schiedsgericht entscheidet dann im Jahre 1350 eine langwierige Streitigkeit zwischen dem Käufer und dem Verkäufer: das Gericht sitzt in Östergötland, Schweden und besteht aus schwedischen Geistlichen und Edelleuten.

Weil Herr *lagman* Jacob nun in dem Dokument aus dem Jahre 1347 seine Stellung als *legifer juris Finnonici* betont und erklärt, dass alles nach unserem Recht geschehen ist, hat Jaakkola vermutet, dass dies einen Gegensatz zwischen finnischem und schwedischem Recht bedeutet: in Schweden wurde der Kauf als ungültig betrachtet, weil die Formvorschriften der *lex rei sitae* nicht erfüllt waren. Daraus will Jaakkola weitgehende Schlüsse ziehen: das finnische Recht hat seinen nationalen Charakter behalten. Dagegen hat Hemmer eingewendet, dass der Kauf

letzten Endes noch als gültig anerkannt wurde, denn der Käufer wurde verpflichtet, den restieren Kaufpreis zu bezahlen. Hemmer wollte auch das vermeintliche »finnische« Recht als schwedisches Landschaftsrecht bezeichnen: darauf deuten die Bezeichnungen der Beteiligten (*lagman*, *fasta*, *vidhærværoman*, *forskiaelaman*) hin.

Die Quellenbasis der Diskussion zwischen Jaakkola und Hemmer ist gewiss allzu schmal — das Hauptproblem ist aber die Anwendung der schwedischen Landschaftsrechte — oder eines vermuteten *jus finnonicum* — als notwendige *Deutungsschemen* der Dokumente. (Ähnliche Fragen treten auf auch bei der Analyse anderer Dokumente über Grundstückskauf). Eine erneute Analyse der Dokumente zeigt m.E., dass die Probleme Herr Jacobs vielmehr unter dem Hinweis auf die Unkenntnis seines Schreibers über juristische Normen und Ausdrücke zu erklären sind als mit einem solchen Deutungsschema, das sich auf ein »gültiges« und festes Normengefüge bezieht. Der Wert dieser Quellen als »Rezeptionsanzeiger« ist demnach gering. Dabei ist es nicht besonders wichtig, ob die Bezeichnung *legifer parcium orientalium juris finnonici* sich auf geltendes Recht oder auf ein steuerrechtliches Gebiet (so Ahlbäck 1961) bezieht.

Seit Lehmann (1888) hat man allgemein angenommen, dass die Formelpraxis der finnischen Grundstückskaufe durchaus schwedischen Ursprungs ist. Dies war auch die Meinung Hemmers. Ahlbäck hat aber auf eine den finnischen Urkunden eigene Sonderheit hingewiesen: die Festiger sind in zwei Gruppen geteilt, in diejenigen des Verkäufers und des Käufers. Ihre Anzahl ist meistens acht (nebst einem Sprecher, *forskiaelaman*), und das Geschäft wird entweder vor dem Gericht oder bei der Kirche vollgezogen. Die acht Festiger, der Sprecher und die Gerichtssitzung (*ting*) oder der Gottesdienst als Umgebung des Rechtsgeschäfts (wegen der Öffentlichkeit) deuten klar auf das Landschaftsrecht der Svea-Gegend hin, und zwar auf das Landesgesetz von Helsingland. Die Zweiteilung der Festiger ist aber schwieriger zu erklären: nur in *Dalalagen*-Gesetz setzt man solche Zeugen bei der Verlobung voraus. Nach Ahlbäck ist die Zweiteilung der Festiger ein altertümlicher Zug, durch die Rezeption vom schwedischem Recht vor der Kodifizierung der Landschaftsrechte erklärlich; Hemmer hält diese Erscheinung für eine Erneuerung, die die Unparteilichkeit des Beweises sicherstellen sollte (Hemmer 1967). Gegen Hemmer ist aber einzuwenden, dass die finnische »Entwicklung« in dem Reichsgesetz nicht kodifiziert wurde. Es ist anzunehmen, dass die Festiger in Finnland auch

die Funktion eines eventuellen Schiedsgerichtes hatten, weil die offizielle Gerichtbarkeit sehr unentwickelt war. (Eine Formelpraxis kann bestehen lange nachdem ihre Klauseln ihre ursprüngliche Funktion eingebüsst haben: man kann nicht sagen, wann und inwieweit die Festiger wirklich als Schiedsrichter tätig waren.)

Bei der Handhabung mit Formvorschriften ist man weder in Schweden noch in Finnland keinem strikten Legalismus gefolgt. Wie viele andere mittelalterliche Rechtsnormen sind auch die Formvorschriften als »exemplarische« und nicht »peremptorische« und gültigkeitsbestimmende Normen aufzufassen. Eben deshalb sind Schlüsse aus den Urkunden auf Rechtsauffassungen sehr unsicher — und ausserdem ist es oft mehr als zweifelhaft, ob eine in der lateinischen Sprache formulierte Urkunde in ihrer schablonmässigen Fassung dem tatsächlichen Vorgang bei einem Rechtsgeschäft entsprochen hat.

Kap. IV. *Verschiedene Rezeptionsprobleme.* Auch in anderen Urkunden hat man schwedischen Einfluss auf das finnische Recht sehen wollen; aber es ist sehr fraglich, ob z.B. die Mitwirkung der Frauen in einigen Rechtsgeschäften eine Erscheinung schwedischen Ursprungs ist oder nur eine kirchliche Sicherstellung der Rechtsgeschäfte, wo die Kirche (oder Geistliche) zu den Teilnehmern oder den Interessenten gehörten. Es gibt aber einige königliche oder im Namen des Königs gegebene Entscheidungen über das Eigentum an Wassergebieten (und über die Rechte der Nachbarn und anderer zum Fischen und Fahren auf den Flüssen). Dabei hat die Obrigkeit meistens dem schwedischen Recht gefolgt — kein Wunder, weil die mittelalterlichen Richter meistens nach ihren eigenen Rechtsanschauungen und nicht nach dem geschriebenen Gesetz entschieden haben — und vor allem hat der König als oberster Richter dies als rechtfertigt gefühlt. Für den mittelalterlichen Mensch war das Recht keine legalistische Abstraktion: die Frage nach der sozialen Folgen der Entscheidungen wurde stets gestellt. Und hier hat die schwedische Obrigkeit das Problem ganz klar zugunsten der sesshaften schwedischen Einsiedler — und gegen die Interessen der rührigen finnischen Einwohner entschieden: der soll das Wasser besitzen, wer das Land besitzt — eine Regel, die der Rechtsauffassung der Landschaft Helsingland (und Uppland) gut entspricht. Die finnischen Einwohner waren vielmehr mit einer freien Okkupation gewohnt: daraus entstanden Streitigkeiten, die die »Krone« nach schwedischem Muster zu lösen versuchte.

Aus einer Betrachtung der sich an das Jagd- und Fischereirecht anschliessenden Rechtsprobleme ist für eine allgemeine Theoriebildung der Rezeptionsfragen nicht viel zu holen. Noch viel später konnten Regeln lokaler Gewohnheitsrecht sich durchsetzen: es standen hier so sehr die Rechtsauffassungen verschiedenen Ursprungs gegen einander, sondern vielmehr verschiedene Interessen, wobei die örtlichen Verhältnisse, vielfach von ökologischen Umständen bedingt, zu berücksichtigen waren.

Kap. V. *Der Übergang der Periode des Landgesetzes — eine Schlussbetrachtung.* Vor der Periode des Landgesetzes (bzw. der des Stadtgesetzes) gab es in Finnland keine solche *Interessen*, die eine von oben diktierte Rezeption des schwedischen Landschaftsrechts verlangt hätten. In einigen Fragen haben sich schwedische Rechtsauffassungen auch offiziell durchgesetzt: die Kirche hat versucht, in Verhältnisse der Grundstückbesitzes mittels schwedischer Normen Klärung zu bringen usw. Von einer weitgehenden Rezeption schwedischen Landschaftsrechts durch die Interaktion der verschiedenen Bevölkerungsgruppen des Landes kann schwerlich die Rede sein. Aber allmählich wurden die von dem vormarschierenden Feodalismus bedingten schwedischen Interessen immer stärker. Dies hat sich vor allem in der Schaffung eines von schwedischen Edelleuten beherrschten Gerichtswesens gezeigt. Die Entwicklung der gerichtlichen Organisation war eine *notwendige* Voraussetzung für die Rezeption eines kodifizierten fremden Rechts, aber keineswegs eine *ausreichende* Bedingung. Die mittelalterliche Rechtsfindung war keine Normenanwendung schlechthin. Eine Tension zwischen formell gesetztem Recht und dem Rechtsgefühl war im Prinzip immer vorhanden, wenn das Recht von der Obrigkeit gesetzt oder kodifiziert wurde. In Finnland fehlen jegliche Spuren von einer solchen Kodifikation: die Tension zwischen verschiedenen Rechtsauffassungen war wahrscheinlich schwächer und kam nur in einigen Fragen zutage.

Die schriftlichen Quellen erzählen eigentlich nur über schwedisches Recht in Finnland. Die Art der Quellen, ihr Gegenstand und Dokumentation machen aber diesen Zustand sehr natürlich und leicht erklärlich. Dennoch wäre es sinnlos zu sagen, dass die Existenz eines *jus finnicum* wegen mangelnder Quellenbelege nicht wahrscheinlich sei — eine Rechtsleere ist trotz der fehlender staatlichen Gewalt nicht hier zu vermuten. Das Ergebnis unserer Quellenanalysen ist grösstenteils nur negativ gewesen: den vorhandenen Quellen wird die Beweiskraft vielfach abgespro-

chen, während neue Quellen nicht zu finden sind. Aber sollte die Forschung unsere Kenntnisse und nicht nur unseres *ignoramus* fördern? M.E. sind aber allgemeine rechtstheoretische Erwägungen über den Erklärungshintergrund der vermeintlichen Rezeption sehr wichtig, wenn rechtsetnologische Analogieschlüsse auch abgelehnt werden müssen. Hier ist dieses Argument sehr wichtig. Die Quellen haben das *jus finnonicum* nicht bewahrt. Trotzdem kann man aus den vorhandenen Quellen keine Schlüsse auf eine weitgehende Rezeption des schwedischen Landschaftsrechts ziehen — die Rezeption des königlichen Landesgesetzes wurde nur allmählich vollgezogen, sein Gerichtssystem wurde erst im Jahre 1405 (?) durchgeführt (vor diesem Zeitpunkt waren die Gerichte erster Instanz mehr oder weniger zufällig, wie wohl auch das Recht, das sie angewandt haben).

Eine ganz andere Frage, die unsere Untersuchung nicht beantworten kann, ist die Bezeichnung der nur teilweise und zufällig durchgeführten Rezeption des schwedischen Landschaftsrechts — oder vielmehr die Bezeichnung einer Negation der Rezeption: soll man sie »*jus finnonicum*« nennen oder nicht?